

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İTTİHATÇI ŞEFLERİN

GURBET MACERALARI

ARİF CEMİL

ARMA Yayınları: 6

Tarih / Anı Dizisi: 3

Kapak fotoğrafı: Enver Paşa ve Bahattin Şakir Bey'in Rusya'ya geçiş denemesinde bindikleri uçaklardan biri

***Hafta Dergisi, 1934* Ergun Hiçyılmaz koleksiyonundan**

ISBN 975-391-0001-0

İstanbul, Temmuz 1992

ARMA YAYINLARI

Kızıtaşı Caddesi 39-2 Fatih-İstanbul

Tel. 531 34 88- 523 23 84

Satış Bürosu

Akmar Pasajı No 28 Kadıköy Tel. 349 23 28

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İTTİHATÇI ŞEFLERİN GURBET MACERALARI

ARİF CEMİL(DENKER)

Hazırlayan: Yücel DEMİREL

YAYINA HAZIRLAYANIN NOTU

Bu kitapta yayınlanan metin *Tevhid-i Efkâr* Gazetesinde yeralan “İttihad ve Terakki Rüesâsının Diyâr-ı Gurbet Mace-raları” adlı bir tefrikadır. Tefrika gazetede 9 Mayıs 1922’de birinci sayfada alt köşede iki sütunluk bir ilanla duyurulur: “*Yeni ve pek mühim bir tefrikamız. Talat ve Enver Paşalarla Bahattin Şakir Bey’in bedel mütareke Almanya’da ve sair memleketlerdeki sergüzeşt-i hayatları ve hatıralar. Muhar-riri: Talat Paşa ve Bahattin Şakir Beylerle Berlin’de bulunarak hatıralarını kayıt ve zabt etmiş olan Arif Cemil*”. Tefrika 14 Mayıs 1922’de başlar ve 13 Temmuz’da sona erer. Son tefrikanın sonunda tefrikanın resimli olarak kitaplaşacağı yazılıysa da bu gerçekleşmemiştir. Tefrika da yer yer notlar vardır. Görüleceği gibi bu notlarda sık sık ittihatçılar eleştirilmektedir. Notları gazetenin sahibi ve başyazarı Velid (Ebuzziya) Bey yazmıştır ve notlar “Tevhid-i Efkâr” imzasını taşır.

Tefrikadan sonra yayınladığımız polemik ise, tefrikayla ilgili olarak, *Akşam* Gazetesi yazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey ile Velid Bey arasında geçer. Bunlara iki kısa yazıyla tefrikanın yazarı Arif Cemil Bey de katılır. Velid Bey bu yazılarında imza kullanmaz. *Akşam* Gazetesinde Velid Bey’i suçlayan son yazı ise gazete yönetimi tarafından yazılmış havasını taşır ve imzasızdır.

İttihat ve Terakki'ye genel olarak pek yakın olduğunu söyleyemeyeceğimiz ve muhafazakâr olarak bilinen *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi bu tefrikayı niçin yayınlamıştır? Üstelik Enver Paşa henüz sağdır. Anadolu'da Büyük Zafer kazanılmıştır. Bu durumda bu tefrikanın yayınlanmasıyla Enver Paşa'nın güç kazanmasına hizmet edilmiş oluyordu. Belki de Velid Bey “ilerici” Mustafa Kemal Paşa'ya karşı “muhafazakar” Enver Paşa'yı desteklemektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığı bilinen Falih Rıfkı Bey, *Tevhid-i Efkâr* Gazetesini ve Velid Bey'i eleştirmeye başlar. Velid Bey sert üslubuyla cevaplar verir. Sonunda tartışma çığrından çıkar, karşılıklı hakaretlere dönüşür. Bu tartışmanın en ilginç yönü, değişen dönemlerde -Türkiye'de sık sık olagelmıştır- “geçmiş dönem”le ilgili aydınların “hesaplaşma”sının ne kadar korkakça olduğudur. Söylenen “şu anda söylemenin doğru olmadığı”dır.

Ayrıca Kâzım Karabekir Paşa'nın, İstiklal Harbimiz'de yeralan tefrikayla ilgili yorumu ve Mustafa Kemal Paşa'yla yazışması ilginçtir ve konunun önemini göstermektedir.

K. Yücel Demirel

ARİF CEMİL BEY'DEN VELİD BEY' MEKTUP

Sahib-i Makalâtın Bir Mektubu

Makrıköy, 7 Mayıs 338

Azizim Velid Bey,

Berlin'den avdetim münasebetiyle benden son katl hadisesi hakkında tafsilat istediniz. Ben o vakadan bir gün evvel hareket ettiğim için size gazetelerde intişar eden haberlerden fazla birşey yazmaya muktedir değilim. Mamafih arzunuzu başka bir suretle tatmin etmek mümkündür. Mesela ben bir çok hakikatler biliyorum ki Talât Paşa'nın ve müteakiben Bahattin Şakir Bey'in katlleri üzerine bu hakikatlerin unutulup gitmesi doğru değildir. Çünkü merhumların her ikisi de, Türk tarih-i meşrutiyetinde ihraz etmiş oldukları meykileri itibarıyla büyük roller oynadılar. Mütarekeden sonra Berlin'e geldikleri tarihten başlayarak irtihallerine kadar her ikisiyle, ve bilhassa Talât Paşa ile, yakından temasta bulundum.

İki buçuk sene devam eden bu münasebet esnasında idi ki gazetenizin sütunlarına geçirmek istediğim hakikatler birikti, toplandı. Talât Paşa'nın esna-yı muhâverede naklettiği vakayiden, Almanya'da iken memâlik-i ecnebiyeye yaptığı seyahatlerinden avdetinde hasıl ettiği intibaata müşahedâ-

tına ve mülâkatlarına dair verdiği malumattan ve rûfeka-yı mesaisinin icraatından ibaret olan bu hakikatleri biraraya toplayarak mütarekeden biraz evvel İstanbul'da İttihat ve Terakki mehafilinde cereyân eden vakayiden başlayıp, Talât Paşa'nın esbâb-ı firârına, Berlin'e muvâsalâtına, Almanya'daki faaliyetine, seyahatlerine, katli tafsilâtına, katilin muhâkemesine vesaireye dair ne biliyorsam hepsini yazacağım.

Yalnız şunu söylemek isterim ki yazacağım şeyler Talât Paşa ve rûfekaşı için bir müdafaanâme teşkil edemez. Talât Paşa'nın lehinde ve aleyhinde, muvaffakiyetlerine ve hatalarına dair söylenilen sözleri, şurada burada ortaya atılan fikirleri hulasa ederek bir netice çıkarmak vazifesi tarihe aittir. Gazetenizle neşredeceğim vakayi ise bildiklerimi aynen kaydetmek suretiyle tarihe gayet küçük bir hizmet ifa etmekten başka bir suretle telakki edilmemelidir. Mamafih yanlış bir tarz-ı telakki ve “doğruyu söyleyeni dokuz köyden kovarlar” kelam-i meşhurunun neşredeceğim hakikatlere dahi teşmil edilmesi halinde de yazmak için bir kere verdiğim kardan dolayı pişmanlık hissetmeyeceğimi şimdiden söyleyebilirim. İhtirâmât-ı mahsusamı takdir eylerim efendim.

Arif Cemil

Talât Paşa'nın İstifası

Dört sene devam eden kanlı, feci bir harpten sonra Babı-âli diğer üç müttelikine iltihakan İtilâf Devletlerinden mütareke talebine mecbur kalmıştı. O dört senelik harp esnasında mübârek kanlarını akıtan şehitlerimizin ruhu mezarlarında inlerken, alil gazilerimiz harp meydanlarında bitmez tükenmez bir cesaret ve azm ü metanet ile istihsaline çalıştıkları gaye-i vatanın yıkılıp gittiğini anlayarak yürekleri sızlarken sağ kalan arkadaşları ise böyle bir matem gününü görmekten ise şehit arkadaşlarına iltihak etmemiş olmalarından dolayı acı teessürler duyarken İstanbul'da mühim vakayi cereyan ediyordu.

Talât Paşa'nın taht-ı riyâsetindeki İttihat ve Terakki kabinesi takip ettiği harp siyasetinin adem-i muvaffakiyete müncer olduğunu görerek istifaya mecbur kalmıştı. Fakat mesele bu istifa ile hall ü tesviye edilmiş olmuyordu. Kabinenin sukutundan sonra ortaya bir mesele daha çıkmıştı: Almanya'dan gelen haberlerde İmparator Wilhelm'in vücudu, memleket dahilinde kalması, Almanya'nın mümkün mertebe faydalı bir sulh akdine mani olacağı bildiriliyordu. O halde aynı hal İttihat ve Terakki rüesası için de vaki idi. İtilaf Devletleri harpten dolayı en ziyade o zevatı mesul tutuyordu.

Onun için İttihat ve Terakki erkânı içtima ederek bu meseleyi müzakere ettiler.

Firar Müzakereleri

Evvela Talât Paşa ve Enver Paşa'larla Bahattin Şakir Bey'in memleketten çıkmaları düşünüldü. Bidâyette Talât Paşa bu fikre itiraz etti. Fakat, uzun uzadıya devam eden müzakerelerden ve mübaheselerden sonra içtimada Talât ve Enver Paşalar'ın çıkmalarına ekseriyetle karar verildi. Bu karar muhtelif sebeplere müstenid bulunuyordu.

Bir kere Talât ve Enver Paşalar İttihat ve Terakki'nin rüknü addolunuyorlardı. Sonra bu zevat memleket dahilinde bulundukça mütareke esnasında İtilaf Devletleri tarafından daha ağır şerait vaz' olunacağı zannediliyordu. Her ne kadar gizlenmeleri ve bir müddet meydana çıkmamaları da vârid-i hâtır oluyorsa da bu fikrin de bir takım mahzurları tevli edeceği dermeyan olunuyordu. Mesela her ikisinin de muhtelifi bulunduğu mahalleri meydana çıkarmak için birçok kimse-lerin taht-ı tevkife alınacağı söyleniyordu. Bir de Talât ve Enver Paşalar memleket haricine çıkacak olurlarsa bütün husumetin onlarda temerküz edeceği ve fırka erkân-ı sairesinin şiddetli husumete maruz olmaktan beri kalacağı ileri sürülüyordu. Nihayet Talât ve Enver Paşalar çekilip giderlerse vesile-i işgal olmak için anâsır-ı muhtelifeye vakayi ihdas ettirilemeyeceği gibi dört müttefik devlet ayrı ayrı mütareke talep ettiğinden ve bundan dolayı da herbirinin münferiden akd-i sulh etmesi tabii olduğundan bu iki zat sulhün hin-i akdinde Almanya'da bulunacak olursa Almanya'nın Talât ve Enver Paşaların tesiriyle Türkiye'ye müzaheret edeceği ümit olunuyordu.

Kabinenin istifası ile İttihat ve Terakki rüesasının fıran arasında geçen günler zarfında imrâr olunan buhranlı, he- yecânlı anlar herkese itidâl demini kaybettirmişti. Her ne ka- dar fırka rüesası ve merkez-i umumi erkânı aralarında cere- yan eden müzakerât esnasında bir dereceye kadar makul ka- rarlar verebiliyorlarsa da onların tatbikine gelince, mesele- nin şekli değişiyor, her kafadan bir ses çıkıyor, nihayet orta- daki müşkilat bir kat daha artıyordu. Şimdiye kadar bunca buhranlar tehlikeler karşısında metanetini kaybetmeyen Talât Paşa yine bir dereceye kadar rüfekasını idareye ve söylenilen sözleri hulâsa ederek bir fikir çıkarmaya muvaf- fak olabiliyordu.

Bütün o harp seneleri zarfında önünden garip bir hisle geçilen merkez-i umumi binası dahilinde fırka muamelât ve hesâbâtının devri için tedârikât-i lâzime ile iştilal edilir ve merkez-i umumi azasına her ihtimale karşı birer senelik maaşları peşinen ita olunurken İttihat ve Terakki'nin en ileri gelen erkânı bir araya gelmişler, Almanya'nın muavenetiyle eski siyasetlerine ne suretle devam edebileceklerini müzake- re ile iştilal ediyorlardı.

Almanya'ya Müstenid Ümidler

Senelerce bütün ciñana göğüs geren, tarih-i harbin en parlak muzafferiyetlerini ihraz eden ve kuvvetinin bîhadd ü pâyân olduğu zannedilen Alman ordusunun memleketleri- nin diplomasisindeki adem-i iktidarından dolayı birkaç gün zarfında tamamiyle terk-i silaha mecbur olarak düşmanların- ın emirlerine arz-ı inkıyâd eyleyeceğini bittabi' hatırlarına bile getirmiyorlardı.

Paşalar Gitmek İstemiyorlar

Merkez-i umuminin ruhunu teşkil eden erkân müstakil siyasetleri hakkında böyle düşünmekle beraber gerek Talât Paşa gerekse Enver Paşa kendilerinin memleket haricinde çıkmaları için verilen karara şiddetle itiraz ettiler. Talât Paşa gitmemekte çok ısrar ediyordu. Rüfekaşından Bahattin Şakir Bey kalkarak hazreti peygamberi misal gösterdi ve hayatını düşmanlarından vikaye için resulullah efendimizin bile hicret ettiğini söyledi (1).

Uzun münakaşalardan sonra Talât Paşa nihayet iki şartla çıkmayı kabul etti: Evvelâ, İttihat ve Terakki kongresi içtimaa davet edilecek ve fırkanın bilcümle hesâbât ve ma-

(1)Bahattin Şakir Bey'in kıyas-ı maalfariki İttihat ve Terakki rüesasının o garip ve cüretkâr zihniyetlerinin bir delili idir. Rüfekaşını İstanbul'dan firara teşvik eder iken Bahattin Şakir Bey'in hicret-i nebeviyeden bahsetmesi, inatçı arkadaşlarını kandırmak için kendi hesabına bir eser-i zeka olsa bile aradaki kıyas itibariyle adeta bir küstahlıktır. Ve peygamberimiz efendimizin Mekke'den Medine'ye hicretleri ile İttihat ve Terakki rüesasının İstanbul'dan Berlin'e firarları arasında hiçbir vech-i müşabehet ve mühasebet yoktur. Çünkü peygamberimiz efendimiz, dini islâmı serbest bir surette neşir ve telkin etmek emeliyle Mekke'den hicret ediyorlardı. İttihat ve Terakki rüesasınca ise sırf canlarını kurtarmak için İstanbul'dan kaçtılar. Hazreti peygamber taraf-ı haktan ba's edilmiş, insanları tarik-i hakka davete memur olmuştu.

İttihatçılar ise devleti Alınanların peşinden kanlı bir harbe sürüklemişler, dört sene milletin bütün menabiiini kurutmuşlar, halkı açlıktan öldürmüşler ve artık firardan başka yapacakları birşeyleri kalmamıştı ve bizün gibi mağlup olan Almanya'da da devlet ve milleti kurtarabilecek bir iş görmeleri imkanı yoktu. Onlar oraya canlarını taht-ı emniyete almak için koşup gidiyorlardı. Fakat rüesa-yı İttihat kendilerini bir nevi havari addettikleri için Bahattin Şakir Bey bîperva bu kıyas-ı maalfariki ortaya atınıp, diğer rüfekaşları da bittabi aynı zihniyette oldukları için bu misal ile onları, firarı kabul tarafı sevk ve imale eylemiştir.

İttihat ve Terakki'yi zaten yoldan çıkaran da, rüesasının hep böyle kıyas-ı maalfarikileri, yanlış düşünceleri, yarım ilimleri ve bîpayan cüretleri ve bu milletin mükedderatı kendilerine mevdu olduğu kanaat-i katiyesini beslemeleri olmuştur. (Tevhid-i Efkâr)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lumâtı rüyet olunacaktı. Saniyen, Mütarekenin ahkâmına vâkıf oluncaya kadar beklenecek ve şayet ahkâm-i mezkûrede İtilaf Devletlerinin memleketi ve İstanbul'u işgal etmeleri kaydı varsa o zaman hareket olunacaktı ve bir de Doktor Bahattin Şakir, Doktor Nâzım Beylerle diğer bazı rüfekanın beraber gitmeleri kabul olunacaktı. Doktor Nâzım Bey Talât ve Enver Paşaların harice çıkmalarına şiddetli taraftar olmakla beraber kendisi içeride kalmak istiyordu.

Enver Paşa'nın Fikri

Enver Paşa'ya gelince o daha bidâyette kabine istif ederken Mütareke aleyhinde bulunuyor ve harbe devam etmeye mecbur kalacağımızı söylediğinden Boğazların müdafası mümkün olmasa bile Anadolu'ya ve bilhassa vilâyât-i şarkıyeye gidilerek müdafaaya devam olunabileceğini ileri sürüyordu. Düşünmüyordu ki millet dört seneden beri harpten yorulmuş, sefaletе duçar olmuştu. Düşünmüyordu ki bilhassa 1918 senesi nısf-ı ahirinde efkâr-ı umumiye Wilson tarafından vaz' edilen prensiplere dört elle sarılmış, yegâne necâtı Türklerle meskûn olan arazinin Türkiye'ye kalması esasını kabul eden o prensiplerden bekliyordu. Buna zaimeten İngiltere başvekili Lloyd George da muhtelif nutuklarında İstanbul'un ve Türklere ait arazinin Türklerden alınmayacağını mükerreren vaad etmiş buluyor ve binaenaleyh efkâr-i umumiye o zamanda harbe devamdan bir fayda ümit etmiyordu. Şu vaziyet karşısında efkâr-i umumiyeyi kendisi gibi düşündürmeye imkân yoktu.

Verilen Karar

Bütün bu noktalar nazar-ı dikkate alındıktan sonra memleket haricine çıkmak için verilen karar üç şekilde telakki edildi:

1-Mecburen çıkılmaya lüzum hissedildiği takdirde çıkılacak;

2-Anadolu'ya gidilecek ve vilâyât-i şarkıyede çalışılacak;

3-İstanbul'da kalınacak ve tehlike zuhurunda gizlenilecekti. Nitekim bu suretle hareket edildi. Enver Paşa da yalnız başına çıkmayı kabul etmedi. Mütareke imza edilinceye kadar tehir-i azimet ve ancak son dakikada hareket edildi.

Firar

İstanbul'u terk etmek zamanı gelince firarın mevki-i icraya vaz'ı bir kat daha kesb-i müşkilât eylemişti, çünkü Doktor Nâzım ve Bahattin Şakir Beylerden maada Talât Paşa'nın kendisiyle beraber gelmelerini arzu ettiği rüfekasının intihabında bir türlü ittifak-ı ârâ hasıl olamıyordu. Talât Paşa rüfekasından daha bir iki kişinin harice çıkmaya iştirakini onları ihraz etmiş oldukları müstesna mevkilerden dolayı açıkta bırakmamak istemesinden ileri gelmekte idi. Bu noktada ise refikleri arasındaki efkâr pek muhtelif idi ve bundan dolayı idi ki tanzim edilen liste birkaç defa tadil olundu ve hatta arkadaşlarından biri eşyasıyla bir vapura girmiş iken, bilahare tebdil-i fikr ederek yine karaya çıktı. İşitildiğine göre son dakikada hareket etmekten sarf-ı nazar eyleyen bu zat bir müddet sonra ihtiyarına mecbur olduğu uzun ve devamlı bir seyahatten dolayı çok pişman olmuştur.

Talât Paşa'nın Halefini Tayin Meselesi

İttihat ve Terakki riiesası İstanbul'dan müfarekat etmeden mukaddem son bir vazife daha ifa etmişlerdi. O da kabineyi terk etmeden evvel kendilerini istillaf edecek kabine meselesinin halli idi. Harb-i Umumi esnasında vatan aleyhine çalışmış Avrupa'da mukim bir çok edani vardı. İstanbul'da bulunan ve bir fırka şeklinde tezahür eden bazı kimselerde Avrupa'dakilerden aşağı kalmıyordu. Mütareke buhranı esnasında bunların mevki-i iktidara gelmesi veyahut hükümetin bütün kuvvetiyle faaliyet göstereceği bir zamanda korkuluk kabilinden zevatın kabineye riyaaset etmesi memleket için gayet muzır olacaktı. Böyle bir kabinenin gelmesine mani olmak maksadıyla makam-ı hükümdarî nezdinde teşebbüsatta bulunuldu ve bu suretle İzzet Paşa kabinesinin teşkili temin edildi.

Paşaların İstanbul'dan Kırım'a Firarı

Bu esnada İttihat ve Terakki kongresi içtima etmişti. Bütün hesabat ve muamelat kongreye devrolunmuş vaziyet tamamiyle taayyün etmiş ve memleketin idaresi vatanın selametini arzu eden bir heyet-i vükelaya teslim edilmişti. Talât ve Enver Paşalar, Doktor Bahattin Şakir, Nazım ve Rüsehi Beyler vazifelerinin hitam bulduğunu görerek on sene devam eden hararetli bir mücadele-i siyasiyeden sonra memleketlerini terk ile “günün birinde” Kırım'a vasil olmuşlardı.

Enver Paşa Mücadelede Musır

Bu dört zatın içinde Enver Paşa, yukarıda da söylediğim veçhile, daima mukavemette sebat ve devam fıkırinden fera-

gat eylememiştir. Bu fikrinin rüfekaşı tarafından şayan-ı kabul görölmemesinden nevmid olmayarak Kırım'da onları terk edip Kafkasya'da o esnada henüz mevcut olan Türk kıtatına iltihaka karar vermiş ve refikleri yollarına devam ettikleri halde kendisi bu maksatla Kırım'da kalmıştır. Niyeti herhangi bir vasıta ile Kafkasya'ya geçtikten sonra oradaki Osmanlı fırkalarıyla beraber ahaliden kıtalar teşkil eylemek ve böylece bir müzahir kuvvet vücuda getirebilmek idi.

Enver Paşa'nın Cüretkârane ve Tehlikeli Prensibi

O esnada Kırım'dan Kafkasya'ya geçmek kolay değildi. Karayolu Bolşevizm aleyhine teşkil edilmiş olan kuvvetlerle kapatılmıştı. Şu halde yalnız denizyolu kalıyordu. Enver Paşa uzun müddet uğraştıktan sonra nihayet küçük bir yelken gemisi kiralamaya muvaffak oldu. Bu gemiyle Karadeniz'i aşacak ve Kafkasya sahiline vasıl olacaktı. Halbuki yelkenli ile Kırım'dan müfarekat ettikten bir müddet sonra şiddetli bir fırtına zuhur etti, geminin yelkenleri parçalandı. Direkleri, dümeni kırıldı ve Enver Paşa üç gün, üç gece ölüme intizaren gemisiyle dalgalarla mücadele ettikten sonra fırtına kendisini tekrar Kırım sahiline attı. Sabık Başumandan vekili orada hastalanıyor ve bir müddet yatıyordu.

Enver Paşa Denikin Ordusu Arasında

Geçirdiği bu büyük tehlike Enver Paşa'yı nevmid eylememiş olacak ki hastalığı geçer geçmez Kafkasya'ya geçmek için yeniden teşebbüste bulunuyor ve bu defa karayolunu tercihe karar veriyor. Halbuki o aralık Denikin orduları Kafkasya-Rusya hududunda Bolşeviklere karşı mücadele ediyordu. Bu sebeple kara tarikiyle Kafkasya'ya vasıl olmanın imkanı

yok gibi idi. Enver Paşa bunu bilmekle beraber bir çaresini bularak Denikin kıtaatı arasından geçmeye iki defa gayret etti. İkinci defa Denikin askerleri tarafından taht-ı tevkife alındı ise de bir müddet sonra firara muvaffak oldu.

Talat Paşa Alman Hududunda

Bu esnada Talât Paşa rüfekaıyla birlikte Sivastopol'dan trene râkib olarak yolda müşkilata tesadüf etmeksizin Alman hududuna vasıl olmuştu. Hududa muvasalatın tarihi 8 Teşrinisanı 1918 idi. Almanya'nın vaziyet-i dahiliyesi karma-karışık bir hale gelmişti. İhtilalin arifesinde bulunuluyordu. Filvaki ertesi günü 9 Teşrinisanide ihtilal her tarafı sarmış, cumhuriyet ilan edilmiş ve imparator Hollanda'ya firar etmişti. Dahili kargaşalıktan dolayı Talât Paşa ve rüfekaı bir gece Alman hududunda kaldıktan sonra bir yük trenine râkib olarak ihtilalin ikinci günü Berlin'e muvasalat etmişler ve Aleksandr Platz tesmiye edilen Berlin'in şimalindeki istasyonda trenden inerek orada küçük bir otele nazil olmuşlardı.

Berlin'de İhtilal İçinde

Amele mahallelerine yakın olan Aleksandr Platz o gün geçilemeyecek kadar tehlikeli bir manzara irae ediyordu. Mezkûr meydanda polis müdiriyet-i umumisi binası bulunduğundan ihtilal eden amele polis dairesini zapt etmeye çalışıyor. Bina dahilinde yerleşmiş zabıta ve askerlerde orasını müdafaa ediyorlardı bu sebepten dolayı bütün meydan bir kurşun yağmuru altında bulunuyordu. Esasen Berlin şehrinin her tarafı karışmıştı. Son otuz, kırk senelik Alman tarihinde büyük vatanperverâne nümayişlere sahne olan On-

te Danlindin caddesinde iki gündenberi ihtilalci efrad ve amele ellerinde kırmızı bayraklar olduğu halde yük otomobilleriyle bir aşağı bir yukarı dolaşıyorlar, halkı tedhiş için arada sırada otomobilden tüfekleri veyahut mitralyözler ile havaya doğru yaylım ateş açıyorlar ve Alman haşmet ve azametinin sukutunu cihana ilan ediyorlardı. Talât Paşa ile rüfekası Almanya'dan bir çok şeyler ümit ederek Berlin'e giderken Alman payitahtının ve bütün Almanya'nın hali bu merkezde idi.

Talât Paşa'nın Berlin'de Uğradığı Müşkülât

Talât Paşa ve rüfekası Berlin'e muvasalat ettikleri zaman pasaportsuz idiler. Babıali Almanya'ya iltica ettiklerini anlayarak Berlin sefaretine ve Almanya'daki Türk konsolosluklarına kendilerine pasaport verilmemesi için tebligat-ı lazime bulundugundan ilk günlerde epeyce müşkülata maruz kalmışlardı. Aleksandr Platz'da nazil oldukları küçük bir otel taht-ı nezaretde bulundurulduğu gibi zabıta da gelip kendilerini isticvab ve üzerlerini taharri etmişti. Bu müşkülât bir müddet sonra bertaraf edilebildi. Çünkü o günlerde millet vekili olarak Almanya'nın idaresini eline alan Sosyal Demokrat Fırkası rüesasından şimdiki Reis-i cumhur Ebert, Talât Paşaya bir vesika verdi. Ebert'in büyük imzasını ve millet vekaleti mührüne havi olan mezkûr vesikada hamil-i varaka Ali Sami Bey'in Almanya dahilinde ihtiyar-ı ikamet edebileceği ve bunda asker ve amele cemiyetlerinin kendisini himaye vazifesiyle mükellef olacağı münderic bulunuyordu. Talât Paşa Berlin'e muvasalatı tarihinden itibaren Selanik'te iken bir kere kabul ettiği nam-ı müstearı tekrar taşınmaya başlamıştı. Pasaportsuzluk tehlikesi de bu suretle bertaraf edilmiş bulunuyordu.

Talât Paşa'yı Tevkife Teşebbüs

Aleksandr Platz Meydanı şiddetli müsademelere sahne olduktan, Berlin polis müdürünün muhteşem kırmızı binası o muharebeler esnasında mükerreren zabt ve gasp edildiğinden, bazen amele ve asker, bazende zabıta vaziyete hakim olduktan sonra artık oldukça kesb-i sükunet eylemişti. Talât Paşa'yı bir çok tehlikeler atlatarak otelinde ziyaret eden ve fakat miktarı pek kalil olan dostları kendisine daha kolaylıkla muavenet edebiliyorlardı. Paşa ve rüfekası her şeyden evvel ilk nazil oldukları otelden çıkarak Berlin'in garp tarafında, ihtilal gürültülerinin duyulmadığı sakin bir mahale nakletmişlerdi. Bu esnada sefir Rıfat Paşa İstanbul Hükümetinden aldığı emirleri infaz için bütün kuvvetiyle çalışıyor ve Almanya'ya iltica eden İttihat ve Terakki rüesasının tevkifiyle İstanbul'a teslim olunmaları için elinden geldiği kadar gayrette kusur etmiyordu. Bu mesaisinde Rıfat Paşa'ya Berlin'deki Türk kulübü ve daha bir takım kimseler müzaheret ediyorlardı.

Hamdullah Suphi Bey'in Riyasetinde Bir İçtima

O zamanlarda Berlin'de ve Türk Kulübü riyasetinde Hamdullah Suphi Bey Alman ihtilaline izhar-ı temayül etmek için Türk gençlerini kulüpte bir içtima-ı umumiye davet eylemişti. İçtima akşamı kulüp dairesi hıncahınç dolmuştu. Kil'de ve Filelburg Bahriye mektebinde tahsilde bulunan Türk bahriye efradı da ihtilalci Alman bahriye efradına iştirak ederek müsellahen Berlin'e gelmişler ve içtimada hazır bulunuyorlardı.

Süngülü ve Bombalı Türk Bahriyelileri

Kulübün odaları o akşam süngülerle, mavzerlerle bahriyelilerimizin bellerinde asılı duran el bombalarıyla ihtilal günlerinde olduğumuzu hatırlatmakta zahmet çekirtmiyordu. Alman ihtilalini tesid için söylenen bir iki laftan sonra Mustafa Ziya Bey maiyetinde birisi Ermeni olmak üzere iki sefaret kâtibi ve daha bir iki kimse olduğu halde ortaya çıkarak Talât Paşa ile rüfekasını tevkif için Berlin'de bir heyet teşkil ettiğini, bu heyetin Berlin'deki Türk tebası namına Almanya hükümetinden mültecilerin tevkifini ve Türkiye'ye iadesini talep edeceğini söyledi ve yapılacak takibatın bir kat daha müessir olması için Berlin'deki Türkler namına heyete selahiyyet verilmesini talep etti.

Safveti Ziya Bey'e Verilen Selahiyyet

Bu selahiyyet şiddetli alkışlarla ita edildikten sonra Safveti Ziya Bey evvelce hazırladığı bir makaleyi okuyarak gazetelere verilmek üzere mezkûr makalenin de tasvibini rica etti ve bu da şiddetli "kabul! kabul" sedalarıyla kabul olundu. Bir iki gün sonra Türk kolonisi namına Berlin gazetelerinde intişar eden bu makalede güya sekizyüzbin Ermeni'nin nasıl katledildiği izah olunuyordu. İctimanın nihayetine doğru artık söz söylemek sırası reis Hamdullah Suphi Bey'e gelmişti..

Hamdullah Suphi Bey'in Nutku ve Bahriyelilerin Galeyanı

Hamdullah Suphi Bey hepimizin bildiği o mahdud fakat parlak sözlerini evirip çevirip kendisine has olan evza' ve etvarıyla hazırûnun kulağına tıktıktan ve ika olunan cinayati

bir kere daha tasvir ettikten sonra heyecan-ı umumi ve bil-hassa müsellah efrad-ı bahriyenin galeyanı son derece art-mıştı. Derhal süngülere mavzerlere takılmış, bellerde sarkan el bombalar, sanki çocuk oyuncağı gibi öteye beriye savrul-maya başlanmış “Nerede o herifler! Söyleyiniz bize gidip ge-tirelim!” nidaları arasında Hamdullah Suphi Bey'in son sözleri kaybolup gitmiş korkudan, heyecandan bayılan kadınlar, çocuklar taht-ı muhafazaya alınırken bahriyelileri teskine çalışanların velveleleri arasında halk alelacele dağılıp gitmişti.

Bulgarlar'ın ve Sırp'ların Aksine

O günlerde idi ki esna-yı muharebede Bulgarlar'ın bir çok Sırp ve Yunanlı kestiklerine dair Sırp'lar ve Yunanlılar tarafından ortaya çıkarılan şayiaları tekzip için Berlin'deki Bulgar talebesi bir içtima aktetmişler ve bu şayiaları şiddetle tekzip ve protesto eylemişlerdi.

Hırsızlık İthamı ve Almanların Cevabı

O akşam kulüpte verilen kararlara, neşredilen makalele-re ve Almanya hükümeti nezdinde vuku bulan yeni teşeb-büsata rağmen Talât Paşa ile rüfekasının tevkifi için atılan hâtvelerden bir fayda husule gelmemişti. Rıfat Paşa'nın, bu adem-i muvaffakiyetlerine dair gönderdiği notalardan nev-mid olmayan İstanbul hükümeti Talât Paşa'yı ve kendisiyle beraber Almanya'ya iltica eden refiklerini hırsızlıkla itham ederek onların hükümete ait paraları sirkatle firar etmiş ol-duklarını iddia ve cümlesinin de hırsız olarak tevkifini talep eylemişti. Rıfat Paşa aldığı bu yeni talimat üzerine tekrar Al-manya Hariciye Nezaretine müracaat ettiği zaman şüphesiz

garip bir mevkide kalmış olacaktır. Çünkü o zaman Hariciye Nazırları olan Doktor Zolf sirkat ithamını işittiği zaman Türkiye'nin Türk sefirine “Talât Paşa dünyanın en namuslu adamıdır. Müşarünileyh bu ithamdan büsbütün hariç bırakılmak şartıyla diğer rüfekaşı hakkında ithama esas olabilecek vesaik-i lazimenin ibrazını talep ederim.” cevabını vermişti. Talât Paşa bu ithamdan hariç kalınca belki İstanbul hükümeti vesikalar tertip eder de Berlin'e gönderir diye Berlin'de bulunan birkaç kişi hariciye nezaretine bir istida vererek kendilerinin Bahattin Şakir ve Doktor Nazım Beyler'in namuslarından hiç şüpheleri olmadığını bildirmişlerdi.

Sefir Rıfat Paşa'nın Azli

İstanbul hükümeti Talât Paşa ile rüfekaşını tevkif ettiremeyeceğini anlayınca bütün mesuliyeti Rıfat Paşa'nın üzerine atmış ve Ferit Paşa bizzat kendisine çektiği bir telgrafnamede Berlin sefaretinden azledildiğini ve bir an evvel İstanbul'a avdet etmesi lazım geldiğini bildirmişti.

Talât Paşa İsveç ve Danimarka'da

Talât Paşa Berlin'de bir müddet vaziyet-i siyasiyeyi tedkik ile vakit geçirmiş ve ne suretde çalışması lazım geldiğine dair bir hatt-ı hareket çizmişti. Almanya dahilinde icra ettiği bir iki seyahatten sonra memalik-i ecnebiyeye de gitmeye karar vermişti. Bunun için de bir çaresini bularak kendisinin Hilal-i Ahmer Murahhası olduğuna dair bir pasaport tedarik etmişti. Pasaportu Danimarka ve İsveç sefaretlerine vize ettirdikten sonra ilk defa o memleketleri ziyaret etmiş ve oralarda lazım gelen eşhas ve zevat-ı siyasiye ile temas ederek onları Türkiye hakkında tenvire çalışmıştı. Bu zevat ile vuku

bulan mülakatlarında Türkiye'ye karşı serdedilen isnadatın doğru olmadığı isbata gayret ediliyordu.

Talât Paşa'nın Sosyalistlerle Teması

Paşanın bu mülakatları meyanında en mühimi Hollanda'da İkinci Enternasyonal katip-i umumisiyle vuku bulan mülakatı teşkil eder. 1919 senesinde Hollanda da içtima eden İkinci Enternasyonal Kongresine bir ehemmiyet-i mahsusiye atfedildiğinden Talât Paşa orada içima edecek olan Sosyalist rüesasıyla konuşmak üzere Hollanda'ya gitmişti. Orada kongrenin kâtib-i umumisiyle konuşarak kendisine Türkiye aleyhinde söylenilen sözlerin doğru olmadığını ve memleketin inkişaf ve terakki edememesi imtiyazat-ı ecnebiyenin ileri doğru atılacak her bir hatveye karşı büyük bir mani teşkil eylemesinden ileri geldiğini, Türkiye'de bulunan anasır-ı ecnebiyenin teşvikat-ı hariciyeye kapılmadığını, emperyalizmin makasidine hizmet eden birer amil haline gelmedikçe ruhani ve dünyevi teşkilat-ı mahsusalarıyla bir hürriyet-i tamme içinde yaşadıklarını, Türklerin bu gün ekseriyetle Türkler tarafından meskun olan arazi dahilinde hür ve müstakil bir devlet olarak yaşamaktan başka bir şey istemediklerini ve her millet için esas olarak kabul edilen bu prensibi talepte diğer milletler kadar Türklerin de hakkı olduğunu uzun uzadıya izah etmişti.

Ağlamayan Çocuğa Meme Vermezler

Kongrenin kâtib-i umumisi paşayı dinledikten sonra kendisine atideki cevabı vermişti:

-“Bütün bu söylediğiniz şeyleri tamamen tasvip ediyorum. Her millet gibi Türklerin de hakk-ı hayat talep eyleme-

leri kadar tabii bir şey olamaz. Ancak ağlamayan çocuğa me-
me vermezler. Türkler kendilerini tanıtmak ve gerek emper-
yalizm ve kapitalizm devletler gerekse onlara alet olan
anasır-ı ecnebiye tarafından Türkiye aleyhinde cihanda hu-
sule getirilen fena fikirleri izale etmek için hiç bir faaliyet
göstermiyorlar. Mademki siz bugün fena bir mevkiye bulu-
nuyorsunuz, o halde herkesten ziyade sesinizi her tarafa işit-
tirmelisiniz. Bu suretle çalıştığınız takdirde gayelerinize
vasıl olmak için büyük bir adım atmış olursunuz.

Yalnız şurasını unutmamalısınızki emperyalizmin tim-
sali olan büyük bir devlet sizin behemahal inkırazınızı arzu
ediyor, ve bütün tehlike Türkiye için bu noktadadır. Mamafih
söylediğim gibi çalışacak olursanız bir dereceye kadar bu
tehlikenin de önüne geçebilirsiniz.”

Talât Paşa kongre kâtib-i umumisinin bu son sözleriyle
neyi istihdaf ettiğini pekala anlamış ve şayet emperyalist
devletler tarafından Türkiye hakkında beslenen arzular ha-
kikaten mevki-i tatbiki vaz' edilecek olursa bütün şarkın çok
zaman geçmeden kana bulanacağını kendisine izah etmiş ve
emperyalizm aleyhinde çalışmak gayesini de tatbik eden
sosyalistlerin Türkiye'ye müzaheret eylemelerini İkinci En-
ternasyonal nezdinde iltimas eylemişti.

Rusya'ya Tevcih-i Nazar

Talât Paşa Avrupa'daki bazı rical-i siyasiye ile icra ettiği
bu mülakatlar neticesinde Avrupa kapitalizm ve emperyaliz-
minin Türkiye hakkında beslediği gaddarâne fikrin derecesi-
ni ve Türklere karşı tertip edilmek istenilen suikastın mahi-
yetini yakından işittikten ve binaenaleyh Türkler'in Avru-
pa'dan hiç bir muavenet bekleyemeyecekleri aşikar bulun-

duğunu anladığından Rusya'ya tevcih-i nazar etmeye karar vermişti. Her ne kadar bütün cihan “Bolşevizm”e şiddetle aleyhdar bulunuyorsa da Talât Paşa Bolşeviklere karşı yapılan her türlü istinadata rağmen Moskova ile anlaşmak lüzumunu hissetmişti. Çünkü Türkiye'ye hasım olan Avrupa emperyalizmi ile açık bir mücadeleyle geçen ve hukuk-ı beşer için yeni esaslara müstenid bir devr-i tekamül açmak isteyen yegane kuvvet “Bolşevizm” idi.

Bolşeviklerle Temas Meselesi

Talât Paşa bu kararını verdikten sonra arkadaşları ile de anlaşmak lüzumunu hissetmiş ve onlara da tevafuk-u efkar husule geldikten sonra Bolşeviklerle temas etmek için teşebbüsât-ı lazimedede bulunmuştu. O esnada Berlin ile Moskova arasında teati-i efkar kolay değildi. Çünkü Almanya'yla Rusya arasında münasabat yok gibi idi. Bolşeviklerin Berlin'e gönderdikleri mümessilleri meyanında büyük bir mevki ihraz eden meşhur Radek Sovyetlerin Berlin murahhası iken Alman ihtilallerinde oynadığı rollerden ve Alman komünistlerine ihtilal için para tevzi' ettiğinden dolayı Berlin'de tevkif edilerek hapse atılmıştı. Elbette Radek yakında kurtulacak ve Moskova'ya avdet edecekti. Şu halde bir çaresini bulup Radek ile konuşmak lazım idi. Kimseye duyurmadan Radek'le mülakat etmek o zamanlarda pek tehlikeli idi, Rus mümessili hapse atan Alman sosyalist hükümeti bolşevistlere olduğu kadar Türklere de hasım idi.

Talât Paşa'nın Radek ile Mülakatı

Muharebe esnasında bile Türkiye hakkında adem-i hoşnudilerini izhardan geri durmayan Alman sosyalistleri

Berlin'deki İttihat ve Terakki fırkası rüesasına hiç de iyi bir nazarla bakmıyorlardı. Binaenaleyh Talât Paşa'nın hapis-hanede Radek ile mülakat ettiği duyulacak olursa Paşanın ya İngilizlere veyahut İstanbul hükümetine teslim edilmesi muhakkak idi. Çünkü Alman sosyalistleri nazarında İttihat ve Terakki rüesasıyla Radek en ziyade takip olunacak zevattan madud idi.

Mamafih bir müddet sonra nihayet Alman komünistleri ile temas edilerek Radek ile hapis-hanede mülakata muvaffakiyet hasıl oldu ve bir kere elde edilen fırsattan bilistifade Radek ile bir kaç defa buluşularak mesai-i müştereke için lazım gelen esaslar çizildi. Ruslarla beraber çalışmak için verilen kararlara göre herkes kendi prensibinin sahibi olacak, ne Türkler Bolşevizmi ne de Bolşevikler Türkleri hatt-ı hareketlerini tebdile icbar edecekler, fakat her iki taraf da müşterek düşmana karşı sarf-ı mesai edecekti. Bundan maada müzakaratı daha ziyade tevsî' edebilmek ve itilafın en mühim noktalarını hazırlamak üzere bir kaç kişinin Moskova'ya gitmesi takarrür etmişti.

Mücadele-i Milliyemiz

Bu esnada Anadolu'daki hareket-i millîye daha ziyade taazzuv etmeye başlamış ve Mustafa Kemal Paşa saha-i mücadelede atılmış idi. Çiğnenmek istenilen Türk hukukunu müdafaa ve emperyalistler tarafından ele geçirilmek istenilen Türk şikârını kovalayabilmek için ileri sürülen Yunan av köpeklerine karşı Türk topraklarını muhafaza etmek azmiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından vücuda getirilen müdafaa-i millîye teşkilâtına bir Türk-Rus itilafıyla hizmet edilebileceği kanaat-i tâmmesi hasıl olur olmaz Radek ile açılan müzakerat başka bir şekil almıştı. Radek bir müddet sonra

hapishaneden çıkınca Talât Paşa ile icra ettiği müzakerâtı ve Anadolu'nun bolşevizm ile müştereken çalışabileceğini hafiyen Moskova'ya bildirmişti.

Enver Paşa'nın Moskova'ya Azimet Fikri

İş bu dereceye ilerledikten sonra Moskova'ya müzakere için bir iki kişinin i'zamı zamanı takarrüb etmişti. Kafkasya'ya geçmek için bir müddet uğraştıktan sonra âtiye ve vakt ü fırsata intizaren Rusya'da beklemekte olan Enver Paşa'ya bir mektup yazılarak Berlin'e gelmesi tavsiye edildi. Enver Paşa Denikin ve Bolşevik kıtaatı arasından dolaşarak Berlin'e muvasalat etti.

İttihat Rüesasının Berlin'deki İçtimaları

Talât Paşa Berlin'e muvasalatından bir iki hafta sonra Berlin'den çıkarak Postdam'a yakın Neubabelsburg'da Doktor Zin'in sanatoryumuna çekilmiş ve orada ikamete başlamıştı. Yalnız haftada bir iki defa şehre iniyor ve dostları ile buluşarak teati-i efkâr ediyordu. Bahattin Şakir Bey ise Berlin'den büsbütün çıkmış ve Bavyera'ya gitmişti ve lazım oldukça arada sırada Berlin'e geliyordu. Fakat bilâhare Baha Bey de Berlin'e yerleşerek Olanda Strasse'de bir ev tutmuş ve orada oturmaya başlamıştı. O tarihten itibaren Talât Paşa şehre indikçe yavaş yavaş bir mahall-i içtima halini alan Baha Bey'in evine gider ve arkadaşlarını orada kabul ederdi.

Haftada bir iki defa bu evde akdedilen içtimalarda memleketin vaziyeti hakkında müdâvele-i efkâr edilir ve ahvâl-i siyasiyeye dair intişar eden veyahut suret-i hususiyede alınan haberler üzerine münakaşalar yürütülürdü. İstanbul'un vaziyeti, payitâhtın işgali ve icra olunan bir takım cebri mua-

meleler Talât Paşa'yı çok müessir ediyordu(1). Pek ziyade sevdiği vatanının düşman çizmeleri altında çiğnenmekte olduğunu uzaktan işittikçe yeisinden ne yapacağını şaşırır ve derdi ki: "Madem ki düşmanlarımız bize hakk-ı hayat vermek istemiyorlar ve pazılarının kuvvetine istinaden bizi ezmeğe çalışıyorlar, o halde bizim de onlara karşı cebri muamelelere tevessül eylememiz icab eder." Sonra takip edilecek siyaset hakkında fikirler verirdi. İşte böyle istikbalden nevmid olduğu zamanlarda idi ki İsviçre'ye giderek orada bir ihtilal komitesi olarak teşekkül etmeyi ve çalışmayı düşünüyor, düşmanlarımıza derimizi pahalıya satmalıyız, demek isterdi.

Hamdullah Suphi'nin Reddettiği Teklif

Bir taraftan memleket hakkında fena haberler gelirken diğer taraftan dahili düşmanlarımız da İsviçre'de vesair yerlerde aleyhimize şiddetle çalışmakta idiler. Bir aralık Hamdullah Suphi Bey'in İsviçre'ye giderek aleyhinde neşriyatta bulunduğu ve Berlin Sefareti'nin bu hususta kendisine nakden muavenet edeceği hakkında ortaya atılan rivâyetler kesb-i hakikat eylemişti. Talât Paşa, Hamdullah Suphi Bey'in memleket için çalışmaya gideceğini haber alınca bu hususta biraz yardım edebileceğini benim vasıtamla bildirmiş ve her ne kadar Suphi Bey şiddetle kendisine aleyhtar bulunuyorsa da memlekete hizmet etmeye gelince aradaki muhalefet efkârının bir tarafa bırakılması lazım geleceğini ve meselâ Sabahattin Bey gelip kendisine böyle bir teklifte bu-

(1) Talât Paşa'nın bu teessürüne azab-ı vicdani de karışmış olsa gerektir, çünkü bu bedbaht vatani hiçbir tecenni ve ihtiyâta lüzum görmeden, sırf Almanı r lehine, Harb-i Umumi'ye sokanlardan biri de kendisi idi ve vatanın başına gelen bihadd ü hesab felâketlerden de İttihat ve Terakki'deki mevkii ve nüfuzu itibariyle herkesten ziyade o mesul idi.(Tevhid-i Efkar)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lunsa bilatereddüd kabul edeceğini söylemiş ise de Hamdullah Suphi Bey “çirkâbdan gelen böyle bir parayı ben kabul etmem” cevabını vererek teklifi reddetmişti. Bilahare uzun münakaşalara sebebiyet veren bu hadiseyi burada uzun uzadıya mevzuubahsi bilüzum addediyorum. Yalnız şurasını söyleyeyim ki Hamdullah Suphi Bey vazife-i hizmet mak-sadıyla vaki olan teklifi Talât Paşa aleyhinde bulunmamak için verilmek istenilen bir hakk-ı sükut tarzında göstermiştir ki böyle bir iddia katiyen doğru değildir.

(Burada 7 satır sansür edilmiştir.)

Alman Gazetelerinin Aleyhimizdeki Neşriyâtı

Berlin'deki Türk kolonisi namına Alman gazetelerinde Ermeni Meselesine dair neşredilen makalelerden biri bazı gazeteler ve bilhassa Berliner Tageblatt mezkûr mesele ile aleyhimize olmak üzere fazlaca iştigal etmeye başlamıştı. Bunun üzerine birgün Berliner Tageblatt'ın sermuharriiri olan Teodor Volf'u ziyaret ederek Ermeni Meselesinde pek taraf-girâne makaleler yazdığını söyledim ve bir kere de bu mesele ile yakından meşgul olmuş Türk siyasiyûnundan biriyle mesele Berlin'de bulunan Talât Paşa ile, konuşmasını tavsiye ettim. Teodor Volf, her ne kadar Talât Paşa muharebe senelelerinde bir kaç defa Berlin'e gelmiş ise de şimdiye kadar kendisini tanımadığını, daha doğrusu Ermeni meselelerinden dolayı esna-yı muharebede tesis-i münasebet etmek istemediğini, mamafih şimdi şayet Berlin'de bulunuyorsa gidip esbak Türkiye Sadrazamı ile mülâkat etmeye hazır olduğunu söyledi. Bunun üzerine Talât Paşa-Teodor Volf mülâkatı ihzar edildi.

Talât Paşa ile Volf'un Mülâkatı

Berliner Tageblatt sermuharriri bugün Oland Strasse'de-ki eve gelerek Talât Paşa ile bir sâat kadar mülâkat etti. Mu-
maileyh Talât Paşa'ya Berlin'de gördüğünü kimseye söyle-
meyeceğine dair evvelce söz verdiği gibi bir de mülakat et-
tiğine dair gazetesinde neşriyatta bulunmayacak, yalnız
Paşa'dan izahat almakla iktifa eylecekti. Talât Paşa'nın Er-
meni Meselesini ne suretle telakki ettiğini kısm-ı mahsusun-
da ileride yazılacağı için Alman gazetecisi ile vuku bulan
mülakattan şimdi uzun uzadıya bahsetmeyeceğim. Yalnız
şurasını söyleyeyim ki mülâkatın hitamında Teodor Volf Er-
meni meselelerine dair icra ettiği tedkikat ile Paşa'dan aldığı
izahatı tevhid ederek bir neticeye vasıl olmakta güçlük çek-
tiğinden badema Ermeni Meselesinde tamamıyla bitaraf ka-
lacağına, bu meseleye dair birşey yazmayacağına ve husu-
siyle Paşa'nın şahsını işe karıştırmayacağına dair söz ver-
mişti. Alman gazetecisi Paşa'nın katline kadar sözünde dur-
du ve arada sırada intişar eden umumi haberlerden maada
birşey yazmadı.

Suikast Şayiaları Karşısında

Talât Paşa'nın Berlin'e muvasalatından beri aradan epey-
ce zaman mürûr etmişti. Şehirde dostları ve rüfekaşı ile olan
buluşmaları sıklaştığı için artık Noybayelesburg'da sanator-
yumdan Berlin'e [hicret] eylemek mecburiyeti hasıl olmuştu.
Esasen sanatoryumda kalması gizlenmek maksadına müste-
nid olamazdı. Çünkü şehre indiği zaman serbestçe her tarafta
gezdiği gibi takip olunmaktan da korkmazdı. Oturduğu sana-
toryum bir orman içinde idi ve Berlin'e giden trenlerin istas-
yona vasıl olmak için onbeş yirmi dakika kadar ormanın içi-
nden geçmek lazım idi. Talât Paşa bu yolu daima yalnız kat

eder ve dostları ihtiyat etmesini kendisine ihtar eyledikçe: “Birisi bir adamı vurmaya karar verdi mi gelir vurur, buna mani olmak mümkün değildir.” cevabını verirdi.

Kâmil Paşa'nın Sadaretine Dair Bir Hatıra

Bir gün yine böyle bir bahis açılmış iken Talât Paşa âti-deki vakayı nakletmişti: “ Kâmil Paşa'nın mevki-i iktidarda bulunduğu zamanlarda idi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası rüesasının beni katlettmeye karar verdiğini haber almıştım. Filhakika bir müddet sonra muayyen bir şahsın beni mütemadiyen takip etmekte olduğunu gördüm. Arada sırada belli etmeyerek arkama baktığım zaman ... Bey'in uzakça bir mesafeden beni takip eylemekte olduğunu müşahade ederdim. Bu takip epeyce bir zaman devam etti. Herhalde beni katle memur edilen zat kendisinde vazifesini bir an evvel ifa edecek kadar cesaret göremiyordu. Bunun üzerine bir gün, zannedsem Tepebaşı'nda idi, müstakbel katilimi çağırarak, kendisine dedim ki:

-Azizim ... Bey, beni takip etmekte olduğunuzu görüyorum ve maksadınızı da anlıyorum. Fakat siz yanlış yoldan gidiyorsunuz. Vazifenizi teshil için size biraz ders vereyim, birisini öldürmeye karar verdiniz mi kendinizi göstermeden onun hangi saatlerde nerelerden geçtiğini öğreneceksiniz ve sonra bir fırsata intizar edersiniz. Çok zaman geçirmeden ilk fırsat zuhurunda hemen maksadınızı mevki-i icraya vaz edersiniz. Böyle mütemadiyen arkamdan dolaşmakla maksadınıza nail olamazsınız. Biz Selanik'te senelerce Abdülhamid'in hafiyelerine karşı mücadele ettiğimiz için bu hususta biraz tecrübemiz vardır.

Bu sözlerim üzerine fikrinden vaz geçmiş ve ileride ve-

lev.ki zahiren olsun bana karşı bir dost gibi hareket etmeye başlamıştı. Fakat her takibe memur edilen adam böyle olmaz, birgün elbette maksadını daha büyük bir azim ve metanet ile icra edeni de çıkar.”

Talât Paşa-Ali Sai Bey

Paşa işte böyle düşündüğü için şehre inmekte bir mahzur görmedi ve eskiden beri Berlin'de bulunan dostlarından birinin kendi namına Hadinburg Ştrase'de 4 numaralı apartmanda isticar ettiği bir daireye naklederek orada ikamet etmeye başladı. Kendisini orada ziyarete gelenler kapıyı açan hizmetçiye Ali Sai Bey'le görüşmek istediklerini söylüyorlar ve bunun üzerine içeriye kabul ediliyorlardı.

Zaten kendisini ziyarete gelenlerin adedi çok değildi. Berlin'de tanıdığı zevat kendisiyle beraber gelen rüfekaşından maada ancak beş on kişiden ibaret idi. Bu beş on kişiyi de Berlin'deki Türklerden bazıları ve Paşa'nın en yakın Alman dostları teşkil ediyordu.

Talât Paşa'nın Berlin'deki Hayatı

Talât Paşa'nın Berlin'de geçirdiği gayet sade bir hayat esasen fazla ehlibba ile temas etmeye müsait değildi. Merhum memleketinde imrar ettiği tarz-ı hayata sadık kalarak sadelikten hiçbir zaman ayrılmamış idi. Denebilir ki iki buçuk sene devam eden Berlin'deki müddet-i ikameti esnasında ancak bir iki defa tiyatroya gitmiştir. Yegane eğlencesi öğleden sonra arkadaşları ile briç oynamak idi. Ne vakit evine gidilse briç masasının boş olmadığı görülürdü. Memleketi için uzaktan çalışabileceğini zannettiği saatlerden ve nadiren kabul ettiği davetlerden maada bütün hayatı evinde geçer ve o

yeknesak hayatın değişikliğinde briç masası temin ederdi. Birgün zarfında kazandığı veyahut kaybettiğı on beş, yirmi mark o günün mübahasesini teşkil eylerdi.

Valide Muhabbeti

Hatta boş vakitlerinde briç ile meşgul olmak kendisi için bir ihtiyaç halini almıştı. Çünkü takip ettiği siyasetin neticesi olarak perişan bir halde bıraktığı vatanının endişesine bir de validesini görmemeye mahkum olmak felaketi inzıam ediyordu ve bunları bir müddet olsun unutmak lazımdı. Validesini görmekden mahrum olmak Talât Paşa için büyük bir felaket idi. Merhum bütün müddet-i hayatında validesine karşı daima derin bir muhabbet beslemiş, hayatının yegane istinadgâhı anasına karşı hissettiğı şefkat ve merbutiyet olmuştu. Validesi, nazarında herşeyin fevkinde idi. İstanbul'da iken hergün validesinin ellerini, yüzünü öpmek duasını almak ve bir müddet yanında oturarak konuşmak en büyük emeli, meşagil-i yevniyesinden sonra en ziyade inşirah veren zevki idi. Validesini terk ederek diyar-ı gurbete çıkmaya mecbur olduğundan dolayı bir türlü kendisini teselli edemez ve ondan haber getiren İstanbul mektuplarına büyük bir sabırsızlıkla intizar ederdi.

Hiss-i Kablelvuku ve Şeker Hastalığı

Bazen, mektuplar uzun müddet yolda kaldıkça veyahut muntazaman haber alamadıkça pek ziyade endişeye düşer, validesinin hastalığına zahib olur. İhtiyar ölecek de göremeyeceğim diye ağlardı. Sonra, arada sırada kendisinin de ihtimal ki vatanına avdet etmeden vefat edeceği hatırına gelir, öldüğümü validem duyarsa zavallı ne hale gelir, diye derin,

derin düşünürdü. Paşanın, öleceğini hatırladığı zamanlar nadir değildi. Bir kere takip edildiğini veyahut edileceğini tahmin ettiği için bir gün bir suikasta kurban gideceğini mülâhaza eder, sonra kendisinin esasen hastalıklı bir adam olduğunu unutmayarak herhalde birçok seneler yaşayamayacağına za-hib olurdu. Filhakika bir müddetden beri muzdarip olduğu şeker hastalığı son zamanlarda biraz kesb-i şiddet etmişti. Tedavi eden tabib itina ile yaşamasını tavsiye ettiği halde ek-seriya doktorun verdiği talimatın haricine çıkar ve neticede hastalanır, yatardı.

Türk Kulübündeki Fırka ihtilafatının Hitamı

Bu esnada Türk kulübündeki fırka ihtilafatı talebeden kısım-ı azamının Hamburg tarikiyle İstanbul'a avdet etmesini müteakip gevşemişti. Harbiye Nezareti tarafından Almanya'ya izam edilen talebe ve çırakların Berlin'de Türk Kulübünde tesis ettikleri Sosyalist Fırkası ile Hamdullah Suphi Bey'in Türkçüleri arasında geceleri saatlerce devam eden münakaşalar hitam bulmuş idi. Alman donanmasında yetiştirilmekte olan bahriye efradımız ihtilali müteakip zabitleri tanımayarak teşkil eyledikleri Türk Bahriye Askerleri şurasının son kuvvet ve kudretini, kendilerini İstanbul'a nakleden vapurun Hamburg limanından ayrılmasını müteakip havaya boşaltıkları rövolvörler ve denize attıkları el bombaları ile izhar eyledikten sonra Berlin'deki Türk kolonisi arasında sulh ve sükunet tesis eylemişti.

İstanbul Haberleri

(Burada 2 satır sansür edilmiştir.)

Talât Paşa ile rüfekasına karşı vuku bulan isnadat ve takip ettikleri siyaset aleyhinde yapılan tenkidatın şiddeti kendiliğinden tahaffüz eylemekte idi. İstanbul'un işgali üzerine

vuku bulan darbe-i hükümeti müteakip ve ondan evvel Türk ricalinin Malta'ya sevk edilmesinden ve Ferit Paşa'nın düşman menafiinin temini için kendi hemşerilerine karşı (*İki kelime sansür edilmiştir*) eylemesinden dolayı Talât Paşa'nın rüfekaıyla memleketinden çıkarak Almanya'ya iltica etmesini Berlin'deki Türkler bir dereceye kadar muhik görmeye başlamışlardı. Bilahare İstanbul Divan-ı Harbi'nde İttihat ve Terakki rüesası hakkında verilen kararlar ve hükümler de inzınam edince firar hakkında efkar-ı umumiye de yürütülen fikirlerde büsbütün başka bir şekle girmişti.

Hatırat Meselesi

Bu aralık Talât Paşa efkar-ı umumiye'yi icraatı hakkında tenvir etmek için hatıratını yazacağını söylerdi. İstanbul'da verilen idam kararları üzerine, tabii uzun zamana mütevakıf olan hatıratını bir müddet daha yazmaktan sarf-ı nazar ederek onlara mukaddime olmak üzere küçük bir mukaddeme-i hatırat tab' ettirmeye karar verdi.

Mukaddeme-i hatıratın neşri bir taraftan Türk efkârı umumiyesini tenvir maksadına müstenid olmakla beraber diğer taraftan Paşa, mevki-i iktidarda iken Avrupa memleketlerinde tanıdığı zevata da siyaseti hakkında izahat vermek istiyordu ve Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce olarak neşretmek istediği bu küçük eserini bu nokta-i nazara istinaden yazmaya başlamıştı.

Paşanın Avrupa'da tanıdığı zevata da eseriyle müracaat etmesi şu sebebe müstenid idi:

Bundan evvelki makalelerimizden birinde Paşanın Avrupa'daki emperyalist ve kapitalist devletlerden Türkiye için

hiçbir muavenet beklenemeyeceğine kanaat getirdikten sonra Ruslarla temas etmeye karar verdiğini yazmış idik. Bu kanaat icra ettiği seyahatlerdeki müşahadatından ve muhtelif zevat ile vukuubulan mülakatlarından maada Berlin'e muvasalatından bir müddet sonra hariçdeki bazı siyasiyûna tahriren müracaat eylemesini müteakip onlardan aldığı cevaplardan husule gelmiş idi. Mukaddeme-i hatıratını yazmaya sevkeden bu teşebbüsâtından bazılarını naklediyorum.

Lloyd George Yazdığı Mektup

İlk mektubu Paşa İngiltere Başvekili Lloyd George yazmış idi. Memleketine bir hizmet etmek ümidiyle yazdığı mektubuna "size bu mektubu gönderen adamı bugün hiçbir mevki-i resmi ve siyasisi yoktur ve ancak memleketi ile alakadar bir Türk sıfatıyla bu satırları yazmaya ictisar ediyor." diye başlayarak Türkiye'nin hangi sebepler ve mecburiyetler tahtında Harb-i Umumi'ye iştirak ettiğini izah ediyor ve buna başlıca sebep olmak üzere İngilizler'in, Harb-i Umumi'den evvelki son senelere kadar takip ettikleri siyasetten sarf-ı nazarla Türkleri tamamen kendi hallerine terk ve Rusları tercih eylemiş olmalarını gösteriyordu. Sonra şayet bugün duçar olduğu vaziyet-i elimede Türkiye'yi İngiltere dest-i muvenetini uzatacak olur, bundan dolayı Türk milletinin ve Türk ıcalının İngiltere'ye minnettar kalacağını, İngiliz siyasetinin mürevvici olacağını ve şayet Türkiye'nin ezilmesini meydan verilmeyerek Osmanlı Devleti'nin hâz olduğu mevki-i müstesna nazar-ı dikkate alınıp ona yardım edilecek olursa İngiliz siyasetinin bundan daha ziyade istifade edeceğini izah eyliyordu.

Mütarekeyi takip eden zamanlarda Türkiye'ye karşı gayet şiddetli bir politika takip edilmekte olduğu için Talât Paşa

bu mektubu ile bu şiddeti tadile çalışmak istemişti. Paşa, bir müddet mektubuna cevap bekledi, fakat hiç bir şey çıkınadı. Aradan aylar geçtikten sonra bilvasıta vukubulan müracaatlar ileride mevzuubahis edilecektir.

Avam Kamarası'nda Bir Zata Müracaat

Talât Paşa Lloyd George'dan cevap alamayınca İngiliz siyasetine icra-yı tesir etmek ümidinden feragat eylemeye-
rek Avam Kamarası azasından olup Türkiye'ye karşı dostluk perverde eden zevata da bir kere müracaat etmeyi düşündü. Bunlardan en ileri gelenine mektup yollayarak kendisi ile mülakat talep etti. Uzun bir müddet sonra ve İsviçre tarikiyle gelen bir cevapta deniliyordu ki:

“Makine yazısıyla yazdığım dan ve geç cevap verdiğim-
den dolayı kusurumun affını rica ederim. İngiltere'de bulun-
muyordum. Ancak bir iki gün mukaddem avdet ettim. Mazi-
de sizi tanıyan dostlarınızın Ermeni mezaliminden dolayı te-
rettüp eden mesuliyete sizin dahil olmadığını ve bigünah ol-
duğunuzu.meydana çıkacak delail ve vesaiki büyük bir mem-
nuniyetle karşılayacaklarını, zannederim, söylemeye hacet
yoktur...

Benim gibi küçük bir şahsiyetin siyaseti hesaba katılma-
ya değmez. Mamafih milletlerin memleketleri üzerinde hu-
kukunu ve mukadderatlarını bizzat tayin eylemeleri hakkına
samimiyetle kani olanlardanım ve öyle zann ediyorum ki
büyük milletleri tazyik etmek teşebbüsü nihayetle akim kala-
caktır.

Türk köylüsünü tanıyan bizler onun evsaf-ı güzidesini
de tamamiyle takdir ederiz. Ümit ederim ki diğer milletlerle
beraber Türk milleti dahi memleketini muhafaza eyleyecek-

tir.

Fakat zannetmiyorum ki sizi görmek sizinle konuşmak için benim oraya gelmemle faydalı bir iş olsun, bununla beraber herhalde bana karşı göstermiş olduğunuz emniyet ve ittımattan dolayı zatıalilerine ibraz-ı hürmetten geri durmaya çağımı arz ile kesb-i şeref eylerim efendim.”

Mektubu yazan zat şimdilik muhaberenin kat' edilmesini ve ileride pek mühim birşey tebliğ edilmek istenilirse kendisine gönderilmek üzere İsviçre'de verdiği bir adres vasıtasıyla yollanmasını rica ediyordu. Talât Paşa aldığı bu cevaptan sonra muhabereye devamdan bir fayda beklemediği için bir daha bu zata müracaat etmedi ve Radek ile konuşmanın daha faydalı olacağını anladı.

Enver Paşa'nın Churchill'e Mektubu

Rusya'dan gelen bir haberde de orada bulunan Enver Paşa'nın dahi Churchill'e bir mektup yazarak İngiliz siyasetine Türkiye lehine tadil ettirmeye teşebbüs eylediği ve fakat bundan da bir netice çıkmadığı bildirildiğinden uzun müddet tereddüde ve intizara lüzum hissedilmiyordu. Her ne kadar bir zaman sonra muhtelif vasıtalarla gerek Talât Paşa'ya gerekse Enver Paşa'ya İngilizler tarafından müracaatlar vukubulmuş ve bazı teklifler yapılarak İngiliz siyasetinin Türkiye lehine tahavvül edeceğinden bahs olunmuş ise de böyle ani bir tahavvül vukua gelmesi için ortada hiçbir sebep görülmeydiğinden bu müracaatların vakit kazanmak maksadına müstenid olduğu anlaşılmış idi. Mamafih İngiliz hükümet-i hazırasının siyasetine muhalif olan bazı İngiliz ricaline ve fırkalara Londra'da takip edilen Türk siyasetinin doğru olduğunu ispat edecek muhik ve makul esaslar verilerek bu su-

retle doğrudan doğruya ve dolayısıyla sarf-ı mesai edilmekte devam olunuyordu.

(Burada 10 satır sansiir edilmiştir.)

Talât Paşa'nın İkametgâhında

Bütün bu teşebbüsâtı ve icraatı bir araya toplayıp oradan idare edebilmek için Talât Paşa ikamet ettiği hanesine yakın bir mahalde iki oda isticar ederek orasını bir büro haline koymuştu. Rüfekası her sabah oraya gelir ve Talât Paşa da hazır olduğu halde orada içtima edilirdi. Fransızca, İngilizce ve Almanca gazetelerin en mühimleri hergün buraya gelir, tetkik edilir, Türkiye'ye vaziyet-i umumiye-i siyasiyeye dair in-tişar eden haberler hülasa edilerek yevmi bir rapor tanzim olunurdu.

Talât Paşa hergün bu raporu okuduktan sonra Almanya haricinde bulunan rüfekasına gönderirdi.

Bir Gazete Çıkarmak Teşebbüsü

Bilahare bu yevmi rapor keyfiyetini bir hatve daha ileri götürerek Berlin'de bir haftalık bir Fransızca gazete neşrini ve bunun cihanın en meşhur gazetelerine, rical-i siyasiyesine, parlemanto azasına ve saireye tevzi ettirilmesine karar verdi. Gazetenin ismi Révoil d'Orient olacaktı. Buraya devam eden rüfeka meyanında bu gazeteyi idareye ve güzel bir fransızca ile makale yazmaya muktedir zat Mehmet Bey Başhempa olduğu için o heyet-i tahririye riyasetinde bulunacak idi. Faal, zeki olduğu kadar nazik ve halim olan bu zatı bütün rüfekası severdi. Fakat zavallı kalp hastalığından muzdarip olduğundan bir sabah odasına giren rüfekasından biri

onu yatağında hab-ı ebediyete dalmış bir halde bulmuş idi. Mehmet Bey'in vefatı Talât Paşa'yı çok müteessir etti. Cena-ze merasimi için müzakere edilirken rüfekasından biri: "Bi-çare Mehmet Bey Başhemba memleketim, memleketim diye feryad ederek öldü gitti." der demez Talât Paşa ağlayarak meclisten çıktı. Vatandan, memleketten uzakta yaşamak ba-hislerine Paşa hiç tahammül edemezdi.

Müzayaka-i Maliye

Tabii Mehmet Bey'in irtihali üzerine fransızca gazetenin neşri tehhür etmişti. Merhumun yerini tutacak kimse yoktu. Para ile muharrir tedariki ise parasızlıktan dolayı mümkün değildi. Berlin'de bulunan Türk tüccar vesaire tarafından vuku bulan cüzi muavenet-i nakdiye bu maksadı temine kâfi değildi. Talât Paşa Berline geldiği zaman belki yanında bir mikdar parası vardı. Hakan-ı mağfur tarafından kendisine hediye edilmiş olan otomobili Berlin'e hareket etmeden satmış ve bu suretle eline biraz para geçmişti. Fakat Alman-ya'ya muvasalatından bir sene sonra oldukça sıkıntı çekmeye başlamıştı. Her ne kadar bu sıkıntısı müzayaka-i maliye de-necek kadar değil ise de, birtakım masraflar ihtiyarıyla bir gazete çıkaracak kadar parası yok idi.

Şark Kulübü Tesisi

Alman ihtilalinden sonra memleketin ahval-i dahiliyesi biraz kesb-i salah eder etmez Berlin'e Şark milletlerine men-sup birçok ecnebiler gelmeye başlamıştı. Tahsil için Ber-lin'de bulunan Mısırlı talebenin adeti iki yüzü tecavüz ettiği gibi birçok Hintli, Çinli, Azerbaycanlı talebe, tüccar vesaire

de Berlin'de yerleşmiş idi. Türk talebesinin Berlin'den müfârekâtı üzerine Türk Kulübü büsbütün sönmüş, kapanmış kulüpten hiçbir eser kalmamıştı. Talât Paşa bu hali nazar-ı dikkate alarak Berlin'de bütün şarklıları birleştirecek bir yurt tesis edilmesini arzu ediyordu. Nihayet uzun müddet çalıştıktan sonra bu şarklılar yurdu ile iştigal edecek bir heyet-i faale vücuda getirildi. Azası bir Türk, bir Mısırlı, bir Suriyeli, bir Hintli, bir Azerbaycanlı, bir Tunuslu'dan mürekkep olan bu heyet Şark Kulübü'nün tesisi için lazım gelen teşebbüsatta buluncak idi. Kulüp için bir bina aramak üzere iken Türk müteşebbislerinden bazıları gelip heyete bir teklifte bulundular ve kendilerinin böyle bir binaya malik olduklarını, binanın alt katında bir Şark Kahvehanesi açacaklarını ve üst katını, Şarklıların kahvehaneyi ziyaret etmelerinden hasıl olacak menfaate mukabil Kulübü ehemmiyetsiz bir bedel-i icar ile isticar edeceklerini söylerler. Bina Kulüp için elverişli olduğundan bu teklif kabul edildi.

Kahvecilik Şayialarının Esası

Bunun üzerine derhal bir takım rivayetler çıkmaya başladı, Talât Paşa kahvehane açıyormuş, lokontacılık edecekmiş gibi dedikodular İstanbul matbuatına kadar aksetti. Hatta gazetelerimizden biri kahvehanenin resm-i küşadı için Talât Paşa'nın hatt-ı destiyle yazılmış bir davet varakasını bile gördüğünü iddia edecek ileri gitti. Talât Paşa bu yanlış haberleri gazetelerde okuyunca çok muğber oldu. O Berlin'de bulunan Şarklıların birbirlerini tanımalarını, teati-i efkâr etmeleri ve böylece Şark milletlerinin yekdiğerleriyle münasebet peyda eylemeleri için bir Şark Yurdu'nun tesisini arzu ederken Şarklılık namına kesb-i hakikat ettirilmesi her Şarklı için bir vazife olan böyle bir maksadın çirkin bir pro-

pagandaya alet ittihaz edilmesi kendisini müteessir etti. Onun için idi ki ne Şark Kulübü'nün küşadında hazır bulundu, ne de bilahare Kulübe devam etti. Yalnız bir iki defa kulübü ziyaretle iktifa eyledi.

Şark Kulübü'nün Maksud-ı Tesis

Bununla beraber Paşa'nın maksadı hasıl olmuş ve kulüp açılmıştı. Emir Şekip Arslan reisi ve Şeyh Abdülaziz Çaviş ikinci reis intihap edilmişlerdi. Kulübün heyet-i idareden maada bir de kulüpte azası bulunan her millet tarafından müntehab bir kişiden mürekkep bir de heyet-i teftişiyesi olacak idi. Kulüp namına toplanan para ile fakir şarklı talebeye muavenet edilecek, şarklıların Avrupa'yı tanımaları teshil olunacak, Şark hakkında eserler yazılarak tab' ettirilecek, velhasıl Şark için herhangi bir suretle propaganda yapılacak idi. Bir de Şark milletlerine ait bir davanın müdafaasında Şark Kulübü müttehid bir kütle halinde hareket edecek ve bir millet için verilecek karara diğer milletlerin mümessilleri dahi iştirak etmek suretiyle yapılacak teşebbüs himaye olunacak idi.

Talât Paşa İsviçre'de

Talât Paşa bundan evvel bahsettiğimiz Danimarka, İsveç ve Hollanda seyahatlerinden maada İsviçre'ye ve İtalya'ya muhtelif seyahatler icra etmiş ve İsviçre'de bulunan dostlarını ziyaret etmek için oraya birçok defalar gitmişti. İlk İsviçre seyahati Teşrinisani 1919'da, ikincisi Kânunusani 1920'de, üçüncü seyahati Şubat-Mart 1920'de, dördüncü seyahati hemen üçüncüsünün akabinde olup Paşa oradan Roma'ya kadar

da gitmişti. Bütün bu seyahatlerini Ali Sai Bey namına aldığı pasaportu ile icra ederdi. Pasaportu vize eden Alman memurları ve ecnebi konsoloshaneleri tabii Ali Sai Bey'in kim olduğunu bilmezlerdi. Bununla beraber Talât Paşa Mart-Nisan 1920 tarihindeki Roma seyahati için yola çıkmadan evvel bıyıklarını da traş ettirmişti. O zamanlarda Roma hükümetinin vaziyeti malum olmadığından Paşa kendisini tanıttırmamak için böyle bir tedbire tevessüle mecburiyet hissetmişti. Yukarda zikrettiğim seyahatlerden maada fecia-i katlden bir iki ay evvel Kânunusani 1921'de Roma'ya ikinci defa gitmiş ve orada da bazı zevat ile mülâkat ettikten sonra Berlin'e avdet eylemiş idi. Bütün bu seyahatleri hakkında fazla izahat vermek şimdi mümkün değildir. İleride sırası düştükçe onları mevzuubahis edeceğim. Mamafih Paşa'nın İsviçre seyahatlerinden birine ait bazı hatırat vardır ki onları nakletmeden geçmek mümkün değildir.

Şerif Paşa ile Mülâkat

Talât Paşa İsviçre'de dostları ile buluştuktan sonra Bal şehrine gitmişti. Çünkü orada Şerif Paşa ile bir mülâkat hazırlanmıştı. Şerif Paşa bir vasıta bularak Talât Paşa'ya müracaat etmiş ve aynı zamanda Emir Faysal'ın da bir adamı göndererek Paşa'ya bazı beyanâtta bulunacağını bildirmişti. Fakat Talât Paşa Bal'e muvasalat edince orada yalnız Şerif Paşa'yı bulmuştu. Emir Faysal'ın adamı gelmemiş idi veyahut öyle bir zatın geleceği hakkında Şerif Paşa tarafından verilen haber musanna olup Talât Paşa ile mülakatı bir kat daha temin etmek maksadına müstenid idi.

(Burada 5 satır sansür edilmiştir.)

Şerif Paşa'nın Talât Paşa ile buluşmak istemesinden maksad ise gayet aşikâr idi. O, bunca senelerden beri beslediği arzusuna nâil olmak, husulü için bütün varını yoğunu sarfettiği gayesine vasıl olmak velev ki Türkiye'nin geçirdiği en hevl-nâk ve buhranlı zamanlarda bile olsa müddet-i hayatında kim bilir kaç defa rüyasını gördüğü mevki-i sadareti nihayet işgal edebilmek için Talât Paşa'nın kendisine muavene- net etmesini iltimasa gelmişti. Artık aradaki muhalefet unutulacak, Şerif Paşa'nın bidâyeti-i meşrutiyetten beri menâfi-i ecnebiye nâm ve hesabına yaptığı propagandalar hiç olmamış farz edilecek, memleketin maruz kaldığı felâketler yetişmiyormuş gibi bir de Şerif Paşa'nın sadarete geçmesi kabul olunarak bir Talât Paşa-Şerif Paşa itilafı husule getirilecekti.

Talât Paşa'nın, Türkiye ile doğrudan doğruya münâsebâtı olmadığı ve Şerif Paşa'ya bu hususta hiç bir suretle yardım etmeye muktedir olamayacağı âşikar bulunmakla beraber böyle bir itilâfa Talât Paşa'nın katiyen muvâfakat etmeyeceğini söylemeye hacet yoktur. Bunula beraber Şerif'in neler söyleyeceğini bir kere anlamak için Talât Paşa'nın adamlarından olup İstanbul'dan celbedilecek bir zatın da hazır bulunması hakkında Şerif Paşa tarafından dermeyân edilen şartı dahi kabul edilmişti. Bittabi Talât Paşa'nın İstanbul'dan celbedebileceği bir zat yok idi. Böyle olmakla beraber adamlarından birinin İstanbul'dan hemen hareketle İsviçre'ye gelmesi için İstanbul'a telgraf çektiğini ve gelecek zatın dört beş güne kadar İsviçre'de bulunacağını Şerif Paşa'ya bildirdi. Aradan bir iki gün geçtikten sonra birkaç zamandan beri İsviçre'de bulunan bir zat İstanbul'dan gelmiş gibi Şerif Paşa'ya takdim edildi. Şerif Paşa'nın zerre kadar akıllı olsa idi müzakereye ibtidârdan evvel o zatın pasaportunu ister ve vesikaya bir nazar atfettikten sonra pasaport hamili-

muamelelerinden derhal anlardı.

İstanbul'a İş'arât

Fakat Şerif Paşa'nın mülâkat anlarındaki heyecanı, asabiyeti ve bir an evvel emeline nâil olmak hırsından mütevellid halet-i ruhiyesi nazar-ı dikkate alınacak olursa böyle gayet basit bir tedbire müracaatı bile düşünemediğinden dolayı kendisini mazur görmek lazım gelir. Bir de mülâkatta hazır bulunan zatın esasen İsviçre'de ikamet etmeyip doğrudan doğruya İstanbul'dan geldiğine yalnız Şerif Paşa değil daha başkaları da kanaat getirmiş olacaklar ki bunu hemen İstanbul'a "jurnal" etmekten geri durmamışlardı. Talât Paşa'nın berâ-yı müzakere güya İstanbul'dan Avrupa'ya adam celbetmekte olduğu duyulur duyulmaz, o aralık Avrupa'dan avdet eden zevât Dersaadet'e muvasalatlarında izac edilmeye ve sıkı bir tarassud altına alınmaya başlanmıştı.

Zavallı Reşat Hikmet Bey

Bu izaclar ve tarassudlar maatteessüf bir kişinin vefatına bile sebep oldu. Talât Paşa ile Şerif'in mülakat ettikleri zamanda İstanbul'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan İstanbul'a gelip gidenler pekaz olduğundan Talât Paşa'nın İsviçre'ye adam çağırıtığı, İstanbul'a ihbar edildikten bir müddet sonra Reşat Hikmet Bey berâ-yı tedavi Avrupa'ya icra eylediği seyahatten avdet etmişti. Bu avdet İstanbul'un nazar-ı dikkatini celbettiğinden Reşat Hikmet Bey Talât Paşa ile Avrupa'da buluşmakla itham olunarak taht-ı tevkife alındı ve tamamiyle kesb-i ifakat etmemiş olan mumaillehin hastalığı tevkifhanede teessür ve heyecandan bir suimuameleden nüksederrek birkaç gün sonra irtihalini intac eyledi.

Şerif Paşa'nın Hırs-ı İkbâli

Şerif Paşa'nın Talât Paşa ile mülakatı şu esasa müstenid idi: İstanbul'da kısa fasılalarla değişen kabinelerde birçok nazırlar resm-i geçit yapıyorlar ve bir müddet kendilerini gösterdikten sonra çekilip gidiyorlardı. Böyle herkes sadrazam ve nazır olurken Şerif Paşa onlardan geri kalmak istememiş ve o da İstanbul'da teşebbüsatta bulunarak mevki-i sadareti için namzetliğini bir dereceye kadar temin etmişti. Bu maksatla İstanbul'a izam ettiği kâtib-i hususisi, Dahiliye Nâzırı Hurşit Bey'le tevhid-i mesai etmişti. Artık Şerif Paşa'nın İstanbul'a hareketle kabinesini teşkil ve evvelce aralarında kararlaştırdıkları vechile Reşit Bey'i de kabineye almasına hiçbir mani kalmamış gibi idi. Şerif Paşa'nın yegane, fakat beyhude korkusu İttihat ve Terakki idi. Zannediyordu ki İstanbul'da Talât Paşa ile taraftar daha bir çok kişiler vardır ve şayet mevki-i sadarete geçmek isteyecek olursa bunlar kendisine muhalefet edeceklerdir.

Talât Paşa ile icra olunacak müzakere esnasında bu son manide kalkacak olursa Şerif Paşa o zaman bütün manasıyla güya Türkiye'nin sadrazamı idi. Talât Paşa Şerif Paşa'nın sözlerini dinledikten sonra onun sadrazam olması sanki kendisinin ağzından çıkacak 'evet' veyahut 'hayır' kelimesine mütevakkıf imiş gibi hareket etmiş, mütarekeyi müteakib Türkiye'den çıktıktan sonra memleketin siyaset-i dahiliyesi ile meşgul olmadığını ve Şerif'in sadrazam olmasında kendince bir mahzur görmediğini kemal-i nezaketle anlatmış ve Şerif Paşa'ya artık makam-ı sadarete geçebileceği kanaat-ı tammasını vermeye muvaffak olmuştu.

‘Yaşasın Şerif Paşa’

Paşanın muvafakati bu suretle istihsal edildikten sonra bazı ufak tefek teferruatın halli kalıyordu. Şerif Paşa'nın ne kadar safdil ve cahil olduğuna delalet eden bu teferruat dediği şeyler inanılmayacak kadar gülünçtür. Mesela Şerif Paşa'nın İstanbul'a muvasalat ettiği zaman parlak ve mutan- tan bir surette istikbal edilmesine lüzum yokmuş, memleke- tin vaziyeti böyle merasim icrasına müsait değilmiş her ne kadar bunca seneler memleketi için cansiparane(!) çalışmış ise de millet tarafından yapılacak tezahüratın (!) şimdilik sırası değilmiş. Mamafih hin-i muvasalatında İstanbul'da bir müfreze askeriye tarafından resmi selam ifa ettirilebilirmiş. Bir de Meclis-i Mebusan'da sadarete geçtikten sonra ilk nut- kunu okurken nümayiş yapılmalı. Nutuk hararetli bir surette alkışlanmalı ve mebuslar; ‘Yaşasın Şerif Paşa!’ diye bağırmalı imiş.

Talât Paşa Şerif'in İstanbul'da suret-i kabulüne ve istikb- âline ait bu teferruatı da kabul eder gibi göründükçe ve onları tasvib ettikçe artık sadr-ı müstakbelin(!) keyfi büsbütün artmıştı. Talât Paşa Şerif Paşa'yla beraber Bal'da bir iki gün kalmış ve bu müddet zarfında Şerif Paşa merhuma karşı pek ziyade emniyet ve itimad göstermeye başlamıştı. Şüphesiz Talât Paşa karşısındaki adamın safdilliğine bıyık altından gülmekten kendisini alamamıştı. Bunun farkına varan...yan Şerif Paşa gülüyor, eğleniyor anlattıkça anlatıyordu. Bu su- retle ihtimal ki farkına varmadan, kendisinin ve rüfekasının mahiyetini bütün çıplaklığıyla ortaya koyan bazı ifşaatda bu- lunmaktan da kendisini alamamış idi.

Şerif Paşa ile Kirye (Venizelos) Arasında

Talât Paşa, Şerif Paşa'nın bu ifşaatını İsviçre'den Berlin'e avdetini müteakip bizzat nakletti ise öylece alenen tekrar ediyorum:

Venizelos geçenlerde Atina'dan Londra'ya giderken Paris'ten geçtiği esnada Şerif Paşa'yı da ziyaret etmiş. Paşa ile Venizelos karşı karşıya gelince Türklerin en büyük düşmanı olan Giritli Kirye demiş ki:

-Bu yapmakta olduğunuz mücahedeye vâkıf olduğum için sizi ziyaret etmeksizin Paris'ten geçmeyi vicdanıma yakıştıramadım. Harb-i Umumi'den evvel neşrettiğiniz Meşrutiyet Gazetesini kemal-i dikkat ve merakla okurdum. Gazetenizin münderecatından dolayı, sizi samimiyetle tebrik ederim. Meşrutiyet Gazetesinde intişar eden makalelerin hepsi hafızamda menkuştur. Hatta gazetenin hangi nüshasında hangi makalelerin münderic olduğunu soracak olursanız size bilâ-müşkilat cevap verebilirim."

Şerif Paşa Venizelos'un bu sözlerini işitince fevkalade memnun oluyor, bu "hakikatli zatın teveccühkâr sözlerinden" dolayı pek ziyade rikkate geliyor, memleketi için bütün mevcudiyetiyle çalıştığının Venizelos gibi memleketi için "bütün vatanperver!" tarafından tasdik edilmesinden dolayı müteessir olarak ağlamaya başlıyor ve Venizelos'un büyük bir adam olduğuna kanaat-i kâmile getiriyor. Sabık Yunan Başvekili Şerif'in sevinç gözyaşları kesildikten sonra sözüne devam ederek şimdiye kadar yapılan mücahedeye devam etmesi memleketi için nâfı olacağını ve kendisinin bu mücahede yardım etmek istediğini söylüyor ve bu hususta neye ihtiyacı olduğunu soruyor.

Yunan Parası Muhaliflerin Kesesine Nasıl Girer?

Şerif Paşa böyle bir teklif karşısında kalınca çok düşünmeden Yunan başvekilinin mücahede için yapılacak muavenetin ancak bir muavenet-i nakdiye olabileceğini söylüyor ve elinde ne kadar çok para olursa mesaisine o nisbette germi verebileceğini anlatıyor. Zaten böyle bir cevaba muntazır olan Venizelos:

“- O halde yarın gidiniz, bizim Paris sefirini görünüz. O istediğiniz parayı size verecektir.”

dedikten sonra Şerif'in nezdinden çıkıp gidiyor. Bu esnada Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi makamında olan S. Bey ile fırkanın en azgın azasından maruf K. Bey (1) Paris'te bulunuyorlar ve Şerif Paşa ile müştereken çalışıyorlardı. Venizelos'un kendisini ziyaret ettiğini muavenet hususunda böyle bir teklifte bulunduğunu Şerif Paşa, bu zevata anlatınca, Şerif'in ifadesine nazaran, her ikisi de sevinçlerinden ne yapacaklarını şaşınıyorlar ve ertesi günü alacakları paranın verdiği keyfin sevkiyle adeta raks ediyorlar.

Venizelos'tan Kimler Para Aldı

Filhakika Şerif Paşa ertesi günü Paris'teki Yunan sefirini ziyarette kusur etmiyor ve birgün evvel Venizelos ile aralarında geçen muhavereyi sefire anlatıyor. Tabii evvelce Yunan başvekili tarafından haberdar edilmiş olan sefir Şerif Paşa'ya ne kadar paraya ihtiyacı olduğunu soruyor. Bu suale verile-

(1) Hatıratın muharriri Arif Bey arkadaşımız tarafından Venizelos'tan muavenet-i nakdiye almak meselesinde alakadar olan zevatın isimleri tasrih edilmiş ise de biz dedikoduya mani olmak üzere bu isimleri zikretmekten istinkâf ile mechule delâlet etmek üzere bililtizam S. ve K. harflerini istimal ettik.(Tevhid-i Efkar)

cek cevap tabii evvelce hazırlanmış. Şerif Paşa:

-İkiyüz bin drahmi kifayet eder!

diyor. Sefir istenilen meblağı bilaterreddüd teslim ettikten sonraa Şerif Paşa Yunan sefarethanesinden çıkarak dört gözle kendisini beklemekte olan rüfekaıyla birleşmek üzere evine davet ediyor.

Paranın Taksiminde İhtilaf

Vakıâ artık para var âma ortaya yeni müşkilat çıkıyor. Çünkü tekkeye gelen kurbanın taksiminde rüfeka arasında ihtilaf-ı efkâr hasıl oluyor.

Hürriyet ve İtilaf'ın iki rükn-i muhteremi olan S... Bey ile K... Bey

-İcraatı biz yapacağımız için paranın tamamen bize teslim edilmesi lâzımdır.

iddiasında bulunurken Şerif Paşa:

-Hayır, ben bu parayı kendi mesuliyetim tahtında aldım. Binaenaleyh onun cihet-i sarfını bilmeliyim.

diyor ve yapılacak icraat hakkında refiklerinden izahat istiyor. S... ve K... Beyler ise icraat diye ortaya bir program koymaktan âciz oldukları için meselenin ehemmiyetini gizliyorlarmış gibi hareket ediyorlar ve Şerif Paşa'nın merakını bir kat daha artırmak için meseleyi esrârengiz bir kıyafetine sokuyorlar ve diyorlar ki:

-Yoo Paşam! Biz icraatımızı gömleğimize bile ifşa edemeyiz!" (1)

(1) Koca vatanperverler! Memleketin hayır ve selametini temin için Venizelos'tan gelen muavenet ile yapılacak icraat-ı mühimmenin (!) tabii bir suretle gayet gizli tutulması hamiyet-i vataniyye muktezasındandır!(Tevhid-i Efkar)

Para Nasıl Sarf Edildi?

Bir müddet böylece münakaşa edildikten sonra Şerif Paşa ikiyüz bin drahminin kısm-ı azamını tedricen iki arkadaşta teslim ediyor. Aradan çok zaman geçmeden Şerif Paşa refiklerinin icraat ile neyi kasedtiklerini anlamakta güçlük çekmiyor. Hürriyet ve İtilaf'ın iki rükn-i mühimmi Venizelos'dan alınan Yunan parasını, Türk milletine nâfi olacak (!) bir surette sırf Venizelos'u memnun edecekleri yerde Paris'in sefahet âlemlerinde gezerek ve kumar masasından baş kaldırmayarak yiyip bitirdiklerini görüyor, görüyor ama iş işten geçiyor, para da suyunu çekiyor.

Şerif Paşa'nın İade-i Namus Teşebbüsü!

Şerif Paşa bu vak'ayı yana yakıla Talât Paşa'ya anlattıktan sonra diyor ki:

-Venizelos'tan alınan bu para maatteessüf muvaziünle-hine sarf olunmadı, israf edildi. Zevcemin Mısır'daki arazısını satıyorum. Bu suretle elime epeyce para geçecektir. Bu parayı alır almaz Yunan sefirinden alınan iki yüz bin drahmi-yi geri vereceğim ve böylece iade-i namus etmiş olacağım.

Talât Paşa ise bu iade-i namus meselesini büsbütün başka bir surette telakki ettiği için:

-Şerif Paşa, o iki yüz bin drahmiyi değil tamamıyla, hatta onun on mislini bile ita etseniz iade-i namus etmeniz mümkün değildir. cevabını veriyor.

Sabri Hoca Hakkındaki İfşaat

Şerif Paşa bu cevaptan nevmid oluyor ve refikleri hakkında Talât Paşa'ya daha tafsilatlı malumat vererek on-

ların bir takım harekât-i gayr-i lâyıkada bulunduklarını anlatıyor ve bir aralık Paris'te hanesine kabul ettiği Tokatlı Sabri Hoca'nın da evinde ikamet ettiği müddet zarfında müşahade edilen bazı münasebetsiz hallerini bütün tafsilatıyla nakletmekten feragat eylemiyor.

Kürt-Ermeni İttifakı Meselesi

Şerif Paşa'nın, Talât Paşa ile icra ettiği mülakatı müteakib niçin İstanbul'a gelmediğini soracaksınız. Buna cevap vermek için bir vakayı hatırlatmak kâfidir: Şerif Paşa'nın sadriâzam olmak üzere İstanbul'a geleceği zamanlarda, Ermenilerin Avrupa'daki murahhası Nubar ile Şerif Paşa arasında akd edilen bir Kürt-Ermeni ittifakı mukavelesi İstanbul'da neşrolunmuştu. Şerif Paşa'nın Avrupa'daki icraat-i müfidesine (!) bir delil olan bu vesikanın intişarı üzerine İstanbul'da Reşit Bey ve Şerif Paşa'nın kâtib-i hususisi tarafından yapılan hazırlıklar suya düşmüş, Şerif Paşa Bâbîâli Yokuşu'nu dört atlı sadaret arabası ile çıktığını el ile tutulabilecek kadar yakından görmekte iken bütün ümitler, hayaller yıkılıvermiş, bittabi' İstanbul'da Şerif'i mevki-i sadarete getirmekten sarf-ı nazar olunmuştur.

Taksim Hazırlıkları Karşısında

Talât Paşa ile Moskova arasında açılan müzakerat üzerine Moskova'nın Anadolu'ya yardım etmesi için Bolşeviklerin merkez-i idaresine bir iki zatın gönderilmesi takarrür ettiğini yazmış idim.

Anadolu'dan gelen haberlerden bu zevatın bir an evvel yola çıkması icap ettiği istidlal olunuyordu.

(Burada 5 satır sansür edilmiştir.)

Müdafaa-i Hukuk komitelerinin silahla düşmana mukavemet ve hasımlarımızın meşum makasid ve icraatına mukabele etmeye karar verdiği, Anadolu'nun her tarafında silah tedarikine ibtidar olunduğu, silahları henüz alınan kıtaat-ı askeriyenin terk-i silah eylemesi men' olunduğu bildiriliyordu.

Bu esnada İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, Adana ve havalisi ... istilasına maruz kalmıştı. Büyük Ermenistan teşkili hayal-i hamıyla Şarki Anadolu'ya dahi vaz'-i yed edilmek üzere idi. Bilhassa Şarki Anadolu'nun işgali için yapılan hummalı hazırlıklar mevki-i icraya vaz' edilecek olursa Türk milleti için pek ziyade vahim olacaktı. Hükümet bu mahuf ve hevl-nak vaziyeti vaziyeti anlamak istemeyen birtakım vatansız ve hissizlerin elinde bulunmakta idi.

Tehlike Arttıkça Azim ve Metanetimizde Artıyor

Fakat milletimize has olan mezâyâdan biri de şudur ki maruz olduğu tehlike ne kadar azim ise azim ve metaneti de o kadar artar. Türk'ün kahramanlığı karşısında tehlike, mebsuten mütenâsibdir. Türk milleti tarihinin şimdiye kadar kaydetmediği bu azim felaket karşısında, bütün bir cihan-i hususmet mevcudiyetini, pür-kin ve garaz, imhaya çalıştığı halde asla fütûr getirmemiş. Hükümet yok, ordu yok, asker yok, silah yok iken ve düşman tarafından memlekete yerleşmiş veya hut yerleşmek üzere iken Anadolu'da her evden kendi silahıyla birer kişi çıktı, dağdan birkaç çete indi, tarihin henüz kaydetmediği bir tarz-ı müdafaada müteaddid cephele teşekkül etti. Müdafaa-i vatan için her türlü esbab-ı müdafaaya tevessül hakkında lazım gelen kararları ittihaz etmek üzere Erzu-

rum'da, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri tarafından gönderilen murahhaslardan mürekkep bir kongrenin akdi takarrür etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Azimeti

O zamanki kabine Anadolu'da görülen bu hareketlerden tedehhüş etmişti. Bunların önüne geçmek için ne yapmak lazım geldiğini uzun uzadıya tedkik ettikten sonra nihayet erkân-ı askeriye arasında sözü geçen Mustafa Kemal Paşa'yı bir heyet halinde müfettiş-i umumi olarak Şarki Anadolu'ya göndermeye karar verdi.

(Burada 5 satır sansiür edilmiştir.)

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş-i umumiliğe tayini Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatının taazzuvu ve vahdeti için esasen mutasavver idi ve bu hususta icra edilmekte olan gizli muharebatın ve müracaatların nihayet tahakkuk eylemesini temin etmişti. Filhakika Mustafa Kemal Paşa Samsun'a muvasalat eder etmez vazife-i vataniyesini büyük bir azm ü metanet ile ifaya başlamıştı.

(Burada 5 satır sansiür edilmiştir.)

Paşanın Geriye Daveti

Esasen Anadolu hareket-i milliyesinden tevahhuş etmekte olan İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı kendi eliyle oraya gönderdiğini ve bu suretle hiç farkına varmadan ve hiç arzu etmeden vatana en büyük hizmeti ifa etmiş olduğunu anlayınca müşarünileyh bi had ve hesab avdet emirleri yağdırmaya başladı. Fakat İstanbul Kabinesinin reskârında bulunan zat aklı başından gitmiş bir halde saçlarını yolarken Mustafa Kemal Paşa artık meselenin saklanacak

bir ciheti kalmadığını gördüğü için mesaisine büyük bir şevk ile açıktan açığa devamla, Cüce, Tokat, Amasya, Sivas, Erzurum, tarikiyle Erzurum'a kadar vücuda gelen bilcümle müdafa teşkilatını teftiş etmiş, nakıs olan teşkilatı ikmal eylemiş ve onları müttehid ve yekdiğerine merbut bir kitle haline getirmişti. Müşarünileyh Erzurum'a muvasalatında evvelce Erzurum Kongresi tarafından müdafa-i vatan için verilen kararları kabul ve onlara iştirak eylediğini ilan etmişti.

Moskova Yolcuları

Anadolu harekatı bu suretle muntazam bir şekil aldıktan sonra idi ki muavenet için Moskova'ya müracaat olunmuştu. Berlin'de Radek ile icra edilen müzakerat neticesinde Rusya'nın Türklere yardım edeceği anlaşıldığından Türk-Rus itilafı hakkında teati-i efkar edecek zevatın Berlin'den hareketi epeyce takarrür eylemişti. Berlin'de Talât Paşa ile rüfekası arasında konuşulduktan sonra Doktor Bahattin Şakir Bey'in Talât Paşa namına ve kendisine yazılan mektup üzerine Rusya'dan Berlin'e gelmiş olan Enver Paşa'nın da kendi nam ve hesabına Moskova'ya gitmeleri kararlaştırılmıştı. Fakat Moskova'ya nasıl gidilecekti? Rusya'nın her tarafı abluka içinde olduğundan ne kara yolu ne de deniz yolu açıktı. Şu halde bir tayyare tedarik ederek Alman hududundan Moskova'ya kadar uçmaktan başka çare yoktu.

Tayyare İle Gitmek Fikri:

Her ne kadar o aralık Alman ordusu dağılmakda olduğu için tayyareleri, silahları tecrid edildiğinden bir tayyare bulmak güç bir keyfiyet değil ise de yapılacak teşebbüsün mek-

tum tutulması muvaffakiyet için şart-ı izam idi. Yalnız tayyarenin tedarik edildiği satın alındığı gizlenmeyecek, tayyarenin hududa nakledildiği duyulmayacak, koca tayyareyi görenler onun nereye gittiğini sormayacaklar ve hususi ile Almanya hükümeti ve Almanya'daki İtilaf murakebe memurları meseleden haberdar olmayacaklardı. Almanya hükümeti duyacak olursa İtilaf Devletlerinin tazyikinden korktuğu için tayyarenin hareketini bütün kuvvetiyle beheimahal men edecekti.

Hava Tarikiyle Moskova'ya Doğru

Mamafih bütün bu müşkülata rağmen herşey yavaş yavaş ihzar edildi. Tedarik olunan mutavassıt cesametde bir tayyare mümkün olduğu kadar eski Alman-Rus hududuna yakın bir mahale kadar nakledildi. Doktor Bahaddin Şakir Bey'le Enver Paşa birer küçük çanta içinde bir iki takım çamaşırla elbiselerini beraberlerine alarak Berlin'den trenle tayyarenin bulunduğu mahale kadar gittiler. Orada tayyareyi idare edecek olan Alman tayyarecisiyle buluştuktan sonra bir gün alessabah Alman hududundan hareketle Moskova'ya doğru kat'-i mesafe etmeye başladılar. Tabii Berlin'deki Bolşevik merkezi Moskova bu seyahatden haberdar ettiği için tayyare seyyahları Rusların mümanaat etmelerinden korkmuyorlardı. Bir kere Baltık eyaleti kat' edilerek Rus toprağı üzerinde tayerana başlanacak olursa ani bir sukut tehlikesinden başka bir tehlike kalınyordu. Halbuki hava gayet bulutlu olduğundan ve tayyare mümkün olduğu kadar az teşhis edilmek için yüksek bir irtifadan uçtuğundan ekseriya bulutlar arasında kalıyor ve tarassud vazifesini ifa etmek mümkün olamıyordu.

Sukut

Bu sebepten dolayı idi ki mürur edilmekte olan arazi İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin taht-ı işgalinde bulunan Letonya ve Estonya memleketleri olduğu halde tayyareci, hareketinden bir müddet sonra alçak bir irtifadan uçmaya mecbur kalmıştı. Bahaddin Şakir Bey'le Enver Paşa râkib oldukları tayyarenin tayyarenin her an tayyare toplarının atışına maruz kalması tehlikesine intizar etmekte iken tayyarenin pervanesi birden bire tevakkuf etti, motorlar muattal kaldı, o anda itidal demini muhafaza etmeye muvaffak olan tayyarecinin ifadesine nazaran motorlar bozuldu ve tayyare İtilafın taht-ı işgalinde bulunan Kovno şehri önünde şiddetli sukut ederek parçalandı.

Yolcular Kurtuldu Fakat Tayyare Parçalandı

Bahaddin Şakir Bey'le Enver Paşa tayyarenin yere çarpmasından hasil olan şiddetli sadmeyi müteakib kendilerine geldikleri zaman evvela kendilerinin ve sonra da tayyarecinin bu büyük tehlikeden sağ salim kurtulduklarını ve fakat tayyarenin artık işe yaramayacak bir surette parçalandığını anlamışlardı. Tayyare tekrar uçacak bir halde olsa dahi zaten buna vakit kalmamıştı. Çünkü uzaktan bir çok kimselerin tayyareye doğru koşmakta oldukları görülüyordu. Şimdi yapılacak yegane şey itidali muhafaza ederek her ne suretle olursa olsun esarete düşmekten kurtulmaya çalışmak idi.

Kovno'da İşaret

Bunun için yanlarında bulunan vesikalara müracaat edecekler ve kendilerinin Rusya'da bulunan Türk esaresini ziyaret etmeye ve onlara yardım etmeye gittiklerini söyleyecekler idi.

Bir az sonra uzaktan görülen eşhasın İtilaf efrad ve zabitanından ıvürekkeb olduğu anlaşılmış çok geçmeden askerler tayyarenin etrafını kuşatmışlardı. Bادهu Bahaddin Şakir Bey'le Enver Paşa taht-ı tevkife alınarak beray-ı isticvab Kovno şehrine götürölmüşlerdi.

Mahbeste akıbeta intizar

İtilaf zabıtası isticvab hitam bulduktan sonra Baha Bey'i ve Enver Paşa'yı (Kovno'daki pis otellerden birinin basık ta-vanlı, dar bir odasına hapis etmişti. Odanın içinde, iki adi demir karyoladan, bir kırık dökük lavabodan, hasırı çökmüş iki sandalyeden maada bir şey yoktu. Dumanı odaya intişar etmekte olan saldide bir soba, pencerelerin aralıklarından mütemadiyen soğuk girdiği cihetle odayı ısıtmak için beyhude zahmet ediyordu. Bahaddin Şakir Beyle Enver Paşa sobanın başına geçmişler, ne yapacaklarını düşünüyorlardı. Gönderilen fotoğraflar teşhis edilecek olursa- buna hiç şüphe yoktu- o zaman kendileri için en ehven felaket Malta yolunu boylamak idi. Karşılarında oturan nöbetçi nefer uyuklamakta iken iki refik bir müddet teati-i efkar ettikten sonra o esnada bir şey yapmak mümkün olmadığına ve her şeyi tesadüfe bırakmaya karar vermişlerdi.

Tayyare Seyyahlarını Bolşevik Zannediyorlar

Oldukça uzun süren bu isticvab esnasında her ikisi tarafından verilen cevaplar ve ibraz edilen vesikalar tayyare seyyahlarının tehlikeli eşhasdan olmadıkları kanaati vermeye kafi gelecek kadar ise de Berlin'den bir gün evvel Kovno'daki İtilaf karargahına vukubulan iş'aranda ertesi günü Almanyada bir Bolşevik tayyaresinin Rusya'ya uçacağı ve

binaenaleyh bu tayyarenin yoluna devam edememesi için lazım gelen tedabirlerin ittihaızı lazım geldiği bildirildiğinden Kovno'daki İtilaf zabıta-i askeriyesi, o gün o civardan başka tayyare uçup geçmediğinden Baha Bey'le, Enver Paşa'nın râkib oldukları tayyareyi ve rakiblerini Bolşevik ad-dederek ibraz olunan vesikaların sahte ve verilen cevapların yalan olduğuna zahib olmuş ve her ikisinin fotoğraflarını çıkarttıktan sonra hüviyetlerinin tahkiik için fotoğrafları Londra ve Paris'e göndermişti. Cevap gelinceye kadar Baha Bey'le, Enver Paşa Kovnu'da kalacaklar ve taht-ı nezarette bulundurulacaklar idi.

Firar Çareleri Ararken

Kovnu'daki itilaf zabıtası bu iki zatın muhakkak Bolşevik olduğuna kanaat getirmediğinden bir iki gün sonra maiyetlerine verdikleri bir küçük zabitin refakatında şehir dahilinde dolaşmalarına müsaade etmişti. Baha Bey'le Enver Paşa ümid etmedikleri bir zamanda böyle bir serbestiye malik olduklarını esaretten kurtulmak için büyük bir fırsat telakki ederek şehrin karşısında ve kalabalık mahallerinde dolaşırken firar için vasıta aramaya başlamışlardı. Bu esnada maiyetlerindeki küçük zabiti memnun etmek için kendisine arada sırada çikolata ve konyak gibi hediyeler veriyorlardı. Küçük zabıt bu hediyeleri kabul etmekle beraber şehirden uzaklaşmayı ve aldığı emrin haricine çıkmayı hatırına bile getirmek istemiyordu.

Baha Bey'le Enver Paşa'nın şehrin haricine çıkmak istemeleri şu maksada müstenid idi: Alman ordusu Baltık eyaletinden henüz tamamıyla geri çekilmemişti. Hatta Kovno şehri yakınında bir Alman tayyare karargahı bile bulunuyordu. Oraya kadar gidilerek bir Alman tayyaresi elde edilecek

olursa her ikiside kurtulacaklardı. Fakat nöbetçi küçük zabıt bir türlü buna muvafakat etmiyordu. Halbuki aradan bir hafta kadar geçmiş idi. Nerede ise fotoğrafların cevabı gelecekti. İtilaf zabıtasının eline esir düşmek istemiyorlarsa bir an evvel çaresini bulup Kovnu'dan kaçmaları lazım geliyordu.

Bir Tesadüfün Yardımı

İki refik yine bir gün bermutad şehrin sokaklarında dolaşırken üniformasından bir Alman tayyare zabiti olduğu anlaşılan bir zabite tasadüf ederler. Enver Paşa mumaileyhe yaklaşarak kendisine bir az açılır. Kovno'da esir olduğundan bahseder ve esaretden kurtulmak için yardım edip edemeyeceğini sorar. Tayyareci zabıt Alman ordusunun dağılmak üzere olduğunu bildiğinden bir müddet sonra esasen açıkta kalacağını nazar-ı dikkate alarak Enver Paşa'nın teklifini kabul eder. Firarın tertip ve ihzarı için tekrar buluşmak üzere bir zaman tayin edilir. Baha Bey'le Enver Paşa'nın yanından bir an ayrılmayan küçük zabıt Almanca bilmediği için tabii verilen kararlardan bihaber idi ve tarassud altında bulundurmakta olduğu iki ecnebinin Alman zabitiyle dostluk peyda ettiğini zanneliyordu.

Firar Tertibatı

Alman zabitiyle yapılan bir iki mülakatdan sonra firar hazırlıkları tamamıyla ikmal edilmişti. Zabıt firar için tayin edilen günün sabahı muayyen bir zamanda uçacak ve Baha Bey'le Enver Paşa o esnada sokakta ve mümkün olduğu kadar şehrin hariç kısmında bulunacaklardı. Sonra tayyareci en yakın mahaldeki çayıra süratle inecek ve etrafta bulunanlara tayyarenin birden bire sakatlanarak düştüğünü zannettire-

cekti. Bunun üzerine tabii herkes tayyarenin sukut ettiği yere doğru koşacağı için Baha Bey'le Enver Paşa dahi koşanlara iltihak ederek tayyarenin bulunduğu mahale kadar gideceklerdi. Ondan sonra yapılacak şey gayet kolaydı.

Mihmandarın Başına Gelen

Baha Bey o sabah Enver Paşa ile sokağa çıktığı zaman yanlarından ayrılmayan küçük zabıt için lazım gelen tertibatı almakta kusur etmemişti. Yolda giderken ona her zamandan daha ziyade konyak veriyor ve bir taraftan bu suretle mihmandarını sarhoş etmek isterken diğer taraftan üzerine bir az afyon ruhu damlattığı çikolatadan arada sırada yedirerek sersemletmeye çalışıyordu. Küçük zabıt efendi bir müddet sonra iki ecnebiyi güçlükle takip etmeye başlamıştı ve tayyare havada görüldüğu zaman artık adeta sendeliyordu.

Tayyarenin Sahte Sukutu

İki refik firar hazırlığının ilk hatvesinde bu süratle muvaffak olduktan sonra tayyarenin sukutuna intizar ediyordı. Aradan beş on dakika geçtikten sonra tayyareci süratle yere düşer gibi bir manevra icra ettikten sonra tayin edilen mahalde inmiş ve herkes tayyarenin sukut ettiğine zahib olarak o tarafa doğru koşuşmaya başlamıştı. Baha Bey'le Enver Paşa dahi onlarla beraber koşarken yarı sarhoş, yarı ayık, yarı sersem, yarı uyanık bir halde olan küçük zabıtde ne olduğundan bihaber sendeleye sendeleye iki ecnebiyi takibe çalışıyordu.

Sinemalarda Olduğu Gibi Eller Yukarı

Koşuşan halk tayyarenin bulunduğu mahalle geldiği zaman pervanesinin dönmekte olduğunu ve hiç bir tarafının hasara uğramadığını görerek gülüşürken Baha Bey'le Enver Paşa da aralarında küçük zabıt olduğu haldé oraya gitmişlerdi. Tayyareci firar planının bu ikinci hatvesini de muvaffakayitle atladığı ve firarilerin geldiklerini görür görmez son hatveyi de atmak için Baha Bey'le Enver Paşa'ya hemen tayyareye atlamalarını işaret etmiş ve aynı zamanda tayyarenin makinalı tüfeğini küçük zabite tevcih ederek:

-Eller yukarı!

Emrini vermişti. İki refik bunun üzerine derhal tayyareye girerken sersemliğinden dolayı vaziyeti hâlâ bir türlü takdir edemeyen küçük zabıt makineli tüfeğin kendisine doğru teveccüh etmesini müteakib hemen ellerini havaya kaldırmış idi. Firarın bu son hatvesine müteallik teferruat bir iki saniye zarfında vuku bulmuş ve tayyare Baha Bey'le Enver Paşa'yı tekrar Alman hududuna doğru götürmeye başlamıştı.

Tam Zamanında Kaçtılar

Tayyare epeyce uzaklaştıktan sonra dahi ellerini aşağı indirmekten korkan küçük zabitefendi elleri havada olduğu halde hayretle firarilerin arkasından bakarken orada toplanan halk bu firara bir mana veremeyerek yavaş yavaş dağılıyordu.

Aynı günde idi ki Avrupa gazeteleri Enver Paşa'nın tayyare ile Rusya'ya giderken Kovnu'da sukut ettiğini ve bir refikiyle beraber esir edildiğini yazıyordu. Demek gönderilen fotoğraflar teşhis edilmişti, edilmişti ama kuşlarda kafesten uçup gitmişlerdi.

Radek ile Beraber Yeni Bir Tayyare Peşinde

Bir çok ümitlerle beraber ibtidar edilen tayyare seyahati bu suretle akim kaldıktan sonra Bahaddin Şakir Bey'le Enver Paşa İtilaf Devletler'inin eline esir düşmek veyahut tayyarenin esna-yı sukutunda telef olmak gibi büyük tehlikeler geçirmiş olmalarına rağmen Berlin'e gelir gelmez Moskova'ya gitmekten katiyen sarf-ı nazar etmeyerek yeni bir tayyare tedariki için teşebbüsde bulunmaya başlamışlar. Tayyare bulmak hususunda müşkülata maruz kaldılar. Çünkü Rusya'nın Berlin'deki mümessili Radek hapishaneden çıkmış idi ve Almanya'ki mahkumiyeti mumaileyhin Rusya'ya avdet eylemesine mücade ettiği için Radek'de Moskova'ya gidecek idi. Bolşevik murahhası dahi bu seyahati icra için o esnada hava tarikinden başka bir yol intihab edemezdi. Bolşeviklerin tayyareye şiddetle ihtiyaçları olduğu için Radek bu münasebetle Moskova şuralar hükümeti namına bir tayyare satın almış idi. İşte Baha Bey'le Enver Paşa Radek'le beraber mezkur tayyareye râkiben Moskova'ya gideceklerdi.

Radek Beraber Gidemiyor

Her ne kadar ikinci seyahat teşebbüsü bu suretle kesb-i suhulet eylemiş ise de araya Radek'in tehir-i azimetini gibi bir mani çıkıvermiş idi. Moskova'da icra-yı müzakereye memur olan iki refik bir an evvel mahal-i maksuda vasıl olmak isterken bundan dolayı bir iki hafta intizar etmeye mecbur kalmıştı. Nihayette Radek tebdil-i fikr ederek tayyare ile Moskova'ya gitmekten sarf-ı nazar eyledi ve başka bir yol bularak memleketine avdete karar verdi. Aynı zamanda Baha Beyle Enver Paşa'yı da tayyareyi istimal etmekte muhayyir bıraktı. Bunun üzerine mumaileyhün Rus tayyaresine râkib olarak bir kere daha Moskova yolunu boylamaya

çalışmayı göze aldıldılar.

İkinci Teşebbüs Nasıl Akim Kaldı

Yevm-i hareket kararlaştırılmıştı. 1920 şenesi yılbaşından bir gün evvel yola çıkılacak idi. Herkes yılbaşı gecesini sabahlara kadar şampanyalarla tesid ederken iki arkadaş o gün kat ettikleri mesafeden ve Moskova'ya geceye kadar yaklaşmış olmaktan mütevellid bir meserretle yılbaşını gecesini tayin ettikleri merhalede, Rusya'nın ıssız bir köşesinde geçireceklerdi. Fakat bu ikinci teşebbüste matteessüf akamete mahkum idi. Baha Bey'le Enver Paşa tayyare ile hareket ettikten bir müddet sonra, daha Alman hududu geçilmemiş iken motorların bozulması üzerine tayyare birdenbire sukut etti ve parçalandı.

Ölümden Nasıl Kurtuldular?

Kendilerinin ifadesine nazaran bu sukut o kadar ani bir süratde vuku bulmuştu ki her ikisi de içinde bulundukları alet süratle yere doğru inerken 'Artık bu defa kurtulamayız!' diyerek hayata veda etmeye karar vermişler ve bir kaç saniye ölüme intizar eylemişlerdi. Halbuki tayyarecinin mahareti sayesinde yalnız tayyare işe yaramayacak bir suretde parçalanmış, içindekiler ise kurtulmaya muvaffak olmuşlardı. Moskova yolcuları beraberlerine aldıkları ilaçlar ve sargılarla cüzi yaralarını ve berelerini sardıktan ve en yakın köye kadar giderek orada bir gün istirahat ettikten sonra ikinci gün meyusen Berlin'e avdet eylemişlerdi. Kırk tayyare ise pervanesi Moskova istikametine matuf olduğu halde sukut ettiği çayırılık bir mahalde kendi haline bırakılmış idi.

Alman Gazetelerinin Talât Paşa Aleyhinde Neşriyatı

Bu ikinci adēm-i muvaffakiyet Baha Bey'le Enver Paşa'yı nevmid etmedi. Onlar behemahal Moskova'ya gitmeye karar verdikleri için bu kararlarını mutlaka yerine getirmek istiyorlardı. Ancak bazı Alman gazeteleri Talât Paşa'nın Bolşeviklerle ve bilhassa Radek ile temasta bulunmakta olduğu hakkında haberler neşrettiklerinden bundan sonra daha ziyade ihtiyatlı bir suretde hareket eylemek lazım geliyordu. Öğleyin intişar eden bir Alman gazetesi Talât Paşa'nın katiyen Bolşevik fikri ile imtizac etmediği halde sırf Âmâl ve makasidine nail olmak için Bolşevizmi bir silah olarak kullanmak istediği ve bu maksadla Berlin'de Radek'le müzakere eylemekte olduğunu yazmıştı. Bu neşriyat doğru değildi. Çünkü bundan evvel de yazdığım vechile Talât Paşa ile Radek arasında mesai-i müstereke için takarrür eden şeraitden biri de tarafeynin tayin ettikleri prensiplerden ayrılmaması ve herkesin vaz' ettiği esaslar dairesinde çalışması, fakat müşterek düşmanlara karşı müttehiden hareket eylemesi idi.

Bolşeviklerle Tekrar Müzakere ve Üçüncü Teşebbüs

Bu neşriyat üzerine ihtiyatlı hareket edilerek yeniden Bolşeviklerle müzakerata girişildi. Ruslar Moskova'ya gönderilmek üzere yeni bir tayyare daha aldıklarından bu tayyareden istifade edilmesine karar verildi. Fakat bu defa tayyare epeyce tecrübe edildikten sonra hareket olunacaktı. Yolcular geçirdikleri iki tehlikeden sonra yeniden hayatlarını tehlikeye koymak istemiyorlardı. Bu tecrübelerin icrasında pek isabet edildiği derhal anlaşıldı. Çünkü üçüncü tayyare, tecrübelerden birinde sukut ederek parçalandı. Bu suretle üçüncü teşebbüs dahi akim kalmış oldu. Moskova'da

müzakereye girişilmesi için karar verildikten beri aradan aylar mürur eylemiş olduğundan Bolşevik merkezine bir an evvel gidilmesi tehir eden bu adem-i muvafakiyetler, daha doğrusu talihsizlikler Baha Bey'le Enver Paşa'yı müteesir etmeye başlamıştı.

Cemal Paşa'nın İltihakı

Berlin'den uzaklarda bulunan Bahriye Nazır-ı esbakı Cemal Paşa bu aralık Berlin'de zuhur edivermişti. O dahi diyar-ı gurbette vaktini boş geçirmek istemediği için kendisine çalışacak bir saha-i faaliyet aramış ve bunu Afganistan'da bulmuş idi. Cemal Paşa Afganistan'a o esnada Rusya tarikiyle gidebileceği için mumailleihin teşvikiyle dördüncü bir tayyare teşebbüsü daha yapıldı. Bu defa Baha Bey, Enver ve Cemal Paşalar bir arada uçacaklar idi. Bir müddet sonra bir tayyare tedarik olunabildi. Fakat tayyare oldukça eski idi. Bununla beraber eskiliğine bakılmayarak kabul edildi ve bir iki tecrübeden sonra tayyarenin işe yarayacağı tahmin olunmuştu. Bu tahminde tayyarecinin yanıldığı tayyarenin havalandırmasını müteakib anlaşıldı. Çünkü beş on dakika sonra motorlar vazifelerini ifa edemiyordu. Bu hali gören râkibler tayyareciye avdet emrini vermeye mecbur kaldılar.

Dördüncü Teşebbüste Akim Kaldı

Tayyareci bu avdet emrine itaat etmekle beraber aletin seyahata mütehammil olduğunu iddiada ısrar ediyordu ve geri dönülerek yere inildikten sonra dahi ısrarında devam ediyordu. Bu ısrar üzerine tayyarenin tamir edildikten sonra tekrar kullanılmasına karar verildi.

Beşinci Teşebbüs

Böylece arada bir kaç gün daha geçti ve tamirat hitanı bulur bulmaz beşinci defa olarak yola çıkıldı. Baha Bey'le Enver ve Cemal Paşalar bu kadar uğraştıktan sonra artık bu defa muvaffak olacaklarını ümid ediyorlardı. Tayyare hareket ederek muntazam bir seyir ile yol almaya başladı. Aradan yarım saat geçince yolcuların muvaffakiyet kanaati bir kat daha arttı. Fakat bir saat gidildikten sonra tayyarenin motorlarından biri muattal kaliverince bütün o ümitler suya düştü ve tehlike derhal baş gösterdi. Tayyareci efendi râkiblere verdiği vaadi hatırlayarak bütün maharetini sarf edip bin müşkülât ile tayyareyi yere indirmeye muvaffak oldu. Fakat tayyare muntazam inemediği için o dahi parçalanarak diğer refiklerine iltihak eyledi.

Seyahat Vasıtasını Değiştirmek Fikri

Dört tayyare ile yapılan beş teşebbüsten hiç birisi muvaffakiyetle neticelenemeyince Baha Bey'le Cemal Paşa tayyare ile seyahattan sarf-ı nazarla başka bir yol taharrisine karar verdiler. Enver Paşa ise başka bir yol bulunamayacağını zannettiği için daima tayyare seyahatini iltizam eylemekte devam ediyordu. Baha Bey'in ümidi o aralık memleketlerine iade edilmekte olan Rus esirleri kafilesinde idi. Almanya ile Rusya arasında Rus esirlerinin iadesi için müzakereler ceryan ediyordu. Ancak kafilelerin Lehistan üzerinden geçmesine Varşova hükümeti muvafakat eylemediği için başka bir tarik aranıyordu.

Rus Esirleri ile Beraber

Nihayet Rus esirlerinin İştetin limanından vapura bindirilmesi. Oradan Reval'e nakl olunması ve Reval'den şimendiferle Petersburg'a yollanması takarrür etti. Berlin'deki

Bolşevik merkezi esirlerin eline birer vesika verecek, esirler bununla Eştetin'e kadar gidecekler ve Rus vapurlarıyla memleketlerine kavuşacaklar idi. Bu vesikalardan bir iki tane tedarik edildiği takdirde Baha Bey'in ve Cemal Paşa'nın Moskova'ya gitmeleri taht-ı temine alınmış demektir. Cemal Paşa maiyetine kâtip olarak Polis Müdür-i esbakı Bedri Bey'i de almak istediği için ona da böyle bir vesika bulunacak idi. Bir taraftan Enver Paşa yalnız başına bir kişilik küçük bir tayyare aramakla meşgul iken diğer taraftan Baha ve Bedri Beylerle Cemal Paşa Rus esirleri meyanında Rusya'ya kaçmak için teşebbüsât-ı lâzimedede bulunuyorlardı.

Enver Paşa Yalnız Hareket Ediyor

Enver Paşa ile Baha Bey seyahat tariklerini tebdil ettikten bir müddet sonra Enver Paşa Afage sisteminde bir kişilik küçük bir tayyare boldu ve seyahat hazırlıklarını ikmal eder etmez bu tayyare ile derhal yola çıktı. Fakat talih kendisine yardım etmemeye katiyen karar vermiş olacak ki sabık Başkumandan Vekili bu defa dahi maksadına nail olamadı. Hatta şimdiye kadar geçirdiği tehlikelerin en büyüğüne bu son tayeranında maruz kaldı. Bir kere tayyare yola çıktıktan sonra küçük bir arızadan dolayı tekrar yere inmeye mecbur kalmıştı. İnecek yer ise Danzing serbest limanı idi. Lehistan devletinin koridoruna muhtaç olan Danzing ve havalisi ise o zamanlarda İngilizlerin taht-ı işgalinde bulunuyordu. Her nedense tayyarenin Danzing'e inmesine büyük bir ehemmiyet atfolunmamış ve motordaki ehemmiyetsiz arıza bertaraf edildikten sonra uçabilmiş idi. Bununla beraber Enver Paşa Danzing'te geçirdiği kısa bir müddet zarfında İngilizlerin kendisini tanımlarından ve taht-ı tevkife almalarından çok korkmuş idi.

Danzing'ten sonra Tekrar Sukut

Seyahate başladıktan sonra motorun tekrar bozulması üzerine bir de Şarki Prusya'nın merkez-i idaresi olan Königsburg şehrinde bir kere daha inilerek motor tamir edilmiş ve tekrar havalanılmıştı. Artık Alman hududu geride bırakılmış, Letonya'dan ve Estonya'dan geçilerek Rusya'ya doğru gidiliyordu. Yalnız Rus hududuna muvasalat edilmeden bir yerde benzin tedarik olunacak idi. Yeniden bir tevakkufa hacet kalmaması için mevcut benzin ile idare edilerek yola devam olunmasına çalışılmış ise de bunun mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Binaenaleyh bilmeceburiye Estonya'nın bir noktasında tayyare yere indirilmişti.

Bolşevikler Elinde Esir

O esnada Estonya'da Bolşevizm bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Letonya'nın ve Estonya'nın asilzâdegân sınıfını teşkil eden ve büyük çiftliklere, araziye malik olan Alman kontları, şayet vakt ü zamanında Almanya'ya iltica edememişler ise derhal tevkif olunup Bolşevikler tarafından katlediliyorlardı. Enver Paşa benzin tedariki için tayyaresiyle Estonya'ya indiği vakit kendisi için hiçbir tehlikenin mevcudiyetine ihtimal vermezken birdenbire pek büyük bir tehlike karşısında kalıvermiş idi.

Enver Paşa Alman Kontu Zannediliyor

Estonya Bolşevikleri Enver Paşa'yı tayyaresiyle Almanya'ya firar etmek üzere olan bir Alman kontu zannetmişler, Paşa'nın bin türlü inkâr ve ispatına rağmen kendisini tahtı tevkife almışlardı. Estonya'daki Alman kontlarının bir çoğu firar etmekte olduğu için Bolşevikler onlara karşı şiddetli bir

kin ve garazla hareket ediyorlardı. Tevkif edilen kontlar bir ihtilal mahkemesine sevk edildikten sonra pek kısa süren bir muhakemeye müteakip idama mahkum ediliyorlar ve hükmi idam da derhal infaz olunuyordu. Enver Paşa dahi bir Alman kontu zannedildiğinden tayyaresiyle indiği mahalden tah-telhıfz Reval şehrine götürülmüş ve orada hapse atılmış idi. Hapishane ittihaz edilen mahal Reval limanında kâin yedi sekiz katlı cesim bir gümrük deposu idi. Almanlar Harb-i Umu-mî'nin son devresinde Bolşeviklere karşı icra eyledikleri ta-aruz esnasında esir edilen Bolşevikleri yine bu bina dahilinde hapsedmişlerdir. Şimdi Bolşevikler de bilmukabele "burji, burji!" diye sokaklarda hitap ettikleri burjuvaları oraya kıyorlardı.

Garip bir Cilve-i Tali: Reval Hapishanesi

İttihat ve Terakki inkılabını Reval mülakatı tesri etmişti. Abdülhamit'in istibdadına Reval'de İngiltere Kralı Yedinci Edward ile Çar Nikola arasında vuku bulan mülakatı müteakip ilan olunan Türk Meşrutiyeti hatime çekmişti. Bu inkılapta büyük roller oynayanlardan biri de Enver Paşa idi. Kral Yedinci Edward İngiltere'deki muhteşem mezarında yatarken Çar Nikola ise halkının ismi zikredilirken göğsünde haç çıkardığı Rusya'sının metruk bir köşesinde bütün efradı ailesiyle feci bir akıbeta maruz kalmışken Türkiye'nin ölümünü ilan için çalınan son çanlara sahne olan o Reval'de memleketini kurtarmak için akıllı yettiği kadar on sene mütemadiyen çalışmış olan Enver Paşa şimdi bolşevik hapishanesinde idamına intizar ediyordu.

Enver Paşa İdam Tehlikesi Karşısında

Tabii ihtilal mahkemesine sevkedilen kontlar muhake-me olunmadan evvel bir cürümle itham olunuyorlardı. Kısm-ı azamı musanna olan bu cürümlerden biri de Enver Paşa'ya tevcih edilmişti. Harb-i Umumi senelerinde murassa nişanlara, paşalığa, ferikliğe alışmış olan sabık baş kumandan vekiline tevcih olunan yeni rütbe çiftlik uşaklarından birine bir tokat atmış olmak cürmü idi. Estonya'daki çiftliklerden birinde uşaklık etmiş olan bir Bolşevik Enver Paşa'yı gördüğü zaman: "O, ben bu Alman kontu tanıyorum, ... çiftliğinin sahibi idi. Ben onun yanında çalışırken bir gün bana şiddetli bir tokat atmıştı!" deyivermişti. Binaenaleyh mahkeme huzuru-na çıkarılarak idam olunacaktı.

Mahbeste Yevm-i İdama İntizar Ederken

Bereket versin muhakemenin kısa sürdüğü kadar mahkemeye çıkmak zamanı da uzun sürüyordu. Enver Paşa'dan evvel daha ne kadar "mücrimler" vardı. O vakte kadar belki kurtulmak için bir çare bulunurdu. Yalnız hapishanede geçen hayat tahammülfersa idi. Sabah, öğle vakti ve akşam arası verilen yemek haşlanmış fasulye, haşlanmış fasulye, yine haşlanmış fasulye idi. Hem de kuru fasulye değil, taze yeşil fasulye idi. Bir müddet daha böyle yalnız haşlanmış fasulye yenecek olursa mevkıflar mahkemeye gitmeden hastalanıp ölecekler idi.

Yanlarında parası ve kıymetli eşyası olan paraya veya hut eşyaya mukabil Bolşeviklerden başka yemek tedarik edebiliyorlardı. Halbuki Enver Paşa'nın yanında hiç para yoktu, varsa bile sarf etmişti. Böyle gayet müşkil bir mevkide kalınca aklına resim yapmak gelmişti.

Ressamlık Sayesinde

Enver Paşa oldukça iyi portreler yapardı. Onun için derhal bu sanatından bilistifade hapishaneye nezaret etmekte olan Bolşevikler'in resmini yapmaya ve bu sayede epeyce para kazanmaya başlamıştı. Bu para ile kendisine hariçten yiyecek tedarik ettiriyor ve haşlanmış taze fasulyeden kurtuluyordu.

Ressam Alman kontunun şöhreti artık her tarafta duyulmaya başlanmış idi. Hapishanenin müdürü olan Bolşevik dahi Enver Paşa'yı nezdine davet etmiş ve kendisiyle ailesinin resimlerini yaptırmıştı. Paşa berâ-yı nezaket (!) hapishane müdüründen resimlere mukabil para almadığı için aralarında dostluk peyda olmuştu. Hatta Paşa arada sırada müdürün evine yemeğe bile davet ediliyordu. Orada hapishane müdürünün ailesi nezdinde hoş vakitler geçiriyor ve eğleniyordu.

Bu hal uzun müddet devam edemezdi. Bir an evvel Moskova'ya gitmek isteyen Enver Paşa Reval'de tam üç ay hapis kalmış, ilk aylarda her gün mahkemeye sevk edilerek idama mahkum olmak tehlikesine intizar eylediği için fevkalade asabileşmiş idi. Hapishane müdürüyle dost olmakla beraber firar edebilmek için ondan hiçbir muavenet beklemiyordu. Bolşevikler kendi memurlarına karşı gayet şiddetli bir surette hareket ettiklerinden müdürün kendisine yardım ettiği duyulsa onu derhal idam etmeleri muhakkak idi.

Enver Paşa'nın İmdatına Yetişen Amil

Enver Paşa üçüncü ayın sonunda ne yapacağını düşünmekte iken Estonya'yla Almanya arasında akdedilen sulh imdadına yetişti. Musalâhanamenin akdini müteakip

hemen üseranın mübadelesine başlandığından Enver Paşa da esir Alman kontu sıfatıyla üsera meyanında Almanya'ya iade edildiği ve Alman hududuna vasıl olur olmaz trene râkiben doğru Berlin'e geldi.

Baha Şakir Beyle Cemal Paşa Moskova'da

Baha Bey'le Cemal Paşa ve Bedri Bey bu üç ay zarfında tedarik ettikleri Rus üsera vesikalarıyla esirlerin kafilesine iltihak ederek Rusya'ya geçmişler ve Moskova'ya vasıl olmuşlardı. Halbuki Enver Paşa henüz Berlin'de bulunuyordu.

Nihayet, zuhur eden yeni bir fırsat Enver Paşa'nın dahi Rusya'ya geçmesini mümkün kılmıştı. Bolşevikler Lehistan'a karşı icra ettikleri taarruzlarında bir aralık Alman hududuna kadar gelmişler ve bu suretle Almanya ile Rusya arasında kısa bir müddet için bir nokta-i muvasala açmışlardı.

Enver Paşa da Bolşevik Taarruzundan İstifade Etti

Bolşevik idaresi Alman hududuna yanaşmadan Enver Paşa hemen fırsattan istifade edebilmek için Berlin'den hareketle Şarki Prusya'ya gitmiş ve ilk Bolşevik kıtaatı hudutta gözüdür gözüdürme hududu geçerek Bolşevik askerleri arasından ve Bolşevik ordusu nakliye kıtaatinin vesaitinden istifade ederek nihayet Moskova'ya vasıl olmuştu. Enver Paşa üç dört ay tehhür etmişti. Baha Bey Moskova'da kalmış, Cemal Paşa kâtibi Bedri Bey'le Afganistan'a geçmiş idi. Anadolu'dan gönderilen bir murahhas onlar Moskova'ya gelmeden evvel Bolşeviklerle temas ederek müzakereye başlamış idi. İlk tayyare teşebbüsünden beri geçen aylar zarfında Rusya'nın vaziyeti büsbütün değiştiği için evvelce her türlü mua-

venete hazır olan Bolşevikleri kazanmak oldukça kesb-i müşkilat eylemiş idi.

Rusya'ya Geç Gitmeden Mütevellid Zararlar

Rusya'ya geç gidilmesinden hasıl olan zararlardan biri şu idi ki şayet ilk teşebbüste muvaffak olunsa idi Ruslar o esnada Kafkasya'yı istila etmedikleri için orada Türkiye'ye müzaheret edecek hükümet tesis olunması ve bu hükümetin manen ve maddeten Anadolu'ya yardım eylemesi fevkalade kolay olacaktı. İkinci zarar da Rusya'nın bir ay evvel maruz bulunduğu tehlikelerden kurtulmuş olmasıydı. Filhakika ilk tayyarenin sukutu zamanlarında Denikin ordusu Kızıl kıtaatı mağlup ederek Moskova'ya 300 kilometre kadar yaklaşmış idi. Hatta Bolşevik hükümetinin, merkezini Moskova'dan başka bir şehre nakledeceği söyleniyordu. Aynı zamanda Kolçak ordusu dahi Ural Dağlarını aşmış idi. Asya-yi Vusta ve Şark-i Rusya hemen hemen tamamıyla Kolçak'ın yed-i idaresine geçmiş idi. Diğer taraftan Yudeniş de ordusuyla beraber Petersburg kapılarına takarrüb eylemişti. Bolşevikler bu kadar muhtar bir vaziyette iken müzakerata ibtidar edilse idi Rusya'daki Müslümanlar da, Çar taraftarı Rus kumandalarından ziyade Bolşevik hükümetine müzaheret etmek olduklarından Kafkasya'da istenildiği gibi bir hükümet tesisi taht-ı temine alınabilecek idi. Bu kere, Ruslara en müşkül zamanlarında takarrüb edildiği için Ruslar'daki Türk muhabbeti daha fazla olacak, Mustafa Suphi Bey gibi bir takım adamların Anadolu aleyhine çalışmaları menedilecekti. Fakat İttihat ve Terakki rüesasının bir çok ümitlerle başladıkları Rusya'yı kazanma teşebbüsâtı zikredilen sebeplerden dolayı akim kalmıştı. Her ne kadar nihayette Moskova'ya gidebilmiş ise de bu ancak bir çok adem-i muvaffaki-

yetlerden araya giren uzun bir fasıladan sonra kabil olabilmiş idi.

Mustafa Suphi'nin Macerası

O esnada ise Rusya'nın vaziyeti değişmiş ve Moskova'da ortaya bir de Mustafa Suphi çıkmıştı. Bu Mustafa Suphi Mahmut Şevket Paşa'nın katlinde yazdığı bir makaleden dolayı katlden malumatı ve onda alakası sabit olduğu ileri sürülerek İstanbul Muhafızlığınca Samsun'a nefy edilmişti. Mustafa Suphi orada iken Harb-i Umumi'den evvel Ruslar tarafından Rusya'ya kaçırılmış idi. Türkiye'de iken fevkalade aristokratlığa ehemmiyet veren mumaileyh Rusya'da Bolşevizm ilan edilince hemen Bolşevik kisvesi giymekte kusur etmemiş ve Moskova'da Türkleri ve Müslümanları Bolşevik yapmaya hizmet eden bir gazete çıkarmaya başlamıştı.

Mustafa Suphi'nin Bolşevikliği

Anadolu'daki hareket-i milliye hal-i ibtidaisinde zayıf olduğu için yardım edilmesi hususunda mütemadiyen Rusya'ya müracaat ederken Mustafa Suphi bu müracaatların nazar-ı dikkate alınmaması için bütün kuvvetiyle çalışıyordu. Bunun için Anadolu'nun vaziyetini mümkün olduğu kadar fena gösteriyor. hareket-i milliye Rusya tarafından yardım görmese aradan çok zaman geçmeden inhilal eder diyor ve bu kere iş bu raddeye geldikten sonra Anadolu'ya geçip orada Bolşevizmi ilan ve tatbik etmek pek ziyade suhulet kesbeyler fikrinde ortak bulunuyordu. Hatta Bolşevikler bir aralık Mustafa Kemal Paşa'ya, yardım edeceklerini vaad eyledikleri halde Mustafa Suphi'nin bu sözleri üzerine uzun

müddet bu vaadlerini ifadan istinkâf eylemişlerdi. Ruslar, şayet onun tasvir ettiği gibi hareket-i milleye yakın vakitte inhilal edecek ise Anadolu'ya yardım israf demek olacağını zannediyorlar ve bu hal kesb-i hakikat ettikten sonra Mustafa Suphi'nin Anadolu'da Bolşevizmi tâmin etmeyi düşünüyorlardı.

Halil Paşa Meydana Çıkıyor:

O aralık Halil Paşa da Moskova'ya gelmişti. Sabık Bağdat Cephesi kumandanı Kafkasya'nın Rusya tarafından işgali üzerine Türkiye ile Rusya arasında münasebat-ı dostane tesisine çalışmak maksadını takip ediyordu. Bir de Kâzım Karabekir Paşa müzakere için Doktor Fuat Bey'i Moskova'ya yollamış idi. İttihat ve Terakki rüesasınca böyle bir vaziyet karşısında kalınca Anadolu için Rusya ile müzakerata devam zaid olduğunu anlayarak çekildiler. Cemal Paşa ile Bedri Bey çalışmak için Afganistan'a gittikten sonra Halil Paşa da İran'da ecnebi istilasına karşı çalışmak ve bu hususta Rusya'daki Türk esirlerinden istifade eylemek üzere bir itilaf husule getirdi.

Halil Paşa ile Ruslar Arasındaki İtilaf

Halil Paşa ile Ruslar arasında akdedilen itilaf mucibince Rusya'daki Türk üserası toplanacak ve bunlar arasında arzuları ve kabiliyetleri olanlar seçilerek bir kuvvet teşkil edildikten sonra küçük hanın kumandası altında bulunan İran mücahidleriyle beraber İran'ın şimalinde ve garbinde çalışacak idi. Halil Paşa bu itilaf üzerine Kafkasya'ya müteveccihen Moskova'dan hareket etti. Şayet Şimali İran harekâtı muvaffakiyetle inkişaf edecek olursa Halil Paşa oradan Musul üye-

rine de bir akın yapacak ve Anadolu'nun yükünü tahfife çalışacaktı.

Cemal Paşa ve Bahattin Şakir Bey

Rusya hükümeti Cemal Paşa'nın Afganistan'da çalışmasına muvafakat ettiği gibi Halil Paşa'ya da esliha ve saire tedarik eylemek suretiyle muavenet eyleyeceğini bildirmişti. Enver Paşa esarete olduğu için boş kalan Doktor Bahattin Şakir Bey de Halil Paşa ile beraber bulunmak üzere Bakü'ye gitmişti. Halbuki Halil Paşa İran seferini Ruslarla ta-karrür ettiği vechile icraya muvaffak olamadı.(1) Mustafa Suphi Türk üserasından bizzat istifade etmek istediğinden esirlerin Halil Paşa ordusuna verilmesine mani olmak için Bolşevikler nezdinde icra-yı tesir ederek nihayet maksadına vasil oldu. Ruslar Türk esirlerinin Mustafa Suphi emrine itasını tercih ettiler.

Esirlerimiz Cebren Bolşevik Yapılıyor

Bu karar verildikten sonra Türk esirlerinin cebren Bolşevik yapılmasına başlandı. Esirlerin hepsi o fikre aleyhtar olduklarından ve bilhassa memleketleri aleyhinde

1- Halil Paşa'nın böyle muazzam bir işte muvaffak olamaması şüphesiz yalnız, Mustafa Suphi'nin entrikaları sebebiyle maruz kaldığı mevânenin münbais değildir. Halil Paşa da esasen Enver Paşa gibi şahsen gayet cüretkâr bir adamdır, fakat işte meziyeti bundan ibarettir. Kıymet-i askeriyesine gelince tamamen hiçtir. Harb-i Umumi zamanında livâlîğe kadar terfi etmesi sırf Enver Paşa'nın akraba ve eviddasını Sultan Hamidkârî himaye ve ikdarı tarîk-i rezilânesini tutmasından ileri gelmiştir. Zaten İran'ı karıştırmaya gitmesi de Anadolu'ya yardımdan ziyade yine bir külâh kapmak emelinden ileri gelmiş olabilir. Böyle adi emellerle girilen işlerden bir hüsn-i netice çıkamayacağı ise pek tabiidir.(Tevhid-i Efkâr)

çalışmak istemediklerinden ölümle tehdit edildiler, Bolşevikler birçoklarını aç bırakarak maksatlarına nail olmak istediler. Bu suretle uzun müddet uğraştıktan sonra kendi taraflarına celbetmeye muvaffak oldukları zabitan ve efraddan bir kuvvet teşkil ederek efrada ders vermeye ve Bolşevik gayesi için yetiştirmeye başladılar. Dersler esnasında efrada yapılan telkinat Anadolu'da yapılacak Bolşevik mezalimi Türk esirlerini hazırlamak maksadına müstenid idi.

Mustafa Suphi'nin Marifetleri

Bu dersler esnasında bütün Anadolu hareketi ve hükümeti her suretle telin ediliyor ve Türkler için yegâne çare-i halâsın bir an evvel Bolşevizmin ilanı olduğu anlatılıyor. Bolşevik fikriyle yetiştirilen efrad Anadolu'ya ayak basar basmaz memleketin zenginlerini, paşalarını, zabitlerini ve hocalarını kesecekti. Çünkü Bolşevizmin terakki etmesine mani olabilecek anâsır Bolşeviklerin nazarında bu gibi insanlardı. Anadolu bir kere bu suretle herc ü merce uğradıktan sonra Mustafa Suphi'nin hemen idare-i hükümeti ele alması kesb-i suhulet edecekti.

Çifte Bir Düğünün Neticesi

Şükür olunur ki Mustafa Suphi bu maksadına nail olmadı. Bir müddet sonra taraftarları kendisinden ayrıldılar. Moskova'da neşrettiği *Yeni Dünya* Gazetesi'nde sermuharrir Feyzullah Sacit, Mustafa Suphi'nin sağ eli iken o da kavga ederek ayrıldı. İki arkadaşın kavga etmelerine Bakü'de yaptıkları çifte düğün sebep olmuştu. O gün davetliler Sacit'ten Suphi'yi tebrik ettikleri için Sacit arkadaşını kıskana-

rak düğün günü bazı münasebetsizliklerde bulunmuş ve iki arkadaş bir daha barışmamışlardı. Bolşevikler tabii Mustafa Suphi'ye ehemmiyet verdikleri için Sacit Bolşeviklerden de ayrılmaya mecbur olmuştur.

Mustafa Suphi Nasıl Öldürüldü?

Mustafa Suphi bilahare yanında bir iki refiki olduğu halde Anadolu'ya girmek ve orada propaganda yapmak istedi. Fakat Anadolu aleyhinde çalıştığını bilen Trabzon halkı Suphi ile refiklerinin yollarına devam etmelerine razı olmadı ve tekrar Rusya'ya avdetlerini istedi. Bilahare haber alındığına göre Mustafa Suphi Trabzon'dan bir motorbota râkiben hareket ettikten sonra deniz ortasında motor bir kazaya uğramış ve Mustafa Suphi mağrukan vefat etmiştir. Memleket aleyhinde çalışmak için sarf ettiği mesai Mustafa Suphi'nin böyle elim bir akıbete duçar olmasıyla neticelenmişti.(1)

Talât Paşa Berlin'de Ne Yapıyordu?

Cemal Paşa Afganistan'a gittikten, Enver Paşa ile Baha

(1) Bizim sonradan öğrendiğimize nazaran İsmail Suphi ile beraber Harb-i Umumi esnasında tahsisatı merkez-i umumiden verilerek ailesiyle beraber Berlin'e içtimaiyât tahsiline gönderilmiş olan Hilmi oğlu İsmail Hakkı Bey de bulunurmuş. Bu çocuk merkez-i umumiden tahsisat aldıkça gayet har bir İttihatçı görünürdü. Badelmütareke tahsisat kesilince bir müddet de Berlin'e iltica etmiş olan İttihadiyûna musallat olup para koparmış, bilahare para alamayınca şiddetle aleyhlerine dönüp Bolşeviklik yapmaya kalkışmıştır. Bu maksatla da Rusya'ya geçip İsmail Suphi'ye iltihak eylemiş ve onunla Trabzon'a gelmiştir. Trabzon'dan İsmail Suphi'nin tardı esnasında beraberinde motorbota râkib olmuş ve keza onunla beraber gark ve nabûd olup hayatı maceraperestane ve tul'eylikârânesine hatme çekmiştir.

Bu İsmail Hakkı Bey'in evvelki İttihatçılığı sonra tahsisattan mahrum kalınca İttihatçılara aleyhtar ve Bolşevik olmak suretiyle gösterdiği televvün ve ahlaksızlık merkez-i umuminin tahsile gönderdiği insanları nasıl su-i intihab ettiğini ispat eder.(Tev. Efkar)

Bey de Rusya'da çalışmak üzere yerleştikten sonra Talât Paşa Berlin'de Doktor Nazım Bey'le yalnız kalmıştı. Paşa'nın ne Afganistan'daki icraat, ne de Enver Paşa'nın Rusya'daki harekâtı ile doğrudan doğruya alakası vardı. Talât Paşa askerlerle siyaset yapılmayacağına Harb-i Umumi esnasında kanaat getirdiği için Berlin'e geldikten sonra askerlerle beraber çalışmayacağını söylemekten geri durmuyordu (1). Berlin'deki yalnızlığı esnasında kendi kendine Şark meseleleriyle iştigal eder, Berlin'e uğrayan Şarklıların ziyaretlerini kabul ve onlarla memleketlerinin ahvali hakkında müdavele-i efkâr eylerdi. Birgün bir Mısırlı gelir, Mısır hakkında görüşülür, yarın bir Afganlı, öbürgün bir Hintli gelir, Afganistan ve Hindistan hakkında teati-i efkâr edilirdi. Daimi Şarklı ziyaretçileri ise Mısırlı Şeyh Abdülaziz Çaviş, Suriyeli Emir Şekip Arslan, Hintli Mühendis Çempa Karaman Pillay idi. Mühendis Pillay Berlin'de teşkil edilen mazlum milletler cemiyetinin kâtibi olduğu için Şarklılar namına bir teşebbüste bulunulacak olursa bu ekseriya onun delâletiyle yapılırdı.

Talât Paşa'nın İsmail Hakkı Paşa'dan Nefreti

Talât Paşa, kimseye karşı kin ve garaz beslemezdi. Her hangi bir kimse kendisine büyük bir fenalık bile etmiş veya hut etmeye teşebbüs etmiş bile olsa Paşa onu bir müddet sonra afv eder ve hatta onunla konuşmakta bile bir mahzur

(1) Hakikat-i halde Talât Paşa da basiretkâr ve kuvvetli, dürendiş bir siyasi değildi. Câhil olduğu için tarih-i siyasiden bihaberdi. Aynı zamanda, kendi de harbin başından sonuna kadar Enver Paşa ile maiyetindeki bazı cahil ve cüretkâr erkân ve ümerâ-yı askeriye'nin Almanya'ya bendelikten ibâret olan siyasetine her nokta-i nazardan iştirak eylemiş idi. Hulâsa onun da siyaset itibariyle beğenmediği o askerlerden hiçbir farkı ve ayrılığı yoktu.(Tevhid-i Efkar)

görmezdi (1).

Mesela sevmediği insanlar içinde birinci mevkii şüphesiz sâbık levâzım dairesi reisi İsmail Hakkı Paşa ihraz ederdi. Talât Paşa, sâbık levâzım reisine karşı hissettiği nefreti yalnız esnâ-yı mübâhasede değil; neşr ettiği mukaddeme-i hatıratında dahi izhar eylemişti (2).

Levazımcılardan Şikayeti

Hatırâtının “sui istimâlat” kısmı İsmail Hakkı Paşa aleyhinde ithâmât ile doludur. Talât Paşa kitabında evvelce tekaüde sevk edilmiş iken bilâhare zabıt fıkdanından dolayı esnâ-yı harbde tekrar orduya alınan zabitanın yaptığı sui istimâlâtta bahs ettiği sırada diyor ki:

“Bu zabitandan levazım hizmetinde istihdâm olunanlar, reisleri İsmail Hakkı Paşa tarafından şiddetle iltizam olunmakta idiler. Suiistimalleri tevâtüren sâbit olanların diğerlerine ibret olmak üzere takip ve tecziyeleri için Harbiye Nezaretine vaki olan müracaat ve şikayetler aksi netice vermemekte idi. İsmail Hakkı Paşa hiç bir kanuna riayet edilmeyerek icrâyı faaliyet etmeleri için maiyeti zabitanına salâhiyet-i vâsia vermiş olduğundan cihet-i mülkiyeden vâki olan şikayetleri

(1) Bilakis Talât Paşa da bütün İttihatçılar gibi kindâr idi. Sevmediği adamlarla konuştuğu, hatta onlara iltifat ettiği, muavenette bulunması Talât Paşa'nın şime-i muhabbet ile mütehalli olmasından ileri gelmiyordu. O, bir taraftan lâübâlî ruhlu olduğu, diğer taraftan da komitacılık siyasetine muvafık gördüğü için böyle hareket ederdi. Meselâ, harp esnasında Büyükaada Kulübünde kumar borçlarını ödediği için Talât Paşa'nın Ali Kemal'i sevdiğine mi hükmedeceğiz? Talât Paşa da bütün İttihatçılar gibi sevmedikleri adamlara karşı hayırhah ve müsamahakâr değildi. (Tevhid-i Etkâr)

(2) Şu ciheti de itiraf etmek lâzım gelir, Topal İsmail Hakkı Paşa da, gerek şahsı, gerek suiistimalleri, hilâkâtı itibâriyle hakikaten -Enver paşa müstasna olmak üzere- herkese hiss-i nefret veren bir adamdı.

hükümsüz bırakmak için elinden geleni yapıyordu. Kendisi uzun müddet Harbiye Nezareti müsteşâr vekili vekaletinde bulunduğundan ekseriyâ bu şikayetler kendisine geliyor ve o sıfatından istifade ederek şikâyât-ı vâkıayı neticesiz bırakıyordu.

Enver Paşa'ya Beyhude Şikayetler

..... Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa hakkında defaatle Enver Paşa'ya şikayatta bulunuldu. Enver Paşa harbin devamı müddetçe kendisine şiddetle muhtaç olduğunu ve İsmail Hakkı Paşa'sız orduyu beslemek ve harbi idâme etmek mümkün olmadığını beyân ve iddia etmekte ve daha ziyade ısrar edildikçe kendi istifasını ileri sürmekte idi. Harbin en buhranlı zamanlarında Enver Paşa'nın istifasını kabul etmek orduyu neticesi meçhul bir vaziyete koymak demek olduğundan buna hiçbir suretle cesaret etmek mümkün olmadı. İşte bu esbâb-ı mücbire tahtında suiistimal yapanların kısm-ı mühimmi cezasız kaldı.”

Vagon Suiistimâlleri

Talât Paşa vagon alım satımında yapılan suiistimalleri men' için ittihaz edilen tedbirlerin İsmail Hakkı Paşa'nın levâzım riyâsetinde bulunmasından dolayı bir fayda vermediğini naklederken tesis edilen askeri demiryolları idaresinin de nasıl ahvâle sebebiyet verdiğini bervech-i âti izah eylemektedir:

“Maatteessüf bu idarenin başında bulunan ve fikr-i hakk u adâletten katiyen mahrum olan İsmail Hakkı Paşa'nın şahsı, bu tedbirlerin de pek az zaman sonra iflasına ve yine pek çok suiistimâlâta sebebiyet verdi. İsmail Hakkı Paşa bir taraftan

fazla gayretkeşlik neticesi halkı eziyor, diğer taraftan da iltizam-gerdelerini ihyâ eyliyordu. Gerçi şimendiferler tesisinin on milyon liradan fazla bir istifadesi vukua gelmiş ise de hasıl olan zarar-ı manevi bunun kat kat fevkinde idi. Başka bir usul bulunmadığından ve İsmail Hakkı Paşa'nın azli-kabul olamadığından bu tarz uzun müddet devam etti ve pekçok fenalıklara ve muhik şikayetlere sebebiyet verdi.” (1)

İsmail Hakkı Paşa Berlin'e Gelemiyor

İşte Talât Paşa sabık Levazım Reisi hakkında böyle düşündüğü halde İsmail Hakkı Paşa'nın İsviçre'den Berlin'e gelmesi için Almanya hükümetinden mücadele alınması hakkında vuku bulan müracaatını merhum reddetmiş ve rüfekasının itirazına rağmen levazım reisine mücadele verilmesi-hususunda Almanya Hariciye Nezaretindeki bir dostu nezdinde teşebbüsatta bulunmuş ise de müsadenin ita olunması için başka taraftan müracaat edildiği için Hariciye Nezaretinden: 'İsmail Hakkı Paşa'nın çok parası olacaktır. Varsın İsviçre'de rahatına baksın!' cevabı verilmişti.

İttihat ve Terakki'ye Karşı Cinayet

İşleyenler Kimlerdi?

Talât Paşa'nın kin ve garaz fikirlerinden azade olduğuna

(1) Talât Paşa merhum, hatıratının bu kısmında samimi değildir. Vagon suistimali yalnız İsmail Hakkı Paşa'ya münhasır kalmamıştır. Kendi dostlarının yaptığı vagon suistimaline sükût eden Talât Paşa'nın Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın müthiş suistimallerine mani olacak azim ve şiddeti gösteremeyeceği tabiidir. Harb-i Umumi esnasında suistimallere ya bizzat yaptıklarından veya tervec ettiklerinden dolayı İttihat ve Terakki erkân-ı rüesas, reislerinden itibaren derece derece mesuldürler ve bu mesuliyetten bütün kabahati İsmail Hakkı Paşa'ya yüklemekle kurtulamazlar.(Tevhid-i Efkar)

ikinci bir delil de mukaddeme-i hatıratında İttihat ve Terakki erkanını müdafa için yazdığı satırlarda bulunabilir. Paşa di-yorki:

‘İttihat ve Terakki iki defa sukut etmiş ve her defasında bu namus meselesinde aleme karşı meydan okumuştur. Bu heyeti lekedar edecek hiç bir vaka meydana konulamamıştır. Yalnız rüfeka-yı mesaimden bir kaç zat halkın hissiyatına ri-ayetde ihmalkar davrananlardan hem kendi şahıslarına, hem her türlü mahrumiyetlere katlanan rüfekasına hem de mem-leketde yegane teşkilat-ı siyasiyeye malik olan İttihat ve Te-rakki'ye karşı büyük kabahat ve adeta cinayet işlemişler-dir.’

Burada mevzubahis olan ‘ bir kaç zat’ mukaddeme-i hatıratının el yazısıyla olan aslında tasrih edilmiş iken Paşa o zata karşı bir fenalık etmemek maksadıyla isimlerini çizmiş ve üzerine ‘bir kaç zat’ diye yazmıştı. Aslında ise: ‘yalnız he-yet-i hükümet efradından Harbiye ve Bahriye nazırları Enver ve Cemal Paşalarla Maliye Nazırı Cavit Bey halkın hissiyatı-na riayetde...’ şeklinde yazılıdır. Bir de şu satırlar tamamen çizilmiştir:(1)

(1) Talât Paşa'nın bu satırları çizmesi hiç şüphesiz İttihatçılar arasında pek kavi olan fikr-i tesanüd ve sıyanet-i yârân kaygısından mütevelliddir. Yoksa Talât Paşa hakikaten hayırhah, müsamahakâr ve şime-i muhabbetle muttasıf olsaydı muhaliflerine ve siyasi düşmanlarına karşı da öyle davranır ve mesela Şerif Paşa'nın ve diğerlerinin müsavisini bütün uryânlığıyla meydana dökmezdi. (Tev-hid-i Efkâr)

Hatıratından Çizdiği Satırlar

Bunların ahval-i ruhiye ve hayat-ı hususiyelerini ayrıca teşrihe çalışacağım. Ancak şurasını iyi bilmelidir ki bu üç zatın İttihat ve Terakki heyet-i siyasiyesiyle alakaları pek muhduddur. Her üçünün de kıymetdar evsafı vardır. İttihat ve Terakki heyet-i umumiyesi Cavit Bey'le Cemal Paşa'yı ve hatta Enver Paşa'yı hatalarını bilerek istihdam etmiştir. (1)

Talât Paşa'nın kin ve garaz beslemediğine üçüncü bir misal Berlin sefiri Rıfat Paşa ile konuşmasıdır. Rıfat Paşa, Berlin'e firar eden İttihat ve Terakki rüesasının tevkifi için İstanbul'dan gelen emirleri tatbik ettiği halde tevkif ettirmeye muvaffak olamamasından dolayı Damat Ferit Paşa tarafından azl edildikten bir müddet sonra, Berlin'e geldiğinden beri hiç görmediği Talât Paşa ile konuşmak arzusunu izhar etmiş ve bunu bir zat vasıtasıyla Talât Paşa'ya söyletmiş idi. Talât Paşa kendisini tevkif ettirmek için bütün kuvvetiyle çalışmış ve başkalarını da çalıştırmış olan Rıfat Paşa ile konuşmakta bir mahzur görmemiş ve fihakika birkaç gün sonra her iki paşa buluşarak bir müddet sohbet etmişlerdi. (2)

(1) Talât Paşa'nın bu itirafı pek mühimdir ve İttihat ve Terakki'nin özrü kabahatinden büyük olduğunu göstermektedir. İttihat ve Terakki bu üç zatın hatalarını bilerek istihdam etmekle o hataları tamamen ve kâmilten kabul ve onlara iştirak ve bütün suistimallerini tervic eylemiştir.

Enver Paşa'nın başkumandanlığa liyâkatsızlığı, Cemal Paşa'nın ahlaken mübâlâtsizliği, Cavit Bey'in suistimalleri tahakkuk ettikten sonra İttihat ve Terakki'nin bunları bilerek istihdam etmesi, İttihat ve Terakki'nin harp esnasında bu zevatı fevkalade nüfuzlarından dolayı azlettiremediği hakkında -bu özür makamında- ileri sürülen müdafaatı da cerh eylemektedir. (Tevhid-i Efkâr)

(2) Talât Paşa'nın nihayet resmi vazifesini yapmaya çalışmış olan Rıfat Paşa ile diyâr-ı gurbette görüşmüş olması, yukarıda da söylediğimiz gibi lâübâli ve komitacı ruhlu olan merhumun kin ve garaz beslemediğini ispat edecek kati bir delil değildir. Bu delil ancak Talât Paşa tekrar mevki-i iktidara geldiği zaman Rıfat Paşa'yı istihdam eylediği takdirde bu iddiayı ispat edecek kuvvetli bir bürhan olabilirdi. (Tevhid-i Efkâr)

Yunanlılar'ın Talât Paşa'ya Müracaatı

Anadolu'da Türk kahramanlığının azın ü metânети karşısında hiç bir şeye muvaffak olamayacağını anlayan Yunanistan bir kere giriştiği Anadolu seferinden kurtulmak için icra ettiği teşebbüsât meyânında bir de Talât Paşa'ya müracaat eylemeyi düşünmüştü. Bu aralık bir Yunan miralayı, zannedersen Metaksas idi, Berlin'e gelmişti. Mumaileyh bu esnada Talât Paşa ile bir mülâkat talep etti. Paşa bundan hiçbir netice çıkmayacağını bildiği halde sırf Yunan miralayının ne söyleyeceğini anlamak ve dinlemek için mülâkatı kabul etti.

Metaksas bu mülâkatta Anadolu'daki sefere nihayet vermek nasıl kabil olacağını anlamak istiyordu. Talât Paşa Anadolu'daki cereyâna göre bu bâbda kendisine bir fikir verecek idi. Paşa'nın vereceği fikir âşikâr idi. Çünkü Yunan miralayına Anadolu'nun sulh için çizdiği program dahilinde söz söyleyecek idi. Paşa bu programı miralaya izah ettikten sonra Ankara hükümet-i milliyesinin ondan zerre kadar inhiraf etmeyeceğini ve şayet Yunanistan harbe devam etmek istemiyorsa da o programı aynen kabul etmesi lazım geleceğini beyan eylemişti. Sonra o esnada Yunanistan'ın Anadolu'yu tahliye edememesi ve her iki tarafın yekdiğerine karşı müsaadâtta bulunmasına imkân olmaması hasebiyle neticenin tali'-i harbe terkibinden başka bir çare-i tesviye göremediğini anlatarak Yunan miralayını savmıştı.

Mücâhede-i Milliye ve Talât Paşa

Yunan zabiti belki Talât Paşa'dan başka sözler, başka teklifler işitmek maksadıyla gelmişti. İhtimal ki Paşa'nın Anadolu hareketi aleyhinde bulunduğunu zannediyor ve

böyle olduğu takdirde onun tesir ve nüfuzuyla Anadolu'da hareket-i milliye aleyhinde bir cereyân husule getirilmesini teklif etmek istiyordu.

Halbuki Talât Paşa Anadolu'daki hareket-i milliyeden memleketi için herşeyi ümid edenlerden biri idi. Bizzat Anadolu'ya gidip memleket dahilinde her ne şekilde olursa olsun çalışmayı hayatının en büyük emeli bildiği halde kendisinin Anadolu'ya geçmesi üzerine husule gelmesi muhakkak bulunan sui tefehhümlere meydan vermemek Anadolu'daki müdafaa kuvvetleri arasında rahneler açmamak için memleketine avdet etmekten tevakki eylerdi ve bütün arkadaşlarını Mustafa Kemal Paşa'nın muvafakatı olmaksızın Anadolu'ya geçmemek fikri etrafında toplamış idi.

Enver Paşa ile Talât Paşa Beraber mi idiler?

Enver Paşa'nın bu fikre iştirak etmemesi ihtimal dahilinde idi. Fakat o, Talât Paşa'nın doğrudan doğruya rüfekaş meyânına dâhil olmadığından ve kendi hesabına hareket ettiğiinden onun icraatiyle Talât Paşa alâkadâr değildi. İki Paşa muayyen bir maksad için çalışmak lazım geldikçe beraber hareket ederlerdi.

Talât Paşa bir taraftan Anadolu'ya gitmemekle beraber diğer taraftan hariçte memleketi için çalışmak üzere hiçbir salahiyeti ve mevki-i resmisi olmadığı halde muvafık gördüğü şekil ve tarzda çalışmaktan kendisini alamazdı.

Talât Paşa'nın Mesaisi

Talât Paşa'nın bu mesaisi üç kısma ayrılabilir:

Birincisi Rusya ile Türkiye arasındaki itilafı ihzar etmek

için Berlin'de icra eylediği teşebbüsat,

(*Burada 5 satır sansür edilmiştir.*)

Üçüncüsü de Anadolu'da düşmanlara karşı açılan halâs mücahedede dahili vahdeti temin ve muhafaza ve bunun için de Anadolu'da bilâkayd ü şart Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanmalarını tavsiye eylemek.

Talât Paşa Türkiye'yi tahribe karar vermiş olanların takip etmekte olduğu siyasete karşı mücadele için sarf edilecek mesainin, Rusya'ya gidildikten sonra vücud getirilecek teşkilât ile tevsi olunması taht-ı karara alındı.

Bu karara göre Talât Paşa Berlin'de kalacak ve diğer rüfekaı bir heyet halinde Rusya'ya giderek orada çalışacaklar idi. Rusya'ya gidecek heyet bir Hintli, bir Mısırlı, bir Suriyeli ve bir Afganlıdan mürekkep olacak ve Rusya'da bir "heyet-i islamiye" sıfatını takınacak idi. Heyetin Moskova'ya kadar gitmesi için lazım gelen bütün hazırlıklar ikmal edilmişti. Berlin civarında Çosen'de tesis edilen üsera karargâhında bulunan Tatar esirlerin Rusya'ya iadesi muamelesi devam etmekte olduğundan heyet azası, evvelce Rusya'ya giderken olduğu gibi, bu defa dahi esirlerin kafilesine katılarak Rusya'ya geçecekler idi. Azadan her birine Rusya'daki Tatarların isimlerine müşabih isimler bulunmuş, mesela birisi Ahmet İbrahimof, bir diğeri Yusuf Hüseyinof ilh., gibi tesmiye edilmişti. Amerika'dan Berlin'e gelip Rusya tarikiyle memleketine avdet etmek isteyen Afganistanlı bir han da heyete iltihak eyleyecekti. Bolşeviklerin Berlin'deki üsera dairesinde seyahat vesikaları alındıktan sonra İştetin'e gidilecek ve oradan vapurla Reval'e vasil olunduktan sonra Petersburg tarikiyle Moskova'ya varılacaktı.

Rusya'ya Bir Heyet İ'zamı Fikri

Bu karara göre Talât Paşa Berlin'de kalacak ve diğer rüfekaı bir heyet halinde Rusya'ya giderek orada çalışacaklardı. Rusya'ya gidecek heyet bir Hintli, bir Mısırlı, bir Suriyeli ve bir Afganlı'dan mürekkep olacak ve Rusya'da bir "Heyet-i İslamiye" sıfatını takınacak idi. Heyet Moskova'ya kadar gitmesi için lazım gelen bütün hazırlıklar ikmal edilmişti. Berlin civarında Çosen'de tesis edilen üsera karargahında bulunan Tatar esirlerin Rusya'ya iadesi muamelesi devam etmekte olduğundan heyet azası, evvelce Rusya'ya giderken olduğu gibi, bu defa dahi esirlerin kafilesine katılarak Rusya'ya gidecekler idi. Azadan her birine Rusya'daki Tatarlar'ın isimlerine müşabih isimler bulunmuş, mesela birisi Ahmet İbrahimof, diğeri Yusuf Hüseyinof ilh. gibi tesmiye edilmişlerdi. Amerika'dan Berlin'e gelip Rusya tarikiyle memleketine avdet etmek isteyen Afganistanlı bir han da heyete iltihak eyliyecekti. Bolşeviklerin Berlin'deki üsera dairesinden seyahat vesikaları alındıktan sonra İştetin'e gidilecek ve oradan vapurla Reval'e vasıl olunduktan sonra Petersburg tarikiyle Moskova'ya varılacaktı.

Arnavutluk İsyanları

Buraya kadar İttihat ve Terakkı rüesasının mütarekeden beri geçirdikleri maceraları yazdıktan sonra Arnavutluk isyanlarına ve Balkan Muharebelerine dair cereyan eden mübâhaseler esnasında Talât Paşa ile Bahattin Şakir Bey tarafından nakl edilen bazı vakayii bervech-i ati hulâsa ediyorum:

Meşrutiyet-i idareyi müteakib zuhur eden vakayi-i fevkalade meyânında Arnavutluk isyanları birinci mevkii ihraz

eder. Mahmut Şevket Paşa'nın büyük sevkıyât-ı askeriye yapmasına sebebiyet veren birinci isyan, Türkiye izmihlâli-nin başlangıcı olan ve dolayısıyla İtalya ve Balkan harplerinin vukuunu tesri eden âmildir. Bu isyan olmasa idi, o harici harpler de vukua gelmez devlet-i Osmaniye o vakit mevcut olan istihzarat ve teşkilat-i askeriyesi sâyesinde felaketten kurtulurdu ve hususiyle Balkan Harbinin fecâyii husule gelmezdi. [1)

Sabık idareler seyyiatının ihzar ettiği Arnavutluk meselesi her ne olursa olsun, şayet İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlar tarafından en büyük bir koz olarak ele alınmamış ve meselenin başına uzun müddet Türkiye'nin mukadderâtını idare etmiş olan ricâl ve sadriazamlar geçmemiş olsa idi bünye-i devlette bulunan Arnavutluk uzvunun hastalığı Türkiye İmparatorluğunun Avrupa-yi Osmani'den feragatini muçib olacak derecede vahim bir şekil alamazdı.

Arnavutluk'a Matuf İhtiraslar

Arnavutluk meselesinin zuhuruna sebep olan ve maziye ait bulunan seyyiat bervech-i âti hulâsa edilebilir:

Mevki-i coğrafisi itibariyle büyük ve küçük devletler tarafından takip edilen siyasetin esasını Arnavutluk'a temellük teşkil ediyordu. Denize mahreci olmayan Sırbistan tekml ümidini Arnavutluk'a rabt ettiği gibi diğer taraftan Yunanistan da cenubi Arnavutluk'u "megolaidea"sı için bir rûkn-i as-

1- Hakkulinsaf lazım gelirse İttihat ve Terakki de bu Arnavutluk isyanları esnasında büyük bir idaresizlik göstermiş, bilhassa Trablusgarp Harbini, çıkar bir yolu olmadığı halde beyhude yere uzatmak suretiyle bu isyanların tevsiine meydan vermiş ve Balkan Harbi'ni ihzar eylemiştir. (Tevhid-i Efkâr)

li telakki ediyordu.

Avusturya Devleti şimali ve cenubi Arnavutluk'u ilhak sayesinde Adriyatik Denizine hakim olarak Bahr-i Sefid yolunun muhafazasını kendisi için hayati bir mesele addediyor, İtalya Devleti ise bu maksadın husulü aleyhinde çalışarak cenubi Arnavutluk'a sahip olmak emelini bir an evvel kesb-i hakikat ettirmek istiyordu.

Arnavutluk'u Hep Türkler Müdafaa Etmiştir

Bu kadar müdhiş düşmanlarla muhât olan Arnavutluk Osmanlı silahına istinâd edebilirdi, Arnavutluk'un hududunu asırlardan beri Türk cengaverleri müdafaa etmişlerdi. Halbuki son asırda dahili ve harici düşmanlarla idi. Bir harp hali geçiren geçiren Türk silahı duçar-ı zaaf olmuş, istibdad-ı idare devletin kuvvetini kemirmiş idi. Onun için evvelce olduğu gibi Arnavutluk'u yalnız silahıyla müdafaa edecek bir halde değildi. Şu halde Arnavutluk'un beka-yı hayatı yukarıda bahsettiğimiz devletler arasındaki şiddetli rekabetin devamına ve Arnavutların Devlet-i Osmaniye'nin mukadderatına sıkı bir surette tali'lerini rabt etmelerine vâbeste idi.

Arnavutluk ve Sultan Hamit

Arnavutluk ecza-yı devlet-i aliyyeden olmakla beraber müstakil denilecek bir vaziyet-i mümtazeyi haiz idi Arnavutlar memleketin nimetinden müstefid oldukları halde külfetine asla iştirak etmezlerdi. Sultan Abdülhamit'in, Arnavutların Arnavutluk'a siyaset ve kiyasetle idare ettiğinden bahsedenler eksik değildir. Abdülhamit'in Arnavutluk'ta takip ettiği idare bir kiyaset-i idareden ziyade şahsı hakkında yaptığı ihtiyatların bir neticesidir ki bunun, tedkik edildikte

memleket için müfid değil muzır olduğu görülür.

Abdülhamit'in mübtela olduğu vehm-i maraz, milletle kendi arasında bir muhafaza ordusu tesisini intac eylemişti. Bu ordunun efradını Türk'ten gayri unsurlardan seçerdi.

Saraydaki Arnavut muhafızların haiz olduğu imtiyazat ve salahiyetler Roma situayenlerinin memalik-i meftuha ahalisine karşı oldukları imtiyazatın fevkinde denilebilirdi. Bu saraydaki muhafız takımının padişah tarafından in'âma malik olması Arnavut zadegânını ve beylerini de kıskandırmıyordu. Saray Arnavutları memleketlerindeki akrabalarını Arnavutluk'un ananesi hilafına sivriltiltikleri için bunlar Arnavut beylerine meydan okuyorlardı. Bu suretle gururları kadar menfaatleri de sekte dar olan beylerin hükümetle, padişahla rabitaları zail olmaya başlıyordu.

Bu halden istifade eden harici düşmanlar, himaye vesair suretlerle gayr-i memnun Arnavutları avlayarak onları çıkartmak istedikleri fesadlar için alet olarak kullanmaya kolayca muvaffak oluyorlardı.

Times Gazetesinin muhabiri Avusturya ve İtalyan parasının aynı zamanda ve aynı eşhastta görüldüğünü ima etmesine mukabil bazı Arnavutlarından atideki manidar cevabı almıştı: "İngiliz efendi, bizim Avusturya parası için sağ ve İtalyan parası için sol cebimiz vardır. Eğer siz de vermek isterseniz (arkasını göstererek) bir üçüncü cep de sizin için hazırlarız." Bu kadar sukut etmiş kimseler Avrupa siyasiyyununun ince siyasetlerine vasıta-i icraat olduktan sonra Arnavutluk'ta ne gibi facialar oynamış olduğunu kolayca anlamak mümkündür.

Meşrutiyet'ten Sonra Arnavutlar

Abdülhamit'in sırf nefsini muhafaza için takip ettiği hatalı siyaseti hemen bütün Arnavutları şımartmış, onlar da şımarıkça tehditkâr bir vaziyet almışlardı. Bundan dolayı şımarıkların teskini ve taltif için Arnavutluk'a milyonlar akmaya başlamıştı. İlan-ı Meşrutiyet'ten sonra o şımarıklar birdenbire bu azim menba-ı servetten mahrum kaldılar. Abdülhamit'in yetiştirdiği Arnavutlar bittabi Meşrutiyet'e, hükümete, saltanata düşman kesildiler. Bidayet-i Meşrutiyet'te İttihat ve Terakki'ye yanaşmak isteyen Abdülhamit'in lutf-dideleri aynı şerait tahtında Meşrutiyet'in lutf-dideleri olamayacaklarını anlayınca yukarıdakilere iltihak etmekte gecikmediler (1).

Arnavutluk'a Ateş Verenler Kimlerdi?

Ekserisi memurin-i devletten olan Arnavut münevverlerinden mürekkep bir kısım da Devlet-i Osmaniyye'nin Rumeli'nde ibkasından ümit keserek Arnavutluk'un talihini devletin akıbetinden ayırıp istiklalini temine çalışmak davasını ileri sürüyordu. Herbiri bir devletin ajanı olan Hıristiyan Arnavutlar bu hususta yapılan işgalatta büyük rol oynuyorlardı. Müteveffa Bib Doda Paşa onların reisleri idi. Bu gibileri ibtidai bir Arnavutluk'un bunca düşmanlar arasında yaşamasının adîmülîmkan olduğuna dair yapılan itirazları anlamıyorlardı. Bir taraftan İsmail Kemal, Derviş Heyma, Esat Paşa, Müfid Bey, Priştineli Hasan Bey gibi düşmanla te-

1- Bazı İttihat ve Terakki rüesasının şahsi suistimalatı evvela İttihat ve Terakki'ye mütemayil olan Arnavut rüesadan bir kısmını ilgilendirmişti. Şahsi münâferetler siyasi mücadelâtın şiddetini artırırmıştı. Mesela İsmail Kemal Bey'e Derviş Bey tarafından Meclis-i Mebusan'da indirilen tokat gibi. Bunları da itiraf etmek lazım gelir. (Tev. Efkar)

masta bulunanlar, diğ er taraftan sabık saray muhafızları, Arnavut alayları zabitan ve ümerası, İsa Bolatin'ler, bir taraftan Necip Draga, Tayyar gibi mürteciler, diğ er taraftan Ferid ve Turhan Paşalar gibi Türk nimetiyle perverde olmuş Paşalar bütün gayretleriyle Arnavutluk'a ateş vermeye çalıştılar.

Hamiyetli ve Türklüğe Merbut Arnavutlar

İlk tezahürat Başkim klupleri namı altında icra edildi. Hakikatte siyasi maksadlar ve iftirak emelleriyle tesis olunan kluplerde hükümeti yıkmak için hazırlıklar yapılıyordu. Teşkilat başında bulunanlar cahil Arnavut köylüsünü İttihat ve Terakki hükümeti aleyhine muhalefete sevk ediyorlardı. Fakat düşünmüyorlardı ki aynı zamanda hırs ve emellerine ve kin ve garazlarına kapılarak Arnavutluk'un da mezarını kazıyorlardı. İtiraf edilmelidir ki, Arnavutlar arasında Arnavutluk'un selametini Devlet-i Osmaniye'ye sıkı bir surette merbut kalmasında gören ve o efkâr-ı mefsedetkârâneye iştirak etmeyen merhum Niyazi, Grebineli Bekir, İsmail Hakkı, Eyüp Sabri, Cafer Tayyar Beyler gibi zevat da vardı. Ekalliyette kalan bu hamiyetli Arnavutlar Arnavutluk'un feci akıbetini görerek ellerinden geldiği kadar diğ erleri aleyhinde çalışıyorlardı. Nitekim Niyazi Bey merhum hainler tarafından kahbece şehit edilmişti.

Bu mukaddemeyi yaptıktan sonra, son Arnavutluk veka-yiine ait olup şimdiye kadar umuma mechul kalan veyahut pek mahdut kimselerin malumu olan bazı hakayık-ı tarihiye-yi Talât Paşa ve Baha Şakir Beylerden naklen bervech-i ati hikâye ediyorum:

Arnavutluk İsyanını Ateşleyenler

Arnavutluk'u hal-i isyana getirip temin-i menfaate çalışan kimseler bu suretle Osmanlı Devletini yıkmaya uğraştıklarını görmek, bilmek istemiyorlardı. Abdülhamit'in gayr-i memnun Arnavutları, Avusturya ve İtalya ajanları, İttihat ve Terakki muhalifleri olan Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf taraftarları delaletiyle yapılan ifsadat neticesinde Arnavutluk işgale müheyya mevadd-ı infilakıye haline gelmiş idi. Bu mevaddı fıtılleyen Ahrar Fırkasının reisi Kıbrıslı Kâmil Paşa ile İsmail Kemal ve Meclis-i Mebusan'daki Arnavut mebusları idi. Bu zevat Arnavutluk isyanında alakaları olduğuna dair o zaman Bahattin Şakir Bey tarafından neşrolunan haftalık Şura-yı Ümmet'in son nüshasında tafsilat verilmiş ve mezkûr gazete bu meseleyi ortaya attığından dolayı Sadırazam merhum Hakkı Paşa'nın arzusu üzerine divan-ı harp tarafından bilâ müddet tatil edilmişti.

Bahattin Şakir Bey divan-ı harb'e verilmek üzere iken belki meseleyi mahkemede bütün üryanlığıyla ortaya koyar diye bilahare bundan sarf-ı nazar edilmişti. Hakkı Paşa Baha Bey'in divan-ı harbe verilmek üzere olduğunu vakadan bir zaman sonra bizzat Bahattin Şakir Bey'e anlatmış idi. Baha Bey'in Kâmil Paşa ile rüfekasının Arnavutluk isyanını teşvik etmekte olduklarını nasıl haber aldığını tafsilatıyla şu surette hikâye etmişti:

İki Arnavut Zabitanın Müracaatı

Zabitlerin kıluplere devamı henüz men' edilmemişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküdar Klubüne mensup bulunan erkân-ı harp yüzbaşlarından Hulusi Bey maiyetinde mülga hassa Arnavut taburları zabitanından iki kişi ile bera-

ber birgün Nuruosmaniye Klubü'nde beni ziyarete geldi. Bu iki Arnavut zabıt Üsküdar Klubü'nün heyet-i idaresine gayet mühim beyanatta bulunmuş idi. Bu ifadatin ehemmiyetine binaen derhal bana tebliğ edilmesi karargir olmuştu. Bunun üzerine Yüzbaşı Hulusi Bey sabık hassa Arnavut taburlarına mensup bulunan zabıtları Yanına alarak bana getirmiş ve "kendilerini dinleyiniz!" demişti.

Arnavut Zabıtların Anlattıkları

Arnavut taburları lağvedildikten sonra zabıtları memleketine iade edildiği halde şayan-ı itimad görülen bu ikisi İstanbul'da kalmışlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de intisab eylemişlerdi. Zabıtlardan biri mülazım olup ismi Ramazan idi. Diğerinin ismini unuttum. Mumaileyhüm Üsküdar Klubü heyet-i idaresine naklettiklerini şöylece bana anlattılar:

"İstanbul'da dolaşırken geçen gün Arnavutluk'tan yeni gelmiş iki zata tesadüf ettik ve bir yerde oturarak kendileriyle konuştuk. Esna-yı mubahasede kendilerine evvelce Hassa Arnavut taburlarına mensup olduğumuzu ve bu taburların ilgası üzerine kadro harici kaldığımızı anlatınca bu iki zat bizimle dost oldular. Bir müddet sonra Arnavutluk ahvalinden bahsederken bize memleket hakkında haberler verdikleri sırada ne maksatla ist'a gelmiş olduklarını da söylediler.

Umumi Kıyam Hazırlıkları

Bu iki zat Arnavutluk'ta umumi bir kıyam hazırlandığını, ihtilale başlamak için

istihzaratın hitam bulduğu ve yalnız ihtilalin muvaffakı-

yetini temin edecek olan talimatın İstanbul'dan alınması için Dersaadet'e izam edildiklerini ve bunun için de Arnavutluk'taki ihtilâl erkânı tarafından doğrudan doğruya Kâmil Paşa'ya ve İsmail Kemal Bey'e gönderildiklerini bize bildirerek nihayette kendileriyle teşrik-i mesai etmemizi teklif ettiler. Biz şimdi kendilerine dost imişiz gibi hareket ediyoruz. Bundan sonra ne suretle hareket etmemiz lazım geleceği hakkında sizden talimat almak için buraya geldik.

Zabitlerle Luma'dan Gelenler Arasında

Sabık Arnavut taburları zabitlerinin bu ifadelerini işittikten sonra kendilerine Luma'dan geldiklerini söyledikleri o iki Arnavut zat ile temaslarını kaybetmemelerini, onlara muvafık görünüyormuş gibi hareket etmelerini ve alacakları malumatı muntazaman bize bildirmelerini tenbih ettim. Bir de zabitler üniforma ile gezdiklerinden nazar-ı dikkati celbetmemeleri için sivil gezmelerini tavsiye ettim. Zabitlerden birinin sivil elbisesi varmış, fakat diğeri böyle bir elbise tedarikine muktedir olmadığını söyledi. Bunun üzerine çıkardım kendisine sivil elbise satın alması için beş lira verdim. Filhaka bu iki zabit biraz sonra Luma'dan gelen o iki Arnavut'un İstanbul'da nereleri ziyaret ettiklerinden ve kendileriyle nelerden bahsettiklerinden bizi haberdar eylemeye başladılar.

Zabitanın Tahkikatı

Bununla beraber ben Arnavut zabitlerinin ifadatı hakkında iyice kanaat getirmek için bir kere zabıtaya müracaat eylemeye muvafık gördüm. İstiyordum ki polis tarafından da tahkikat yapıldıktan sonra o ifadelerin derece-i mevsukiyeti hakkında her türlü şüphe ortadan kalsın. Merkez memur-

larından birini, nezdime çağırttım. Kendisine meselenin şekil ve mahiyetini anlatmayarak Lumalı zatların ikametgâhlarını ve hüviyetlerini bildirdim. Kendisinden bu iki kişinin İstanbul'da nereleri ziyaret ettiklerini ve kimlerle görüştüklerini zabıta vasıtasıyla tahkik ettirmesini rica eyledim. Zabıta Lumalıları bir müddet taht-ı tecessüse aldıktan sonra netice-i tahkikatını bana bildirdi. Bu tahkikat ile Arnavut zabitlerinin ifadeleri tamamıyla yekdiğerine tevafuk ediyordu.

Kâmil Paşa ve İsmail Kemal Beyin İştirakleri

Lumalılar uzun müddet İstanbul'da kaldıkları için Arnavut zabitlerle aralarında sıkı bir dostluk hasıl olmuştu. Dördü de bütün meselelerde dost gibi çalışıyorlardı. İhtilal murahasları Kâmil Paşa'nın ve İsmail Kemal Bey'in nezdine giderek bunlarla konuştuktan sonra doğruca zabitlere gidip konuştukları meseleler hakkında onlarla müdavele-i efkâr ediyorlardı. Zabitler de gelip netice hakkında bana malumat veriyorlardı.

Aldığım bu malumattan anlıyordum ki Kâmil Paşa ile İsmail Kemal Bey Arnavutluk isyanını kemal-i ehemmiyetle tasvib ve tavsiye ediyorlar ve programını da tesbite çalışıyorlardı. Yalnız bir noktada İsmail Kemal Bey ile Kâmil Paşa arasında ihtilaf-ı efkâr vardı. Arnavutluk isyanının zuhuru akıbetinde derhal tatbik edilen mezkûr programda bidayette halkın isyan ederek toplanması, mebuslarının İstanbul'dan Arnavutluk'a gelmesini talep eylemesi ve mebuslar vasıtasıyla mutalebatta bulunulması münderic idi ki bunlar hemen harfiyen tatbik olunmuştu. Kâmil Paşa verdiği emirde evvela yapılacak nümayişlerin gayr-i müsellaht olmasını ve bittabi ve gayr-i müsellaht surette yapılacak tezahürat ve mutalebat hükümet tarafından ehemmiyetle te-

lakki edilmeyerek reddolunacağı için ondan sonra hemen müsellahan harekete geçilmesini talep ediyor ve bu suretle mesuliyetin sulhperverane bir surette serdedilen mutalebatı nazar-ı dikkate almayan İstanbul hükümetine ait olacağını anlatmak istiyordu. İsmail Kemal Bey ise ihtilalin bidayetinden nihayete kadar müsellah olarak yapılmasına taraftar bulunuyor ve kendi nokta-i nazarını kabul ettirmeye çalışıyordu.

Kâmil Paşa'dan Bir Vesika Tedariki İçin

Lumalılarla İsmail Kemal Bey ve Kâmil Paşa arasında icra edilen ve Arnavutluk'ta ihzar edilen büyük isyanın programını takibe matuf olan müzakerata dair aldığım haberler Arnavut zabitlerinin getirdiği malumata ve zabitanın Lumalıları takibinden elde edilen müşahedata münhasır kaldığından her ne kadar bunlara bence kanaat-i kâmile getirmeye kâfi geliyorsa da elinde bir vesika bulunması için zabitlere ihtilal murahhasları üzerinde icra-yı tesir ederek Kâmil Paşa ile İsmail Kemal Bey'den tahriri talimat ve evamir talep eylemelerini tavsiye ettim.

Bunun üzerine zabitler, murahhaslar üzerinde bu bâbda telkinatta bulundular. Lumalılar üzerinde bu telkinat hüsn-i kabul gördü ve gidip âmirlerinden tahriri talimat talep ettiler. Fakat Kâmil Paşa bu teklif üzerine uzun müddet düşündükten ve zabitlerin ifadesine nazaran "müddet-i medide çenesini, sakalını oynattıktan" sonra murahhaslara böyle bir vesika itasına cesaret edemeyeceğini bildirmiş ve "İttihatçılar beni sıkı bir tarassut altında bulunduruyorlar, beni ziyaret etmekte olduğunuzu anarlarsa bundan şüphelenerek kapımdan çıkarken sizi tevkif ettiriverirler, üzerinizi taharri ettikleri zaman benim imzamlı böyle bir vesika çıkarsa

büyük bir tehlikeye maruz kalırız" demiştir.

Kâmil Paşa Tarassut Ediliyor muydu?

Kâmil Paşa kendisinin tarassut altında bulunduğunu iddia ederek istenilen o tahriri emri vermekten istinkâf ev'e-miştir. Halbuki tarassut edildiği iddiası doğru değildi. İhtimal ki Lumalıları takip eden zabıta memurları Kâmil Paşa'nın hanesi etrafında Paşa'nın adamları tarafından birkaç defa müşahade edilmişti de onun için tarassut edildiğine dair bir şüphe hasıl olmuştu veyahut takip ve tarassut endişesi Kâmil Paşa'nın kendi kuruntusundan başka birşey değildi.

Luma'dan gelen ihtilal murahhasları talimâtı aldıktan sonra İzmir tarikiyle Arnavutluk'a avdet ettiler. Ben (Bahattin Şakir Bey), İstanbul'da icra edilen müzakerata dair elde ettiğim malumatı evvela İstanbul heyet-i merkeziyesine bildirdim. İstanbul heyet-i merkeziyesi azası meyanında Lumalı ... Bey de bulunuyordu. Ben aldığım malumatı verir vermez ... Bey elini başına vurarak:

-Sen bu malumatı nereden aldın?

-diye yerinden fırladı ve dedi ki:

-Bunlar hakikattir, İstanbul'a gelen murahhaslardan biri biraderimdir. Birgün sokakta kendisine tesadüf ettim ve bana malumat vermeksizin İstanbul'a gelmesini garip bulduğum için kendisinden maksad-ı seyahatini sordum. Biraderimi çok sıkıştırdığım halde bana herşeyi tamamen söylemedi. Fakat ifadatından ve benim de öteden beri Arnavutluk ahvali hakkında az çok malumatım olduğundan biraderimin Arnavutluk mesaili için geldiğini ve kendisinin hafi bir memuriyeti olduğunu anladım. Kardeşime lâzım gelen nasihatleri vermekle beraber meseleyi heyet-i merkeziye azasından, son

zamanlarda Diyarıbekir Valisi olan, Abdülkadir Bey'e anlattım.

Merkez Kumandanı Şahabeddin Bey'in Malumatı

Filhakika birgün ... Bey'le Abdülkadir Bey'i mühim bir mesele hakkında konuşurken bastırmıştım. İkisi de benim geldiğimi görünce mübaheseyi kat' etmişlerdi. Abdülkadir Bey'e sorduğum zaman mumaileyh de ... Bey'in ifadesini tekrar etti ve dedi ki:

Bu meseleden yalnız bizim değil, merkez kumandanı Şahap Bey'in de malumatı vardır.

Bunun üzerine gidip Şahap Bey'i buldum ve kendisinden meseleyi isti'lâm ettim. Şahap Bey:

-Evet, dedi, Arnavutluk ihtilal komitesine mensup olan o iki zatın hafi vazifelerle İstanbul'a geldiklerine Üsküp'te bulunan arkadaşlarım bana yazmışlar ve mütebassır olmaklığımı da bildirmişlerdi. Aldığım bu haber üzerine ben de meseleyi tedkik ettirmekte idim. Gelen murahhasların İstanbul'da Kâmil Paşa ve İsmail Kemal Bey'le temas ettiklerini öğrendim.

İbrahim Hakkı Paşa Şiddet Göstermiyor

Mesele bu derece vuzuh kesbettikten sonra gidip Dahiliye Nâzırı Talât Bey'i meseleden haberdâr ettik. O zaman Hakkı Paşa kabinesi mevki-i iktidarda bulunuyordu. Talât Bey, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile konuştuktan sonra elde vesaik bulunmamasından dolayı, ihtilal komitesi murahhaslarının tevkiflerine gidilemeyeceğini bildirdi. Hakkı Paşa anlaşıldığına göre şiddet göstermekten korkuyordu.

Halbuki aradan birkaç ay geçtikten sonra Arnavutluk isyanı evvelce malumat dahilinde zuhur etti. Asi Arnavutlar reislerinin idaresi altında İstanbul'dan aldıkları talimat daire-sinde hareket etmeye başladılar. İhtilal haberleri geldiği zaman Dahiliye Nazırı Talât Bey'i gördüm ve ihtilalden evvel verilen malumatın ne kadar doğru çıkmış olduğunu vekayii ispat ettiğini biraz azimkârâne hareket edilse idi isyanın önü alınmış olacağını söyledim.

Talât Paşa ve Arnavutluk Meselesi

Talât Bey yaptığım bu serzenişleri dinledikten sonra cevaben bana (Bahattin Şakir Bey)' dedi ki:

-Siz o haberleri getirdiğiniz zaman Sadriazam Hakkı Paşa ile konuştum, her ne kadar meseleye ehemmiyet verilmiş ise de bu hususta kati teşebbüste bulunabilmek için işe yarayabilecek vesikalar bulunamadığından meselenin üzerine gidilmesi için Sadriazam Paşa'yı ikna edememiştim. Hakkı Paşa hiçbir teşebbüste bulunulmaması hususunda gayet azimkâr görünmüştü. Tabii ben de o esnada yapılacak birşey göremiyordum. Evvelce vermiş olduğunuz malumat bizim çok işimize yaradı. Şayet Arnavutluk vekayii elimizde o malumat olmaksızın tahaddüs etmiş olsa idi onlara lüzumu kadar ehemmiyet atf edilmemezlik yüzünden birçok mazaratlar mazaratlar edilebilirdi. İşte meseleye layıkıyla vukufumuzdan dolayı hadiseti gayet ehemmiyetli olarak telakki ve mühim sevkیات-ı askeriye yaptırabiliyoruz.

İlk İsyan Bastırıldıktan Sonra

Filhakika Arnavutluk isyanı yapılan sevkیات-ı askeriye sayesinde haricin müdahalesine ve diğer ihtilalata meydan

verilmeksizin müessir surette bastırılmış ve süratle hareket edilmesi sayesinde isyanın önü alınmış idi. Bunun üzerine tatbikine ibtidar olunan Arnavutluk'taki silah derci de Arnavutluk'ta bir çok kimselerin oynadığı o mühim roller üzerine takarrür eylemişti.

Müessir tedbirlerden beklenen neticeler henüz hasıl olmamış iken bilahare Hakkı Paşa'nın takup ettiği adl ü ihsan siyasetinde tuttuğu akim bir istikamet bir müddet sonra Türkiye aleyhinde çalışan bazı Arnavutları tekrar şımartmıştı. O aralık bunlar tarafından Arnavutluk'ta hükümet tarafından gösterilen azim ve şiddetin şahısla kaim geçici bir satvetten ibaret olduğuna dair propaganda yapılmıyordu.

Hakkı Paşa'nın adl ü ihsan siyasetinden dolayı Arnavutların tekrar şımarması üzerine o propaganda müşevviklerinin vazifesi teshil edilmiş oldu.

İşkodra Civarında Hristiyan Arnavutların İsyanı

Aradan çok zaman geçmeden İşkodra civarında Hristiyan Arnavutların isyan ettiği görüldü. Bu isyan hükümât-i ecnebiyenin teşvikiyle ihdas edilmişti ve asiler aynı maksid-ı siyasiyeyi takip ederek kıyam eylemişlerdi. Asiler kendilerine karşı yapılan takibat-ı askeriye üzerine, hatırlarda olduğu vechile Karadağ'a iltica etmişlerdi. Avusturya ile Rusya devletleri bu isyanla pek ziyade alakadar görünerek bu bâbda Bâbıâli'ye bir şifahi nota verecek kadar ileri varmışlardı.

Hükümât-i Ecnebiyenin Bâbîâlî'ye Tazyiki

Hükümât-i ecnebiye Babîali üzerinde icra-yı tazyik ederek meselenin süratle hallini şiddetle talep ediyordu. Nihayet zayıf olan hükümet-i Osmaniye bu vaziyet karşısında meseleyi bir an evvel bitirmek için teşebbüsatta bulundu ve asileri affederek memleketlerine silahsız olarak avdetlerini kabul eylediğini o zaman Çetine sefiri olan Sadreddin Bey'e bildirdi. Karadağ'da asilerle müzakere edildikten sonra nihayet Çetine sefaretinden bir muvafakat cevabı alındı. Bunun üzerine Babîali'yi tazyik etmekte olan devletlere ve bilhassa Avusturya'ya meselenin hitama ermiş olduğu, asilerin memleketlerine avdet eylemek üzere bulunduğu ve hükümât-ı ecnebiyenin müdahalesini icap ettirecek hiçbir halin mevcut olmadığı bildirildi.

Sadreddin Bey'in Bir Hatası

Bu tebligat yapıldığı esnada asiler de Karadağ hududuna gelmişlerdi. Fakat iltica için gelen asilerin terk-i silah etmedikleri, bilakis nasıl kaçmışlarsa öylece silahlarıyla Türk toprağına avdet etmek istedikleri görülmüştü. Derhal Çetine sefiri Sadreddin Bey'den bunun esbâbı sorulmuştu. Mumai-leyh o vakte kadar bu terk-i silah noktasını hiç bahsetmemiş iken ancak vaki olan sual üzerine, ya asilerle esna-yı müzakerede o meseleyi mevzuubahis etmediğini veyahut etmişse de asiler tarafından kabul edilmediğini, vakti geçtikten sonra, hükümet-i Osmaniye'ye bildirmek mecburiyetinde kalmıştı.

Asiler Hududa Silahlarıyla Geldiler

Meselenin ruhu altüst olmuştu. Firarilerin terk-i silah et-

mek şartıyla memlekete avdeti kabul ettikleri Çetine'den Babıalî'ye bildirildiğinden, devletlere isyanın hitam bulduğu haber verilmiş iken asiler silahlarıyla hududda zuhur edivermişlerdi.

(Burada 4 satır sansür edilmiştir.)

Hükümet böyle bir vaziyet karşısında kalınca siyaset-i dahiliyesi için muzır olan asi Hristiyan Arnavutların müsellahan memlekete avdetlerini kabul etmek şıkkını tercihe mecbur oldu.

(Burada 4 satır sansür edilmiştir.)

Bu Hadisenin Siyaset-i Dahiliyeye Muzır Tesirâtı

Bu hadisenin siyaset-i dahiliyeye icra ettiği muzır tesir şöyle idi. Babıalî bir sene evvel isyan eden Müslüman Arnavutları tedib ettikten sonra onların silahlarını topluyordu. Halbuki bilahare isyan eden Hristiyan Arnavutlar düşman toprağına iltica eyledikten sonra hükümet-i Osmaniye'nin müsaadesiyle müsellahan memleketlerine avdet ediyorlardı. Babıalî Arnavutlara karşı böyle bir eser-i zaaf göstermek mecburiyetinde kalmıştı.

Fena Bir Propaganda

Saf ve herşeyden bihaber olan Arnavut halkı üzerinde icra-yı tesir etmek, hükümet-i Osmaniye aleyhinde onlar nezdinde propaganda yapmak için bu hadise gayet iyi bir fırsat idi. Gerek ecnebi ajanları gerekse Arnavutluk'taki isyan müşevvikleri İttihat ve Terakki ricalinin Hristiyan Arnavutları Müslüman Arnavutlara tercih edecek kadar dinsizlik göstermekte olduklarını, ve onların dinle hiçbir alakaları bu-

lunmadığını hükümet-i meşrutânın kuvvet ve satvetinin zevale erdiğini Arnavutluk'un islam halkına söyleyerek müessir bir propaganda yapmaya başlamışlardı.

(İki kelime sansür edilmiştir)

bilerek bilmeyerek, isteyerek istemeyerek böylece memlekete meşrutiyet-i idareye karşı en büyük fenalığı yapmış idi. İşte Arnavutluk mesailinin iç yüzüne ait bazı safhalar!

Bahattin Şakir Bey'in Muhalifler Hakkındaki Fikri

Bu vekayi nakledildikten sonra Bahattin Şakir Bey demişti ki: Düşünmelidir ki devletin mukadderatını idare etmiş olan bir Sadrazam (Kâmil Paşa) komşu hükümetlerin matma'-ı nazarı olan bir mıntıkada devlet için gayet mühlik neticeler tevlid edebilecek bir siyaset takibinde hiçbir eser-i tereddüd göstermiyor ve sırf garaz için öyle bir siyaseti tasvip ve tercih etmekle kalmayarak manen onun başına da geçiyor. Diğer milletlerin tarihinde böyle birşeye tesadüf olunamaz. Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkaları şeklinde tezahür eden İttihat ve Terakki muhalifleri serdarlarının evsafı böyle olursa diğer erkânının mütarekeden sonra ihdas ettikleri vekayie hayret eylememek lazım gelir (1).

1- Herşeyi umumileştirmek tabii doğru değildir. İttihat ve Terakki muhaliflerinin bir kısmı, bilhassa Mütarekeden sonra düşmanlarla teşrik-i mesai etmek suretiyle din ve millete ihanet etmişler ise de vaktiyle muhalif fırkalara dahil bulunanlar arasında yalnız İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden, fakat vatanlarına hıyanet etmeyen bazı namuslu insanlar da mevcuttur ki onlar son senelerde muhaliflerin muasi-i vataniyesinden daima uzak durmuşlar ve kirlenmemişler, hatta mücadele-i milliyeye iştirak ve hizmet etmişlerdir. (Tevhid-i Efkâr)

Lumahlılar Vak'ası

Ben (Baha Şakir Bey), Lumahlılar vakasını birçok yerlerde söylemiştim. Bunu işiten zevat ... Bey'e müracaat ederek ondan da soruyorlardı. Hatta bu mumailëyh bu suallerin tekerriir ve tevalisinden dolayı o kadar müşkil bir mevkie gelmişti ki bana müracaatla vakayı naklederken isim vermeme-mi rica eylemiş "Vuku bulan suallere karşı hakikati inkâr edemiyorum, aynen tasdike mecbur kalıyorum ve meselenin biraderime taalluk etmesinden dolayı mahcup oluyorum" demişti ve bunu da bazı arkadaşların huzurunda söylemişti.

Bahattin Şakir Bey'in İstişhadatı

İki Arnavut zabitiyle beraber ilk defa Nuruosmaniye Kulübünde beni ziyarete gelen erkân-ı harbiye Yüzbaşılardan Hulusi Bey Balkan Muharebesi esnasında Gümölcine Fırkası erkân-ı harbiyesinde bulunuyordu. Bilahare Edirne'nin muhasarası üzerine o da Edirne'de mahsur kalmıştı. Muhasara hayatını birlikte geçirdiğimiz zamanlarda bazı meclislerde hazır bulunduğumuz esnada Arnavutluk hadîsatı mükerreren mevzuubahis edilmişti. Hulusi Bey birkaç kişinin huzurunda o vekayii nakledildiği gibi, bütün tafsilatıyla derhatır ettiğini her defasında söylemekten çekinmemişti."

Bahattin Şakir Bey bu gibi meseleler hakkında mubahase yürütöldükçe yerinde oturamaz, sigaranın birini bitirip diğeri-yi yakarak bilâtevakkuf aşağı yukarı dolaşır dururdu.

Divan-ı Harbin Hükmü ve Talât Paşa

Talât Paşa'yı en ziyade müteesir eden vekayiden biri

İstanbul Divan-ı Harbi tarafından kendisi ve rüfekaşı aleyhinde verilen kararlar idi. Paşa Divan-ı Harbin kendilerini itham etmek için bulduğu sebepleri pek gülünç telakki eder ve bu kadar sene Türkiye'de icra-yı hükümet etmiş bir fırkanın azasına karşı hiç olmazsa bir dereceye kadar daha mukni esbab-ı itham bulunamamış olmasını büyük bir beceriksizlik gibi telakki ederdi. Talât Paşa Divan-ı Harbin kararlardan dolayı pek ziyade muğber olduğu için Berlin'de tab ettirdiği mukaddeme-i hatıratında bu meseleyi uzun uzadıya mevzuubahs etmişti.

Kanun-i Esasiye Darbe!

Paşa diyordu ki:

‘Hiç bir hükümet tasavvur edilemezki kendisini kanun, hukuk ve cihan- siyaset nazarında bu kadar çirkin ve gülünç bir tarzda terzile muvaffak olsun. İttihat ve Terakki azasını mahkum etmek için ihdas olunan vekayi bütün manasıyla mürettep ve hayali olduğuna göre onların hiç olmazsa daha ciddi gibi görünen istinad ve müfteriyat şeklinde gösterilmesine çalışılabilirdi. Anlaşılan erbab-ı iktidarıdan hiç bir ferd bu alçakça istinadata , namus-u milliyi lekedar eden müfteriyata işkirak etmemiş ve yalnız Abdülhamit'in çini fabrikasında müdiriyyet vazifesini ifa eylemiş olan eski devirden kalma Paşa ile bir kaç zabıt bu hamakata alet olmayı kabul eylemişlerdir.

Halbuki Kanun-ı Esasinin 92. maddesi mucibince vükelâ-yı devlet ancak divan-ı âlide muhakeme edilebilir. Bu nokta gayet kati ve sarıh surette zikredilmiştir. Bu sarahat ortada iken muhtelif kabinelerde azalık eden zevat, askeri bir divan-ı harb tarafından muhakeme ediliyor ve böylece Ka-

nun-i Esasiye bir darbe vuruluyor. (1)

Divan-ı harb tarafından verilen mahkumiyet kararından altı ay evvel Kanun-i Esasiye riayet edeceğine dair âyan ve mebusan muvacehesinde yemin eden makam bu suretle yemininde hanis olmuş bir vaziyete konuluyor. Bütün bu ahmaklıklar gerek ilan-ı harbin mesuliyeti gerekse harb esnasında vatana karşı yaptıkları hiyanetden dolayı sırf bir tedbir-i askeri olmak üzere ve padişahın iradesine ıktıran etmiş bir kanun-u mahsus ile harb menatıkından kaldırılan anasıra karşı memurlardan ve ahaliden bazı kimseler tarafından vu-

1- Talât Paşa'nın Divan-ı Harbin İttihat ve Terakki rüesasına aleyhindeki kararlarına karşı böyle pür-tehevvür bir lisan istimal etmesi gayet tabiidir. Sadr-ı esbak, aleyhinde verilen idam hükmüne elbette pek muvafıktır, demeyecek idi ya... Fakat mühim bir nokta var ki o da memlekette kanunsuzluğun timsali olan İttihat ve Terakki rüesasının kanundan bilhassa, o zavallı Kanun-ı Esasi'den bahsetmeleridir. Evet, İttihat ve Terakki'yi istihlaf eden muhalifler de Kanun-ı Esasi'ye riayet etmediler. Kanunsuzluğu İttihatçıların bıraktığı yerden takip ettiler. Ve muhalifler ekseriyet itibariyle İttihatçılardan da çok aşağı oldukları cihetle tabii yolsuzlukta seleflerini fersah fersah geçtiler. Böyle hendekler içinde yuvarlanıp gittiler ve cezây-ı sezâlarını buldular ve buluyorlar. Fakat muhaliflerin yolsuz hareket etmeleri İttihat ve Terakki'nin yaptıklarını unutturur, aff ettirir mi?

Talât Paşa, vükelânın Divân-ı Âli'de muhakemesi Kanun-ı Esasi'de masraf olduğundan bahs ederken Talât Paşa'nın, Ayân azasından Abdülhamid Zöhravi Efendi'yi Kanun-ı Esasi'nin Mebusan ve Ayana verdiği her türlü hukuk hilafına Meclis-i Ayândan muhakemesine müsaade ita edilmeksizin Aliye divan-ı harbinde mahkum ve idam ettirdiğini acaba neden unutupuyor?

İttihat ve Terakki rüesasının kanundan, kanunperverlikten bahsetmeyece toz kadar hakları yoktur. Onlar ki hiç kanuna riayet etmemişler, onlar ki canları sıkıldıkça hergün bir kanun-ı muvakkat yapıvermişler, aynı kanunsuz muameleye maruz kalınca "ektiğimizi biçiyoruz" deyip susmalıdırlar.

Kanun hesabına feryad etmek hakk-ı manevisini haiz olanlar ne İttihat ve Terakki, ne Hürriyet ve İtilaf rüesasıdır, yalnız, bitaraf kalmış ve kanuna riayetten ayrılmamış olanlardır. (Tevhid-i Efkâr)

kua getirilen tecavüzatın mesuliyeti İttihat ve Terakki hükümetine isnad edilmek için yapıyor.

Harbi Milletin İsteddiği İddia-yı Garibi

Divan-ı harb tarafından verilen hükümlerle anlatılmak isteniyorki yalnız o zaman mevki-i iktidarda bulunan İstanbul hükümeti değil bütün Osmanlılar öteden beri İtilaf devletlerinin dostu ve doğrusu Divan-ı harbin müdde-i umumisi olan yüzbaşının (?) iddiasında munderiç olduğu veçhile azad kabul etmez nimetperverdesi oldukları halde beş on kişiden ibaret olan İttihat ve Terakki hükümet ve fırkası bilasebep Harb-i umumiye iştirak eylemiş(1) ve harb esnasında maz-

(1) Talât Paşa merhumun bu müdafaası hakikaten gariptir. Sadr-ı esbak, sanki Türk Milleti Harb-i Umumi'ye İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinden birkaç kişi ile Talât, Enver ve Cemal Paşaların arzusu ve Amiral Suşon'un ihanetkârâne bir hilesi ile girmemiş de kendi arzu-yı vicdanisiyle ve kemal-i memnuniyetle dahil olmuş gibi bir lisan kullanıyor. Meclis-i Mebusan'ın kapalı bulunduğu bir sırada şayân-ı nefret dalaverelerle harbe nasıl sürüklediğimiz Meclis-i Mebusan'ın Beşinci Şubesindeki Divan-ı âli tahkikatı ile tayin ve tahakkuk etmişti. (Bunları iki sene evvel dercetmiştik.) Ve bu Meclis-i Mebusan İttihat ve Terakki'ye muhalif mebuslardan mürekkep değil idi. Bilakis harp esnasında İttihat ve Terakki'nin mütemadi fesih tehdidi altında kâh tav'an, kâh kerhen bütün icraat-ı harbiyesini tasdik etmiş olan meclis idi. Harb-i Umumi başladığı zaman milletin İtilaf veya İttifak devletlerine taraflar bulunduğu mevzuubahis bile değildir. Çünkü seferberlikten birkaç gün sonra vaz' edilen sansür gazetelere fikirlerini söylemeyi men ettiği gibi Meclis-i Mebusan'ın hal-i ictûna'da olmaması da İttihat ve Terakki hükümeti ve fırkasının istediği gibi harekette bulunmasını ve milletin harp hakkındaki hakiki sadasının boğulmasını teshil ediyordu. Binaenaleyh Talât Paşa'nın müdafaasının bu kısmı tamamen çürüktür. Müsellah bitaraflık vaziyetinde en büyük faideleri temin etmek mümkün iken -velev Almanların bir hilesi neticesinde olsun- harbe iştirakinizden tamamen ve yalnız İttihat ve Terakki ve İttihat ve Terakki'nin kısa düşünceli cahil ve cüretkâr erkânı ve rüesası mesuldür.

Ferit Paşa kabinesinin hukuk-ı milliyemizi tamamen yanlış bir surette müdafaaya eylediği hususunda Talât Paşa tarafından serdedilen mütalaat ise tamamen varedir ve bu hakikat, Talât Paşa'nın hatıratına geçmeden evvel İstanbul'daki milliyetperver matbuatta pek çok defalar yazılmış, söylenilmiştir. (Tev. Elkâr)

lum ve masum olan Ermeni ve Rum anasına karşı fenalıklar yapmıştı. İstanbul hükümeti zannediyordu ki İttihat ve Terakki mensubini Afrika vahşilerine yakışacak bir tarzda muhakeme ve mahkum ettikten sonra İtilaf devletlerine: “Madem ki harbe sebebiyet verenler cezalarını gördüler, mademki yeni heyet-i hükümet ötedenberi İtilaf devletlerine dosttur, o halde Devlet-i Osmaniye'nin netayic-i harbiyeden müteessir olmaması lazım gelir.” diyecekler ve Ermenilerle Rumlar da kendilerine fenalık eden Genç Türkler cezalandırıldıktan sonra bir vatandaş hissiyle hareket edecekler ve-maziyi unutacaklardır.

Klemanso'nun Ferit Paşa'ya Cevabı

Bu zan ve kanaatlerin ne kadar yanlış olduğu az zaman sonra anlaşıldı. Klemanso Ferit Paşa hükümetinin bu meselede siyasi bir tokat atmaktan çekinmedi. Fransa reis-i vükela'sı Ferit Paşa'nın raporuna Paris'te verdiği cevabında bilasabap harbe girildiği ve Rum ve Ermenilere fenalık yapıldığı hakkında yapılan itirafları senet ittihaz ederek:

“Mademki bilasebep harbe girdiniz ve anasır-ı saireye fenalık ettiniz, o halde bunlardan mütevellid neticelere tahammül eylemeniz lazım gelir.”

Rum ve Ermeni patrikleri de yalnız Genç Türklardan değil, dört yüz seneden beri devam eden Türk idaresinden memnun olmadıklarını ilan ettiler.

Vükela-yı devletin umur-ı memurelerine müteallik efal-i siyasiyelerinden dolayı ancak divan-ı âli tarafından muhakeme edilebileceklerine dair İstanbul'un en meşhur dava vekillerinin, daha doğrusu bütün baro heyetinin Divan-ı harb muvacehesinde dermeyen eyledikleri hukuki müdafaaların

hiçbir esas-ı hukuki ve kanuniye müstenid olmaksızın reddine dair kararname nazar-ı dikkate alınmadı. Müdde-i umuminin teşrih-i davaya taalluk eden gülünç beyanatı kabul edildi. Bu vesikaları okuyanlar, o zamanki hükümetin, velev Divan-ı harb şeklinde olsun, mehakimi ne derecelere kadar kendi gârazına alet itti haz eylediğini ve Divan-ı harb heyetinin ne kadar gülünç bir mevkiye getirdiğini anlamış olacaklardır.”(1)

İşte Talât Paşa İstanbul Divan-ı Harbi tarafından verilen kararlar üzerine mukaddeme-i hatıratında bu satırları yazmıştı.

Tehcir Meselesi

Talât Paşa badehu İstanbul Divan-ı Harbi tarafından verilen hükümlerin istinad ettiği beş maddelik ithamnamenin her maddesini ayrı ayrı tenkit ediyor. Divan-ı Harbi mazbatasında birinci madde şu surette izah edilmişti:

“ Divan-ı Harb’te rüyet olunan muhekamat neticesinde tahakkuk eden Trabzon, Yozgat, Boğazlıyan taktik cinayetinin İttihat ve Terakki erkanından bulunanlar tarafından tertip ve icra ettirildiği ve esna-yı müdafaada dermeyeran bulunduğu gibi mezkûr cinayanın vukundan sonra haberdar olanlar bulunduğu farz olunsa bile ıttılardan sonra dahi men-i tekerrürü ve evvelkilerin mütecasirleri hakkında bir guna teşebbüsatda bulunulmamış olması.”

Talât Paşa bütün, techirin esbab-ı askeriyeden tevellüd

(1) İttihat ve Terakki zamanında divan-ı harpler, bilhassa harp esnasında pek gülünç ve aynı zamanda pek zalim bir şekle sokulmuş idi ve dediğimiz gibi muhalifler de seleflerine karşı aynı silahı istimal eylediler. Fakat ortada ezilen millet oldu.(Tevhid-i Efkâr)

ettiğini ve idare-i askeriye tarafından yapıldığını yazdıktan sonra vukua gelen hadisatdan doğrudan doğruya hükümetin mesul addetmiyor ve diyor ki:

“Eğer hükümet memurlarına tesir tahtında yaptırılmıştır, denilmek isteniyorsa, İttihat ve Terakki efradı hükümete karşı amir-i mücbir mevkiinde olmadığından bütün mesuliyetin o tesir altında kalan memurlara ait olması lazım gelir. Diğer bir nokta da İttihat ve Terakki efradının hükümet memurlarıyla müştereken tertibat ve icraatda bulunmuş olmasıdır. O halde gerek fırka gerek hükümet efradından bu cinayetleri bilfiil ika edenlerin mesul ve mahkum edilmesi iktiza eyler. Halbuki mahkum edilen kabine azası meyanında Bahriye Nazırı Cemal Paşa Ermeni techiri esnasında Suriye mıntıkasında bulunduğundan bu icraatla hiçbir münasebet ve alakası yoktur. Bilakis o havaliye sevk edilen Ermeni muhacirlerine hüsn-ü muamele ettiğinden dolayı Ermeni cemaati tarafından kendisine mükerreren teşekkür edilmiştir. Maarif Nazırı Doktor Nazım Bey ise mütarekeden üç dört ay evvel kabineye girmişti ve tehcir hakkında hükümetce ittihaz edilen kararlara ve icraata katiyyen iştirak eylememiştir. Bu cihetlerin nazar-ı dikkate alınmadığına nazaran Divan-ı Harb aldığı emir mucibince isimleri kendilerine verilen zevatı delail serdine lüzum göstermeksizin mahkum etmiştir.

Divan-ı Harb Kararına Diğer İtirazlar

Bir de, müdafaada dermeyan olunduğu veçhile mezkûr cinayatin vukuundan sonra haberdar bulunduğu farzedilse bile, bunların men-i tekerrürü ve evvelkilerin mütecasirleri hakkında hiçbir guna teşebbüsatta bulunulmamış olmasıda sebep-i mahkumiyet addediliyor. Divan-ı Harb tarafından

mahkum edilenlerden vekayi esnasında İstanbul'da bulunmayan Cemal Paşa'nın ve Maarif, Ticaret, Evkaf ve Nafia Nazırları gibi doğrudan doğruya tehcir ile alakadar bulunmayan zevatın bu vekayie sonradan muttali oldukları farzedilebilir. Yalnız kesb-i ittıla ettikten sonra mani olmamaları bir seseb-i töhmet addolunuyor.

Bir defa mahkumlardan Cemal Paşa Suriye cephesinde kumandan iken Boğazlıyan ve Yozgat da ika edildiği zannolunan cinayata nasıl mani olabilirdi? Bir de mahkum meyanında Cavit Bey de var. Bu zavallı da ilan-ı harbtten dolayı kabine azası arasında vukua gelen itilaf üzerine istifa etmiş ve Ermeni tehciri tamamen hitam bulduktan sonra sırf bir hizmet-i vataniyede(?) bulunmak için benim şiddetli ısrarım üzerine kabineye girmişti. Demekki gerek Nazım Bey gerekse Cavit Bey vekayiın cereyanı sırasında efrad-ı ahaliden bulunuyorlardı Talâtan dolayı her ferd-i Osmaniye ne ceza tertettüp ederse bunlara da aynı cezanın tevcih edilmesi lazım gelir.

Talât Paşa Kendini Nasıl Müdafaa Ediyor?

Gelelim diğer alakadar ve vazifedar olan nazırlara ve bilhassa dahiliye nazırına. Yukarıda da bahsettiğim vechile Ermeni Tehciri esnasında irtikâb edilen cinayattan bazılarına vukuundan sonra muttali oldum ve derhal tekerürüne mani olacak tedabire teşebbüs ettiğim gibi mütecasirlerinin tecziyesi için de teşebbüsatta bulundum. Faillerden bir çoğunun idam ve bir çoğunun da muhtelif cezalara mahkum edilmesi işte bu teşebbüsatin neticesidir. Dahiliye Nezareti Anadolu'nun muhtelif cihetlerinde tahkikat icra etmek ve tehcir esnasında cinayetler ika eden mütecasirleri derhal mahalli mahkemelere ve divan-ı harplere tevdi eylemek üzere mem-

leketin en yüksek memuriyetlerinde bulunan zevattan mürekkep dört heyet-i tahkikiye göndermiştir. Acaba bu zevat vazifelerini ifa etmediler mi? Şayet etmemişler ise bunlar hakkında takibat-ı kanuniyede bulunmak icab ederdi. El-yevm mahkeme-i temyiz ve mahkeme-i cinayet riyasetlerinde ve Şura-yı Devlet azalıklarında bulunan bu zevatın isticvab edilmediklerine, ve taht-ı mesuliyete alınmadıklarına göre vazifelerini bihakkın ifa ettiklerine kanaat hasıl olmuş demektir. Şu halde Dahiliye Nazırı vaktiyle ve bilahare kesbi ittıla ettiği cinayet failleri hakkında takibat-ı lazimedede bulunmuş ve men-i tekerrür için dahi icab eden tedabiri ittihaz eylemiştir. Binaenaleyh birinci maddeden dolayı Dahiliye Nazırının adem-i mesuliyeti kabul edilmek lazım gelir.

Harbe İştirakimiz Meselesi:

Divan-ı harb-i örfi ithamnamesinin ikinci maddesi şu idi: "Reis-i umumi sadr-ı esbak Sait Halim Paşa seferberliğin bidayetinde sahilhanesine davet eylediği merkez-i umumi azalarına harbe iştirak etmek pek muhataralı olduğu ve devlet için en iyi vaziyet bitaraf olacağı hakkında izahat ita ve edille irae eylemiş olduğu halde kabul ettiremediğinden harbe iştirak edilmiş olduğu Meclis-i Mebusan'da ita eylemiş olduğu ifade-i mazbutası münderecatından anlaşılmış ve İttihat ve Terakki murahhas-ı mesullerinden Rıza Bey esna-yı muhakemesinde Trabzon'da teşkil edilen çetelerden ilan-ı harbi beklemeksizin Rusya dahiline sevkettiği eşhas vasıtasıyla tecavüzatta bulunduğunu itiraf etmesi ve harbin meclis-i vükelaca karara alınmaksızın ilan ettirilmesi üzerine ol zaman maliye nezaretinde bulunan Cavit Bey'le Nafia Nazırı Mahmut Paşa, Posta ve Telgraf Nazırı Oskan ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbüstani Efendilerin istifaları delaletiyle

harbin heyet-i mesule-i vükelanın kararıyla ilan edilmeyip Talâthat ve Terakki'ce mültezem ve musammem olması habibiyle ihtiyar olunmuş idüğü."

Talât Paşa'nın Müdafaası

Talât Paşa bu madde hakkında diyor ki: Evvela seferberliğin ilanında harbe iştirak meselesi katiyen mevzuubahis olmamıştır. Ve böyle bir davet ve ictima vukua gelmemiştir. Bunu şayet Sait Halim Paşa söylemiş ise müşarünileyhin vekayi-i ahire-i müessife dolayısıyla perişan olan efkârında hadisatın büsbütün karışmış olmasına hükmetmek lazım gelir. Seferberliğin bidayetinde yalnız seferberliğin umumi veya hususi ve mevkie olması meselesi beynelvükela mevzuubahis olmuş, umumi veya hususi olması harbiye nazırı tarafından teklif edilmiştir. Buna heyet-i vükeladan Nafia Nazırı Mahmut Paşa ile Maliye Nazırı Cavit Bey itiraz etmişlerse de Enver Paşa'nın ısrarı üzerine umumi olmasına onlar da muvafakat eylemişlerdi. Seferberliğin tamam üç ay sonra devlet-i aliyye harbe girmek mecburiyetinde kalmıştır.

Mamafih böyle bir ictima olduğunu farzedelim. Katiyen hiçbir mesuliyeti olmayan siyasi bir fırka veya cemiyet azalarının kendilerine mahsus kanaat ve içtihatları bulunması ve o kanaatlerini söylemesi hakkını hangi kanun kendilerinden nez'etmiştir? Bu kanaat ve içtihatlarını o vakit serbestçe söylediklerinden dolayı idama mı mahkum olmaları lazım gelir? Bundan daha mecnunane bir muhakeme ve hüküm tasavvur edilebilir mi? Mesail-i siyasiyeden dolayı doğrudan doğruya mesul olan Hariciye Nazırıyla Sadırazamdır. Sait Halim Paşa da o zaman her iki vazifeyi deruhde etmiş bulunuyordu. Eğer o mülahazat kanaatine tevafuk etmemiş ise üç

ay sonra harbe girmek zarureti hasıl olduğu zaman neden istifa etmemiş? (1) İstifa etmediğine nazaran demek ki kendisinin de harbe iştirak kanaatinde bulunmuş olduğu anlaşılıyor.

Bir de Rıza Beyin kablelharb Rusya dahiline çete gönderdiğini itiraf eylediğinden bahs olunuyor. Esasen mütekaid bir zabıt olan Rıza Bey ve emsali zevat seferberliğin bidayetinde fırka ile münasebetlerini kat (?) ederek harb ihtimaline binaen Harbiye Nezareti'nin emrine girmişler ve her biri ordunun gayr-i resmi olarak istihdam edeceği hizmetlere tayin olunmuşlardı. Harbe girmeden evvel her ordu mukabil tarafa casus, müşevvik vesaire göndererek tedbir-i ittihaz etmek hakkını haizdir. Bundan dolayı bu eşhas yalnız ele geçirdikleri zaman düşman devlet tarafından tecziye edilir. Yoksa kendi ordusunun atisini teshil edici tertibat ve teşebbüste bulunanların yine kendi hükümetleri tarafından idam cezasına mahkum edildiği hiç memleketin tarihinde mevcut değildir. Bu hal bizim memleketin tarihine, tarihi-

(1) Talât Paşa'nın bu suali hakikaten pek gariptir ve İttihat ve Terakki reisinde zerre kadar samimiyyet mevcut olmadığını gösterir. Biçare Said Halim Paşa merhum, Amiral Suşon'un Rus sevhiline taarruzu üzerine derakab istifasını vermiş, hatta kurban bayramı muayedesine gitmemişti. Fakat İttihat ve Terakki Merkez-i Umumiyesi, Talât, Enver ve Cemal Paşalar Said Halim Paşa'yı istifasını geri almak için adeta tehdit ettiler. Harbe iştirakimiz macera-yı eliminin millet arasında şüphe ile karşılandığını bildikleri için Sadrazamın istifasıyla kabine erkânı arasında bir ihtilaf mevcut olduğunun anlaşılmasına ve mevkilerinin zayıflamasına meydan vermek istemiyorlardı. Arkadaşlarının o tehditkâr ibram ve ısrarı üzerine azimkâr ve metin seciyeli bir zat olmayan Said Halim Paşa da bir iki sene sonra bir daha ittihaza mecbur olduğu istifa kararını o tarihte geri almaya mecbur olmuştu. Talât Paşa'nın bu hakikate herkesten iyi vakıf olduğu halde Said Halim Paşa'nın neden istifa etmediğini sorması fırka mücadelâtına muvafık olsa mertlik ve samimiyyetle kabil-i telif değildir. (Tevhid-i Efkar)

mizi lekedar etmek şartıyla, geçmiş bulunuyor.

Harbin İlanı Meselesi

Nihayet harbin meclis-i vükelaca taht-ı kararı alınmaksızın ilan edilmesi üzerine Cavit Bey ile Mahmud Paşa, Oskan ve Bestani Efendiler istifa eylediklerini ve bundan harbin İttihat ve Terakkice mütezem ve musammem olduğu itidal olunuyor. Bu da verilen idam hükmü için bir delil, bir senet olarak gösteriliyor.

Harb, müsbet bir suretde ilan edilmemiştir. Goben'in Karadeniz'de Rus donanmasıyla vukua gelen çarpışması üzerine harb emr-i vaki halini almıştı. (1) Bu emr-i vakinin önüne geçmek ve bu vaka neticesinde harbe iştirak edilmemek için heyet-i vükelaca verilen kararda ittifak hasıl olmuş ise de İtilaf Devletlerinin vaz' ettikleri şeraitin kabulünde vükelâ arasında ihtilaf vukua gelmişti. Bu şeraiti kabul etme-

(1) Talât Paşa'nın harbin suret-i zuhuru hakkındaki bütün hakayık anlaşıldıktan, o zaman İttihat ve Terakki kabinesinde dahil bulunan hemen bütün nazırlar tarafından itiraf edildikten sonra da, harbe iştirakimizi müteakib neşredilen musanna tebliğ-i resimideki sözleri hâlâ hakikat şeklinde göstermek istemesi merhum sadr-ı esbakın şahsını ve fırkasını müdafaa için nasıl mugalatalara saptığını gösterir. Harp Talât Paşa'nın dediği gibi Goben'in Karadeniz'de Rus donanmasıyla vukua gelen çarpışması üzerine emr-i vaki şeklini almamıştır. Amiral Suşon'a bütün Osmanlı Ordusu'nu mîsfülleyiden sonra 15 Teşrinievvel 330 gecesi Rus sahillerine hücum ettirmiştir ve Türkiye'yi bu suretle ihanetkârâne bir şekilde harbe sürüklemiştir. Karadenizde Rusların tecavüzüyle Rus ve Türk donanmaları arasında bir musademe vuku bulduğu ise kâinilen musannadır ve o zaman bu musanna haberi muhtevi olarak neşredilen tebliğ-i resmi ise bilhassa Türk milletini aldatmak ve halk arasında harbe Rusların sebebiyet verdiği zehabını tevliid etmek için Bahriye Nazırı Cemel Paşa tarafından Suşon'un raporuna yazılan bir şerhden doğmuştur. (Tevhid-i Efkar)

mek tarafları olanlar emr-i vaki, yani harbe iştirak cihetini tercih eylemişlerdi. Sadrazam Sait Halim Paşa da bir çok tereddütden ve heyet-i vükelada mesele uzun uzadıya müzakeredildikten sonra harbe iştiraki kabul buyurdıkları ilan beyan ve hal-i harbi ilan ve lazım gelen yerlere tebliğ etmiştir. Hakikat hal bu şekilde cereyan etmiş olduğuna nazaran heyeti ? vükelanın kararı olmaksızın harbin edildiği hakkındaki delail ve iddia diğerleri gibi gayet açık bir plandır. Hatta sözlerini delil ittihaz ettikleri Maliye Nazırı Cavit Bey ve rüfekaı tarafından tekzibe mahkum bir ya-landır. (1)

(1) Harbin heyet-i mesule-i vekilenin kararıyla ilân edildiği bir hakikattir. Fakat bu işin resmi ve zahiri kısmıdır. Gayr-i resmi ve hafi tarafına bakınca da görürüz ki harp tarafları olan Talât, Enver ve Cemal Paşalar, kabinenin harp aleyhtarı nazırlarına karşı İstanbul'daki Alman sefiri ve Alman erkân-ı askeriyesi ile beraber el altından şedid bir mücadele açmışlar ve Karadeniz hadisesini, bir suret-i tesviye ile sulhen kapatmak imkânını, her türlü vesait ile çalışarak, ortadan kaldırmışlardır. Said Halim Paşa merhumun, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın ve Cavit Bey'in Meclis-i Mebusan'ın Beşinci Şubesinde vaki olan beyanatından bu cihet epey sarahatle anlaşılmaktadır.

Talât Paşa'nın müdafaaı, bu karışık ve feci meselenin yalnız şekli zahiri ve resmisine mütealliktir ki bu suretle zevahir ve eşkâl-i kanuniye ve resmiye itibariyle kendisini bir dereceye kadar kurtarsa bile hakikat-i vekayii vicdani bir surette muhakemesi takdirinde harbe iştirakimizin bütün mesuliyeti İttihat ve Terakki kabinesi ve hatta Merkez-i Umumisinin ruhu demek olan üç Paşaya aittir. Onlar istemeseydiler, Amiral Suşon ne Karadeniz'e çıkabilirdi, ne de Rus sevhiline tecavüz edebilirdi ve hatta ne de İstanbul'da kalabilirdi. Onlar istemeseydiler Karadeniz'deki Rus sevhilinin bombardımanından sonra dahi bu hadiseyi sulhen kapatmak imkânı bulunabilirdi. Fakat istemediler. Çünkü cahil ve cüretkâr idiler ve yedi asırlık Devlet-i Osmaniye'nin mukadderatıyla batasıya bir kumar oynamak istiyorlardı. (Tevhid-i Efkâr)

İzzet Paşa'nın Harbiye Nezaretinden İstifası

İthamnamenin üçüncü maddesi şu idi: “Sadr-ı esbak İzzet Paşa'nın ifadat-ı mazbutalarından istinbat olunduğu üzere müşarünileyhin Harbiye Nezaretinden istifa eylemelerinin fırkanın müdahalesi üzerine hasıl olan ihtilaftan münbais olması.”

Talât Paşa bu üçüncü madde hakkında diyor ki:

“Bu madde mazbata-i hükmiyenin şaheseri. Burada iki nazariye-i hukukiye ve siyasiyeye tesadüf olunuyor. Bir nazır fırkanın müdahalesiyle hasıl olan ihtilaf üzerine istifa ettiğinden dolayı kabinedeki rüfekası idama mahkum ediliyor. Veya idama mahkumiyet için bu da bir sebep gösteriliyor. Bu zavallılar bunu yazarken memleket dahilindeki tesirini düşünmedikleri gibi Avrupalılar üzerinde yapacağı tesiri de nazar-ı dikkate almamışlar, meşrutiyetle idare olunan her memlekette nazırların ekseriya fırkanın müdahalesi üzerine hasıl olan ihtilaftan dolayı istifa ettiklerini işitmemişlerdir. Vaktiyle Maarif Nazırı Emrullah Efendi. Maliye Nazırı Nail Bey, hatta Hüseyin Hilmi Paşa hep fırkanın müdahalesi üzerine hasıl olan ihtilaftan dolayı istifa etmişlerdi. Şimdi hep bu kabinelerdeki azayı bu nazariyeye göre idam etmek lazım geliyor. Bu madde hakkında fazla bahse lüzum görmüyorum. Bu bâbdaki hüküm ve mütalaayı parlamento azalarının kararıyla mevki-i iktidara gelmiş ve bu suretle istifa etmiş nazırlara terk ediyorum. Bu rezaleti ancak o zevat edebilirler. Yalnız memleketimizde pek yeni bir misâlini, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının müdahalesi üzerine hasıl olan ihtilaftan dolayı Ali Kemal Bey'in istifasını zikr ile iktifa edeceğim.

İaşe Suistimalatı Meselesi

Mazbata-i hükmiyenin dördüncü maddesi bervech-i âtidir:

“İttihat ve Terakki merkezince iaşe işlerine memur edilen ve bilahare memuriyeti Meclis-i Umumi ve Kongre’de kabul olunan İstanbul murahhası Kemal Bey’in teşkil etmiş olduğu evvela bir heyet-i ticariye ve badehu bazı şirketler ve cemiyetlerle muamelat-ı ticariyeyi yed-i inhisarına alarak halkın varını yoğunu ellerinden almış olmalarından servet-i umumiyenin eşhas-ı madudeye ve salifüzzikr şirketlere intikal ettirilmesi hem bir çok Osmanlıların noksanî-i tagaddiden ya malul kalmalarına veyahut vefatlarına ve binnetice kuva-yi müdafaa-i devletin tenakusuna sebebiyet verilmiş olduğu ve aynı millette hükümete ait vezaife İttihat ve Terakki İstanbul merkezinin müdahale ettirilmiş bulunduğu 332 senesi Kongresinde kıraat olunup maattakdir kabul olunan layiha münderecatından bu husus hakkındaki istizaha verilen cevaben şehremanetinden mevıud tezkere-i cevabiye melfufatından müsteban olduğu.”

Talât Paşa bu meselelere dair âtideki cevabı veriyor: Bu maddenin bazı gazetelerde hiçbir delil ve senede lüzum görülmeksizin siyasi muhaliflere karşı sırf propaganda maksadıyla yazılan makalelerden aynen nakledildiği anlaşıyor. Bahsettikleri kongre kararlarının da mütalaasına tenezzül edildiği görülüyor. Heyet-i ticariyeden, şirketlerden bahsedildiği halde bu şirketlerin kimlerden müteşekkil olduğundan ve yed-i inhisara alınan muamelât-ı ticariyenin neviinden, mahiyetinden katıyen bahs olunmuyor. Garibi şurası ki elime geçen İstanbul gazetelerindeki ilânâtta bu şirketlerin mevcudiyetlerini muhafaza ederek elyevm muamelaât-ı ticariyelerinde bir mahkeme tarafından suistimal görülme-

miştir. Bu maddede vekayi kasten tahrif ve hainâne bir surette tagyir edilerek ve katiyen delaile istinad olunmayarak bu madde tayin edilmeyerek mahkemenin bizzat İttihatçılar aleyhinde propaganda yapıldığı görülmüyor. Hakikat-i halde ise bu şirketler ve heyet-i ticariyeler maddede zikredilen ve mucib-i itham olarak gösterilen ahvâlin önüne geçmek üzere ellerinden geldiği kadar çalışmışlar ve bir dereceye kadar muvaffak da olmuşlardır. (1)

Şehremaneti Avrupa memleketlerinde olduğu gibi teşkilât-ı muntazamaya mâlik olmadığından harbin ilk senelelerinde şehremini kendi mesuliyeti (2) tahtında olmak üzere

(1) Şirketlerin teşkili, memlekette ihtikârın ilk hatvesi olmuştur. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinin bu şirketlerin sermayesini teşkil etmek üzere birtakım hevâyic-i zaruriye fiyatlarını tezyid ettirmesi şirketler haricinde pek çok açık gözlülerin zengin olmak hirsını tahrik etmiş ve Merkez-i Umumi de, hükümet de İttihat ve Terakki mensubîninin bu suretle zengin olmalarını tensib eylemiş ve herşeyin hatta memleketimizde mebzulen mevcut olan mevaddın fiyatı bile müthiş ve diğer muharib memleketlerde görülmemiş bir surette tezayüd etmiştir. İttihat ve Terakki rüesası ne kadar kendilerini müdafaâ etseler, ihtikâr meselesindeki azami mesuliyetten yakalarını kurtaramazlar. (Tevhid-i Efkâr)

(2) O zaman şehremini İsmet Bey merhum idi ve mumaileyh Kemal Bey'in müsaadesi olmadan selam bile vermeyecek vaziyette bir zat idi. Talât Paşa "Kendi mesuliyeti tahtında" ibaresiyle adeta alay ediyor. Zavallı İsmet Bey korkuluk kabilinden bir şehremini olduğu için bu cümleyi "İttihat ve Terakki İstanbul merkezinin tazyiki altında" ibaresi yahut "Kemal Bey'in emri altında" cümlesiyle tebdil etmek daha munsifane olur. Talât Paşa'nın bütün müdafaatı, evvelce de söylediğimiz gibi, bütün yapılan işlerin resmi ve zahiri kısmına aittir, İttihat ve Terakki ise el altından ve maverâ-yı perdeden iş görürdü. Talât Paşa merhumun müdafaatı asıl bu kısma ait olmak lazım gelirdi.

Bu müdafaalar ile resmen ve zahiren kendini mesuliyetten kurtarsa, divan-ı harbin ithamatına cevap verse bile vicdan-ı inilletteki mahkûmiyet kararı elbette bu gayr-i sanimi müdafaat ile cerh ve izale edilemez. (Tevhid-i Efkâr)

İstanbul merkezi murahhası Kemal Bey'i ve rüfekasından bazılarını buğday mübayaası ve ekmek tahın ve tevzii işlerinde istihdam etmişti. Çünkü Kemal Bey İstanbul merkezi murahhası olmak dolayısıyla esnaf teşkilâtıyla doğrudan doğruya temasta bulunuyor idi.

Kemal Bey bu işleri sırf kendi namına bir teşebbüs olarak yapmamıştır. Kemal Bey'in bu işigali şehremanetinin kontrolü altında vukua gelmiştir. Kemal Bey'in rüfekaı bu işi vatani bir hizmet telakki ederek geceleri sabahlara kadar uyumayarak çalışmışlar ve mukabilinde hiçbir menfaat kabul etmemişlerdir. Bu zevat gibi düşünmeyen kimselerin bu dediklerine inanmalarına ahval-i ruhiyeleri mani ise de hakikat-i hal bundan ibarettir, ekmek satışında mikdarı hatırımda olmayan külli bir temettu husule geliyor idi. Meselâ elliyeği paraya satılması lâzım gelen bir ekmek ellibeş paraya, zararına satılmadığı gibi 57 paraya satılmasına da para aksamı bulunmadığından imkân olmuyor, binaenaleyh zaruri altmış paraya satılıyordu. İşte bu zaruret neticesinde bir kısım mebalığ teraküm ediyor idi. Bu zevat kimseye ait olmayan bu para ile hem memlekette hayat-i ticariyeyi canlandırmak hem de bu vasıta ile halkın diğeri ihtiyacatını daha ehven fiyatlarla tedarik etmek cihetini düşünerek bu paranın etrafında hususi sermayeleri de toplayarak şirketler teşkil etmişler ve binnihaye bu şirketlerin sermayesinden bir kısmını teşkil eden bu sahipsiz parayı usul-i şer'iyesi dahilinde vakfederek teşkil edilecek bir İslâm Bankasının sermayesini ihzar eylemişlerdi. Kemâl Bey'in rüfekaı tarafından meydana getirilen teşkilât eşhas-ı mahdudenin cem-i servet etmesine değıl aksine, yani eşhas-ı mahdudenin cem-i servet etmelerine mani olmaya çalışmış ve bundan dolayı pek çok kimsele- rin husumetini celbetmiştir. Bu hasımlar meyanında her nevi halk var idi. İslam, hıristiyan, musevi tüccar ve muhtekirleri

muhtelif tarzda yalanlar neşrederek efkâr-ı umumiyyeyi taglile divan-ı harpten ziyade çalışmışlardır.

Mehâkim-i Şeriye Meselesi

İşte bu dedikodular neticesi olarak kongre halinde teşekkül eden fırka kendi efradından maruf bir simaya atf olunan bu dedikoduları tedkike ve Kemal Bey'den izahat istemeye karar vermiş ve icra edilen tedkikat verilen izahat neticesinde Kemal Bey'in sırf kendi teşebbüs-i şahsiyesiyle mevcut getirdiği bu büyük teşkilatı alkışlarla takdir etmek mecburiyetinde kalmış (1) ve rivayet olunan suiistimallere bedel yirminci asırda emsaline az tesadüf edilecek fedakarlığa ve paraya karşı büyük bir istignalara tesadüf eylemiştir.(2)

1- İttihat ve Terakki rüesası ve erkânı arasındaki tesanüd, merbutiyet ve zihniyetlerindeki müşabehet, zaten en fena işlerde bile fırka ve cemiyet azasının ekseriyetle arkadaşlarının yaptıkları işleri alkışlamalarını mucib olurdu. Fırka, nihayet harp kaybedilip de memleket çökünceye kadar İttihat ve Terakki rüesasının bütün icraatını alkışlamamış idi... Enver Paşa'yı Sarıkamış, Kanal Seferi ve Irak mağlubiyetlerinden, Çanakkale mezbahasında yüzbinlerce zayıat verdikten ve orduyu bir seneden daha az bir müddet zarfında yarı yarıya tenzil ve tahrib ettikten sonra Meclis-i Mebusan'dan ve Ayanda bâlâ-yı kürsüden "Şevketmeceb Efendimizin bana teslim ve emanet ettikleri ordu-yi hümayunu hüsn-i idare ettim" dediği zaman da sürekli ve medid alkışlara mazhar olunamış idi. (Tevhid-i Efkar)

2- Evet, fakat yirminci asırda emsaline az tesadüf edilecek ihtiraslarına da tesadüf edilmiştir. Bu ihtiraslar hep hükümetin veya merkez-i umuminin el altından muavenetleri ile milletin nefhasından alınan paralarla teskin edilmiş ve yüz parası olmayan bir takım insanlara yüzbinlerce lira kazandırılmış ve bu paralar Milovitchlerle beraber israf ve ifna edilmiştir. Talât Paşa merhum iki satırlık parlak bir cümle ile bütün millete harbin meşum hırsızlıklarını, suiistimallerini, ihtikârlarını, açıklarını ve israf ve sefahatlerini unutturamaz. [Tevhid-i Efkar]

Salih Paşa'nın Şehadeti

Bilahare bu izahat ayrıca risale şeklinde tafsilat ve teferrüatıyla neşr olunmuştur. Meselenin heyet-i umumiyesi arz olunan şekilde cereyan edildiğine İstanbul'un binlerce halkı vakıf ve şahittir.

(Burada 2.5 satır sansür edilmiştir.)

bizzat Kamil Bey tarafından kendisine bu izahat verilince müşarinileyh teşebbüsü takdir ettiği gibi 'bu kadar kişinin malumatı tahtında cereyan eden bir işte suiistimal olunamaz' demişti. Teessüf olunurki esna-yı muhakemede merkez-i umumi azalarının ısrarına rağmen bir dakika Kemal Bey'den bu işlerin hakkında izahat istenilmiştir. Denilebilirki Divan-ı Harbte İttihat ve Terakki kongresi gibi mezkûr teşkilatı alkışlarla takdir etmek mevkiinde kalmaktan korkmuştur. Yukarıda arz ettiğim gibi bu kadar garazkarlığa ve husumete rağmen mezkûr şirketlerin muhafaza-i mevcudiyet eylemiş bulunması da yapılan muamelenin temiz ve pâk olduğuna delalet eder,

Şimdi bundan bir bu hakikati Divan-ı Harbin tahrif ve tagyir ettiği şeklinde kabul edelim. Kemal Bey sırf kendi namına yaptığı bir işten dolayı kabine azalarının ve bilhassa bu işlerin aslına değil şekline daima muarız bulunan zavallı Cavit Bey'in mahkum edilmeleri mi lazım gelir? Zihi insaf!

Mehâkim-i Şer'iyenin Nakli Meselesi

İthamların beşincisi şu şekilde idi: "Şeyhülislam-ı esbak Musa Kazım Efendi'nin meclis ayanında mehâkim-i şer'iyenin Adliye Nezaretine nakli müzakere olunduğu sırada irad olunan suale cevaben "benim reyimi sual etmeyiniz, bunu fırka böyle istiyor, böyle olacak." demiş olması ve esna-yı

muhakemede bu hususu tavzih eylemesi fırkanın devlet umûruna müdahalesini gösterdiği işte balada ta'dad olunan mevad kısmına ve tevâtüren şâyî olan ve netayiciyle tahakkuk eyleyen hususat-ı saireden ve devletin bir kısım-ı mühimmini vükela-yı devletin reyi ve ictihadlarına göre hareket eylemelerine meydan verilmeyerek amal ve makasid-ı hususiye göre bamüdahale sevk edilmiş olmaları tahakkuk eylediğine binaen Hükümet-i Osmaniye'nin şekl-i kanuniyesini vücuda getiren kuvâ-yi selase fevkinde dördüncü bir kuvve-i tehdidiye vücuda getirilmek suretiyle tagyir edilmiş olduğu tezahür eylemekle.”

Bu maddede diğerleri gibi mahkum edilmek istenilen zevatın masumiyetine bir istenilen istihâl teşkil etmek ve kendilerini kolayca efkar-ı umumiye-i medeniye ve siyasiye muvacehesinde müdafaa edebilmek için tertip edilmiştir deniliyor. Divan-ı Harb azaları asker olmak dolayısıyla usul-ü meşrutiyete ve fırka-ı siyaseye teşkilatına vakıf olmadıklarından dolayı mazur görülebiliyorlar ise de Divan-ı Harb hüküm mazbataları makam-ı sadaretce arz-ı atabe-i ulyâ kılındığına göre

(Burada 1.5 satır sansür edilmiştir.)

Mehâkim-i şer'iyyenin Adliye Nezaretine nakli meselesi hükümetin vezaif-i icraiyesinden ına'dud değildir. Devletin teşkilat-ı islamiyesine taalluk eden bir mesele-i mühimmedir ve İttihat ve Terakki fırkasının programında mehâkim-i şer'iyyenin ıslahı serlevhasıyla senelerden beri dahildir. Böyle olmakla beraber mehâkim-i şer'iyyenin Adliye Nezaretine nakl ürabtı keyfiyeti kapitülasyonların ilgasından sonra mahkemece düşünülmüş ve Meclis-i Mebusanda cereyan edecek müzakere esnasında fırkanın müzaheretini temin edilmek üzere program üzerinde tadilat icrasına hakkı olan kong-

reye teklif edilmiştir. Kongrede leh ve aleyhinde bir çok mütalaat beyan edildikten sonra ekseriyet-i azamiyle programa dahili ve hükümet tarafından Meclis-i Mebusana teklifi takarrür etmiştir.

Musa Kazım Efendi'nin Mahkumiyeti Haksızdır

Musa Kâzım Efendi, hissiyatıma göre o vakit sırf şahsi endişelerle bir aralık tatbikindeki müşkilattan bahsetmiş ise de fırkanın ekseriyet-i azimesi tarafından mazhar-ı tasvib olduktan sonra o endişesi de zail olarak layihayı inzalamıştır. Öyle olmasın da, esasına muhalif olduğu farz edelim. Her nazır bir meselenin leh ve aleyhinde kendi ictihadını söyler ve şiddetle müdafaa eder. Neticede ekseriyet kendi reyinde ictima etmez ya! Ekseriyetin reyini kabul ederek yerinde kalır veyahut ictihat ve kanaatinde ısrar ederek memuriyetinden istifa eder ve hatta kanaatine fevkalade itimadı olduğunu takdirde fırkadan istifa ederek ictihadını müstakilen Meclis-i Mebusan'da ve matbuatta müdafaa eder. Bu şekil kabul edildiği taktirde bir mesele hakkında müzakere etmek müzakereye bir netice vermek imkânı yoktur.

Bu usul, heyet-i vükelada, fırka ve kongre müzakerele-
rinde böyle cari olduğu gibi meşrutiyetle idare olunan her memlekette öyledir. Bir az daha izah edelim; mesela kabine reisi tedkiki meclis-i mebusana ait bir mesele-i eşasiyede refiklerinin ekserisiyle müttelik kaldıktan ve istinad ettiği fırkanın ekseriyetini de istihsal eyledikten sonra rüfeka-
sından bir meseleye muarız olan bir veya iki nazıra terettüp eden vazife ya ekseriyetin fikrine iştirak veyahut istifa etmektir. İşte Musa Kazım Efendi birinci şekli ihtiyar etmiş ve istifa etmemiştir. Zavallı Musa Kazım Efendi bundan dolayı senelerce nefye ve heyet-i vükeladaki diğer rüfeka-
sı da idama mahkum ediliyor!

Talât Paşa Arkadaşlarına Karşı Zayıf Değil miydi?

Divan-ı Harbin aylarca yaptığı tahkikat ve tedkikat neticesinde meydana koyabildiği beş madde-i cürmiye masumiyetim için nasıl delil bir teşkil ediyor ise siyasiye ve memureme ait kâffe-i muamelat ve icraatın tedkiki de hidemat-i vataniyemin birgün şahidi olacaktır.

Hayat-ı siyasiyede hiçbir vakit hissiyatıma tabi olmadım, hiçbir vakit şahsımı ve akrabamı düşünmedim. Beni birçok kimseler eski arkadaşlarına karşı zaafiyetle itham ettiler bu da katiyen doğru değildir (1). Bütün fedakârlıklarım sırf endişe-i vataniye ve selamet-i umumiye neticesidir. Hiçbir fert benim nazarımda memleketten; vatandan kıymettar bir mevki işgal etmemiştir. Beni yakından tanıyanlar bunu tasdik ederler. Tanımayanlar da birgün hakikat karşısında bunu tasdik ve itiraf edeceklerdir.

Harbe İştirakimiz Talât Paşa Tarafından Nasıl Hikaye Ediliyor?

Almanya ile İttifak Meselesi

Tevhid-i Efkâr'ın Harb-i Umumi'ye suret-i iştirakimiz hakkında 28 numaralı bir tefrika münasebetiyle neşrettiği mütalaalar Talât Paşa'nın mukaddeme-i hatıratında aynı me-

1- Merhum Talât Paşa anlaşılan kendi kendini pek iyi tanımıyor, çünkü gerek kendinin gerek arkadaşlarının hayat-ı siyasiyesinde akıl ve mantık yerine ekseriya hissiyat hakim olmuştur. Harb-i Umumiye iştirakimiz bunun en büyük delilidir. Öyle olmasaydı harbe girmez, bitaraf kalırdık. Talât Paşa eski arkadaşlarına karşı daima zayıf idi. Onu, yine bu hatıraların bir kısmında Enver, Cemal Paşalarla Cavit Bey'in İttihat ve Terakki'ye karşı kabahatler ve hatta cinayetler işlediklerini söylediği halde kendi riyaset-i maddiye vemaneviyesini deruhde ettiği fırkayı bu zevat ile kat'ı alâka ettirmemesi de isbat eder. (Tevhid-i Efkâr)

seleye dair verdiği tafsilat ile kısmen tevafuk eylemektedir. Paşa hatıratında diyor ki: “Almanya sefiri Vangenhaym harpten evvel Sait Halim Paşa'ya bir ittifak teklif etti. Bu teklifin harp tehlikesi üzerine yapıldığını derhal keşfettik. Fakat zayıf olan Türkiye'yi hiçbir zümre-i düveliye kabul etmeyeceğı için belki harb-i umumi olmaz, bizde bu ittifaka girmiş oluruz diye ittifakı kabul ettik ve Vangenhaym ile Sait Halim Paşa arasında imzalandı. Bütün heyet-i vükelayı teşkil eden zevat-ı mühimme haberdar oldu. Biraz sonra Almanya ile Rusya arasında harp zuhur etti (1). Bizim için derhal harbe iştirak mecburi idi. Fakat Sait Halim Paşa iştirak etmemek fikrinde olduğundan Almanya ve Avusturya sefirlerini oyalıyordu. Akdettiğimiz bir encümen-i vükelada Bulgaristan'ın Romanya'nın vaziyeti anlaşılmaksızın Türkiye'nin harbe girmesi muvafık olamayacağı takarrür etti. Bulgaristan'ın kazanılmasına çalışılacak idi. Geceleri Sait Halim Paşa'nın yalısında içtima ediyorduk.

Enver Paşa'nın Evladı

Bir akşam yine encümen-i vükela halinde toplanmış iken sonradan meclise gelen Enver Paşa gülerek bir evladımızın dünyaya geldiğı, yani Goben'in Çanakkale'den içeriye girdiğini haber verdi. Bu meseleden Sadırazam fena halde sıkıldı. O dakikaya kadar Goben'in gireceğinden hiçbirimizin malumatı yoktu.

(1) Talât Paşa hatıratının bu kısmında yalnız sanimi olmamakla kalmıyor, hatta hakikati tahrif ediyor. Türkiye ile Almanya arasında imzalanan ittifaknamenin imzalanması harb-i umumiden evvel değildir. Harb-i Umumi 1 Ağustos 1914 günü akşam üzeri saat yedide Almanya'nın Rusya'ya ilan-ı harbiyle başlamıştı. Türkiye-Almanya ittifakı ise 2 Ağustos 1914 tarihinde, yani ilan-ı harbin ertesi günü imza edilmişti. (Tevhid-i Efkâr)

Romanya ve Bulgaristan'la Müzakere

Bükreş'te, Romanya ve Bulgaristan ile müzakere eyledikten sonra İstanbul'a avdette harp hakkında kati bir karar verilmesini Sait Halim Paşa'ya teklif ettim. Sadriazam Paşa hatta latife olarak beni fazla harbcu gördüğünü söyledi. Katiyen harbcu değildim. Yalnız müttefiklerimize karşı ihanet etmiş bir vaziyette kaldığımız gibi İtilaf devletlerine karşı da bitarafılıktan çıkmış vaziyette bulunduğumuzu düşünüyordum. Onun için şayet bir müddet daha harbe iştirak etmemekliğimize müttefiklerimiz muvafakat ederlerse muahede-i ittifakiyeye bir madde-i medeniye ilavesini teklif ettim.

Muharebe Nasıl Başladı?

Encümen-i vükela buna muvafakat etti ve Adliye Nazırı Halil Bey'in Berlin'e giderek bu ciheti müzakere etmesi ta-karrür etti. Halil Bey kurban bayramının üçüncü günü Berlin'e hareket etmek üzere hazırlandı. Bu sırada sabırsızlanan, asabileşen Baron Vangenhaym da birgün nasıl olsa müttefiklerimiz sırasında harbe iştirak edeceğimizi söyleyerek kendisini teskin ettik. Halbuki arefe günü akşamı Karadeniz'de Rus donanmasıyla Amiral Suşon arasında topa tuttuğu haberli değildi. Sadriazam bu vakadan fena halde müteessir olarak ertesi günü bayram muayedesine gelemeyeceğini bir tezkere ile bana bildirdi.

Yalnız Enver Paşa Haberdar mı, Değil mi?

Bu vakadan da hiçbirimizin evvelden malumatı yok idi, herkes gibi ben de Enver Paşa'nın haberdar olduğuna kani idim. Bayram* günü Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evinde içtima ettik. Orada Enver Paşa'yı çok sıkıştırdım. Hal-

buki yemin etti ve haberi olmadığını musırran söyledi. Bu vaka harbi emr-i vaki haline koydu. Sadrazam Paşa teessüründen istifa etti. Kendisi aylarca bu müşevveş vvaziyeti idame edeceğine kani bulunuyordu. Halbuki şimdi kati karar vermek zamanı gelmiş idi. Bayramın üçüncü günü Sadrazam Paşa'nın yalısında içtima ettik. Vükeladan ekserisi derhal harbe girilmesine taraftar görünmüyordu. Hal-i hazırın devamına çalışılması takarrür etti.

İtilaf Süferasının Şartı(1)

İtilaf süferası hal-i hazırın muhafazası için İstanbul'da bulunan Alman heyet-i ıslahiyesiyle Goben zabitan ve efradının çıkarılmasını şart koymuşlardı. Bu şartı icra etmeye hükümet muktedir bulunmuyorlardı(2) Esasen kabine azasının bir kısmı müttefiklerimizin ısrar ettiği takdirde bir mucib-i ittifak derhal harbe iştirak reyinde idi, binaenaleyh sadrazam bir karar vermek mecburiyetinde bulundu ve hal-i harbi kabul etmeye ihtiyar etti. Diğer nazırlarda, Cavit Bey'de dahil olduğu halde istifa ettiler. İşte Devlet-i âliyenin harbe suret-i iştiraki bu suretle olmuştur.”

1920 Senesi Nihayetlerine Doğru

1920 senesi nihayetlerine doğru Berlin'de İttihat ve Terakki rüesasının vaziyeti şu idi: Talât Paşa İsviçre'ye ve Roma'ya kadar yaptığı seyahatlarla bir dereceye kadar faaliyet göstermeye çalışır, ikamet ettiği hanesine yakın bir mahalde Oland İştirse'de 194 numarada tesis edilen büronun gayet mahdud olan faaliyetine nezaret eder, her sabah bermutad büroya uğrayarak Avrupa gazetelerinden yapılan hülasaları okur ve sonra ya Tirkartan tesmiye edilen parkta bir saat ka-

dar dolaşmaya veyahut dostlarını ziyarete çıkardı.

Bahattin Şakir Bey Rusya'da bir müddet kaldıktan ve Bakü kongresine iştirak ettikten sonra Berlin'e avdet etmiş ve bir iki defa Macaristan'a kadar gittikten sonra ailesiyle Berlin'de yerleşmişti. Doktor Nazım Bey uzun müddet Münih'de kalmış ve nihayet o da Berlin'e gelerek burda ittihaz edilen dairenin bir odasında ikamet etmeye başlamıştı.

Talât Paşa Berlin'de iki seneden fazla bir zamandan beri ikamet ettiği halde henüz polise ismini kaydettirmemişti. Her ecnebi kırk sekiz saat zarfında bu muameleyi yaptırmaya mecbur olduğundan Talât Paşa ileri de müşkilata maruz kalmamak için dostlarından birinin tavsiyesiyle zabıtaya müracaat ederek kendisinin ve zevcesinin isimlerini “Ali Sai Bey ve refikası” diye kaydettirmişti.

Bir Amerika Gazetecisi ile Temaslar

Bu esnada Paşa'yı ziyaret eden zevat ve gazateciler meyanında Talât Paşa, ve en ziyade New York Amerikan namındaki Amerika Gazetesinin merkezi Avrupa muhabiri meşhur Doktor Vigand'ı severdi. Anadolu'daki hareket-i milliyeye ve Ankara milliyetperverlerinin maksadlarına dair Mustafa Kemal Paşa tarafından irad edilip kitap şeklinde de tab olunan muhtelif noktaların bir hülasası çıkarılarak Doktor Vigand'a verilmiş ve onun delaletiyle Amerika gazetelelerinde neşr olunmuştu. Anadolu'ya dair alınan haberlerde yine o muhabir vasıtasıyla Amerika'ya tebliğ edilirdi. Fakat bu haberler mahdud olduğu için bu vasıttan çok istifade edilemezdi.

Sovyetler'e Karşı Bir Hareket

Bir aralık İngiliz Amele fırkasının naşir efkarı olan

Londra da münteşir Daily Herald gazetesi Londra diplomasi-si muhalifinden aldığı iddia ederek 1920 senesi teşrinisani-si nihayetlerine doğru neşr eylediği bir haberde Sovyet Rusya'ya karşı yeniden bir muharebe açmak meselesi ile ciddi bir surette iştigal eylediğini ve bunun için de Türk milliyet-perverlerinin vesilesiyle temas ederek onların Sovyet Rusya hükümetine karşı hareket eylemek üzere İtilaf Devletleriyle teşrik-i mesai eyleyip eylemeyeceklerini soracağını bildirmişti. Doktor Vigand bu haber üzerine Talât Paşa'ya müracaatla bu bâbda ne düşündüğünü kendisinden sormuştu. Talât Paşa, Amerika muhabirine bu hususta cevap vermekten inkişaf ederek Daily Herald gazetesi tarafından mütalaa eylemek mezkûr mesele hakkında beyan-ı mütalaa eylemek nâbemevsim olduğunu bildirmişti.

İttihat ve Terakki rüesasanın Berlin'e geldikleri tarihten Talât Paşa'nın katline kadar geçen zaman zarfında vukua gelen hadiseler ve cereyan eden mübaheselere dair kaydettiğim hatırat burada hitam bulur. Bundan sonra katl vakasını ve onu takip eden katil Tayleryan'ın muhakemesini teferrüatıyla nakledeceğim. Yalnız, katl vakasına başlamadan evvel mezkûr hadise ile doğrudan doğruya alakası olmak itibarıyla Paşa'nın Ermeni vukuatını, Ermeni tehcirini, velhasıl bütün Ermeni meselesini ne suretle telakki ve kendisini nasıl müdafaa ettiğini de anlatacağım.

Ermeni Meselesi Ve Tehciri Hakkındaki Müdafaatı

Talât Paşa Mukaddeme-i Hatırat'da da yazdığı veçhile Ermeni tehcirini takip eden vikaye-i müessifeyi inkar etmemiştir. Bununla beraber mezkûr hadiselerin müsebbibi olarak yine Ermenileri göstermiş ve onların Türk Milletine karşı yaptıkları fenalıkları yekdiğeriyle mukayese ettikten sonra

Ermenilerin davacı olarak hiçbir mahkeme huzuruna çıkmaya hakları olamayacağı neticesini çıkarmıştır. Talât Paşa diyor ki:

“Ermeniler gerek Abdülhamit zamanında gerekse Meşrutiyeti müteakip maruz kaldıkları katliamlardan şikayet ederler, halbuki 1878 senesindeki Türkiye-Rusya muharebesine gelinceye kadar vilayat-ı şarkiyede Ermenilerle Türkler birbirlerine gayet sulhperverane bir suretde geçinirler idi. Hatta Türkler sadakatlerinden emin olduklarından Ermenileri istihdam etmeyi tercih ederlerdi.

Rusya Devleti, Avrupa-i Osmaniye'de Bulgarlara oynattığı rolü müstakil bir Bulgaristan emaretinin teşkilini müteakip hitama erdikten sonra aynı rolü vilayat-ı şarkiyede Ermenilere ifa ettirmeye başladı. Bundan maksadı, Bulgaristan'ı Rumeli-i Şarkiyi Türkiye'nin elinden aldıktan sonra vilayat-ı şarkiyeyi de aynı suretle gasp etmektir. Bu maksadın husulü için Ermeniler nezdinde Türkler aleyhinde Rus propagandası yapıldı. Ermeniler 1878 senesi muharebesini müteakip vilayat-ı şarkiyede bir Ermeni muhtariyeti ümidine düştüler. Hatta Berlin Kongresi esnasında aynı maksatla Avrupa heyet-i düveliyesine müracaat eylediler.

Meşrutiyetten Evvel

Bulgaristan Prensliğinin teessüsü, Vilayat-ı Şarkiyede bir ekalliyet-i kalile teşkil eden Ermenileri ümide düşürebiliyordu. Filhakika Berlin Muahedesi'nin akdinde Vilayat-ı Şarkiyede ıslahat icrası temin edildikten sonra Ermeniler namına hareket ettiklerini iddia eyleyen bazı kimseler Vilayat-ı Şarkiyede, Kilikya'da, Kafkasya'da, İstanbul'da, Ceneve'de ve Mısır'da teşkilat vücuda getirerek tertib ve tasni et-

tikleri Türk ve Kürt mezalimine dair birtakım yalanlar ve iftiraları bunlar vasıtasıyla neşir ve ilana başlamışlardır.

Daha Meşrutiyet'ten evvel Selanik'te çalışmakta olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Paris'te bulunan harici merkezine müracaatla Ermenilere Türkiye dahilinde cemiyetle teşrik-i mesai etmelerini teklif eylemiştir. Bunun üzerine Paris'teki merkez-i umumi Ermenilerin başka maksatlar takip ettiklerini ve Türkiye'den ayrılmak için tanzim eyledikleri program dahilinde çalışmakta olduklarını bildirmişti. Selanik merkezi meşrutiyet istihsal edilecek olursa Ermenilerle anlaşmak imkânı husule geleceğini ümit ettiğinden harici merkez-i umumiye behemehal Ermenilerle anlaşmaya teşvik eylemişti.

Ermeniler ve İade-i Meşrutiyet

Nihayet Paris'te yapılan muhtelif mülakatlardan sonra Ermeniler şırf Türklerin bu gibi mesaisinde parmakları bulunmak maksadıyla İttihat ve Terakki ile teşrik-i mesaiyi kabul eylemişlerdir.

Bu aralık İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumelinin muhtelif şehirlerinde teşkilatını tesis ve istibdad-ı idare aleyhinde münferid ve umumi icraata başlamıştı. Cemiyet merkezinin Selanik'te bulunduğu hakkında nazar-ı dikkati celbetmemek, Anadolu'dan Rumeli'ye sevkedilmekte olan Redif taburlarının sevkıyatına mani olmak ve Abdülhamit üzerinde manevi bir tesir icra eylemek üzere Ermenilere İttihat ve Terakki'nin teşkilatça zayıf bulunduğu İstanbul ve İzmir şehirlerinde İttihat ve Terakki merkezleriyle müştereken bazı icrai teşebbüsatta bulunmalarını, hiçbir kimseye zarar vermeksizin gece birer bomba atmalarını teklif eylemişti. Halbuki

Ermeniler İstanbul'da ve İzmir'de bu yolda icraatta bulunmaya iktidarları olmadığını söyleyerek İttihat ve Terakki'nin teklifini reddetmişlerdi.

Ermeniler ve İttihat ve Terakki

Bilahare İttihat ve Terakki Cemiyeti memleket dahilinde vücuda getirdiği teşkilat sayesinde Meşrutiyeti istihsal eyledikten sonra hemen bilcümle Ermeni matbuatı yapılan inkılâb uğrunda Ermeni Taşnak komitesinin de fevkalade fedakârlığı sebkât ettiğini ve Meşrutiyet için Genç Türklere muavenet eylediğini iddia etmişti. Genç Türkler Ermenilerin böyle neşriyatta bulunmalarından kendileri için bir zarar hasıl olmayacağını bildiklerinden ve bir de onlarla anlaşmayı vatani bir vazife olarak telakki eylediklerinden inkılâbı takip eden seneler zarfında hakikat-i halin neden ibaret olduğunu söylemek ve Ermenilerin neşriyatını tekzip etmek lüzumunu hissetmemişlerdi.

Hatta inkılap günlerinde İstanbul'a gelen Ermeni komitelerinin reisleri ve menfadan avdet eden Patrik İzmirliyan Efendi halk ve cemiyet tarafından pek büyük nümayişlerle karşılanmışlardı. Gerek İstanbul'da, gerekse Vilayatta İttihat ve Terakki mensubini Ermeni kiliselerine girerek devr-i istibdadda ölen Ermenilerin istirahat-ı ruhu için yapılan ayinlere iştirak eylemişlerdi. Bu aralık Türkler ve Ermeniler tarafından irad olunan hararetli nutuklarda meşrutiyet-i idare tesid ve yapılan inkılabın muvaffakiyet-i atiyesi ahd ü peymanlarla tevsik ediliyordu. Meşrutiyetin ilk günlerinde görülen bu tezahürat-ı hürriyetin verdiği galeyandan ileri geliyor, maatteessüf bir Türk-Ermeni itilafına müstenid bulunmuyordu. Her iki taraf karşı karşıya gelerek programlarını henüz tedkik etmiş değildi.

Taşnaksaganların Programı

Halbuki Ermeniler teşrik-i mesai için çizdikleri programlarını ortaya koydukları zaman onların meşrutiyetten mukaddem tayin etmiş oldukları gayelerinden ayrılmadıklarını, bilakis hedeflerine doğru azım ü metanetle yürümek istedikleri anlaşılmıştı. İttihat ve Terakki'nin ilk teması Taşnaksaganlarla vukua gelmişti. Taşnaklar Ruslar tarafından teklif edilen ıslahatın yani muhtariyet-i idarenin, hututu dahilinde bir program çizmişlerdi. Bu program İttihat ve Terakki tarafından tasvip edildikten sonra Meclis-i Mebusan gönderilecek ve orada müstereken müdafaa edilerek Kanun-ı Esasi ona göre tadil olunacaktı. Genç Türkler (yani İttihatçılar) bir çok nokta-i nazarlardan dolayı bu programı muvafık bulmuyorlar ve atideki itirazı serdeyliyordı:

"Osmanlı Devleti muhtelif anasır-ı ecnebiyeden mürekkep olduğu için bir muhtariyet-i siyasiye manasını ifade eden Ermeni programı kabul edilecek olursa anasır-ı saire de aynı teşkilat ve idareyi istemeye başlayacaktır. Böyle bir hal ise devletin altı yüz seneden beri istinad etmekte olduğu esasını, vahdet-i idareyi bozmuş ve İmparatorluğun inkırazına sebebiyet vermiş olacaktır."

Tevsi-i Mezuniyet Meselesi ve Ermeniler

Genç Türkler (yani İttihatçılar) Kanun-ı Esasi'de mevcut olan tevsi-i mezuniyet ve taksim-i vezaifi programlarına kabul ettiklerinden idare-i hususiye teşkilatı vücuda getirilmesi hususunda Ermenileri de bu programa tärkibe çalışmışlarsa da onlar bu cihete katiyen yanaşmak istememişlerdi.

Hatta Taşnaklar komitelerden herbirinin teşkilat-ı ihtilaliyesini muhafaza etmesini teklif ve güya irticaa tarışı müsəl-

lah bulunmak elzem olduğunu iddia eyliyorlardı. Hiç şüphe yoktu ki Ermeni komiteleri bu fikri ileri sürmekle teşkilat-ı milliye ve ihtilaliyelerini olduğu gibi muhafaza ve ileride tevsi etmek istiyorlardı. Mamafih tarafeyn anlaşmak imkânı olmadığını anlamakla beraber yekdiğerine karşı itimad göstermekte devam ediyordu. Çünkü arada mevcut olan ihtilafların, tarafeynden birinin ileride diğeri iknaya muvaffak olmasıyla izale edileceği ümid olunuyordu. Yalnız Ermeniler, ihtirasat-ı şahsiyeden doğan Ahrar Fırkasını bir aralık teşci ederek bu vasıta ile gayelerine vasil olmak ümidi-ne düşmüşlerse de mezkur fırkayı teşkil eden zevat ile temas ettikten sonra ve fırkanın hayatı olmadığını görerek yine İttihat ve Terakki ile hoş geçinmeyi tercih eylemişlerdi.

Arazi Meselesi

Bu hal Balkan Muharebesine kadar devam etti. Ermeniler fiili ve umumi bir ihtilal teşebbüsünde bulunmadılar ve bütün faaliyetlerini teşkilatlarını ikmale hasrettiler. Hükümet ve Fırka ile olan münasebetlerinde takip ettikleri siyaset ise Abdülhamit zamanında memalik-i ecnebiyeye giden Ermenilerin avdetini ve bunlara ait arazinin iadesini temine çalışmak oldu. Hükümet bu hususta dahi Ermenilere karşı hüsn-i memnuniyet gösterdi ve arazi meselesi için bir kanun layihası hazırladı. Bütün Kürt ve hatta Vilayat-ı Şarkiye'nin Türk mebusları buna şiddetle itiraz ediyorlardı. Bu itirazlar Genç Türklere karşı husumet izhar edilecek kadar ilerlemekle beraber hükümet kanunun takibine katiyen karar vermiş idi. Böyle olduğu halde mezkur kanun layihahısı Ermeniler tarafından gayr-i kâfi görülmüştü. Bundan dolayı layihanın tashihi hakkında cereyan eden müzakereler uzayıp gidiyordu. Bu esnada Ermeniler gerek arazi meselesinin uza-

masından ve gerek arada sırada vukua getirdikleri mahalli ihtilallerden şikâyet ile kendilerinin sebebiyet verdiği asayişsizlikten dolayı Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celbde devam etmekte idiler.

Balkan Muharebesinden Sonra

Balkan Muharebesinden sonra devlet dahilen ve haricen zayıf düşmüş idi. İttihat ve Terakki Fırkası dahili siyasetinde Arapları ve Ermenileri memnun edecek bir program takip etmek lüzumu nu hisseyliyorlardı. Paris'e giden Suriye heyetine verilen teminat üzerine heyetin bir kısmı İstanbul'a gelmiş ve onunla bir itilaf akdolanmıştı. İşte o sırada Ermenilerle de daha müsaid şerait dahilinde anlaşmak üzere müzakereye girişilmişti. Fakat Ermeniler Türkiye'nin Balkan Muharebesinden sonraki zaafından başka bir suretle istifadeye karar vermişlerdi. Rusya Türkiye dahilinde bir Ermeni muhtariyeti vücuda getirmeye azmettiğinden Ermeniler Rusya'nın İstanbul seferinden aldıkları talimat dairesinde aralarındaki fırka ihtilafatına nihayet vermişler; Hınçaklar, Taşnaklar, Ramkavarlar Patrikhane teşkilatıyla kendi milli teşkilatlarını tevhid eylemişlerdi. Diğer taraftan Açmiyazın Katogikosu da Nubar Paşa heyetini vücuda getirerek muhtariyet talebi vazifesiyle Avrupa pay-i tahtlarını dolaşmak üzere mezkûr heyeti Paris'e izam eylemişti.

Ermeni Fırkaları Ahaliyi Teslih Ediyor

İşte Genç Türkler Meşrutiyetin ilanında Ermeni vatandaşlarına karşı gayet samimi bir surette muamele ederek atide onlarla anlaşabilecekleri ümidini muhafaza eyledikleri halde Ermeni Taşnaksiyun ve Hınçak komiteleri 1908, 1909

ve 1910 senelerinde kemal-i faaliyetiyle Türkiye dahilinde teşkilat-ı ihtilalkaranelerini tevsie ve Ermeni ahaliyi teslihe çalışıyorlardı. 1910 senesinde Ermeni komiteleri tarafından verilen talimatnamede Rus eslihasının fena olduğundan Türk martinileri işe yaramadığından Türk mavzerlerinin elde edilmesine çalışılması tavsiye ediliyor ve bunlar için kurşun tedarikinin kolay olduğu söyleniyordu. Sonra, ahali- de mavzer tüfekleri bulunması memnu olduğundan ihtiyatla hareket edilmesi de ilave olunuyordu. Bir de icab ettiği takdirde köylerin basılması için ne yolda hareket etmek lazım geleceği izah ediliyordu.

Avrupa Ermeni Propagandaları

Talât Paşa'ya nazaran Ermeniler dahilde bu suretle tedarikâtta bulunurken Avrupa'daki bir propagandalarını da tevsi ediyorlardı. Taşnaksiyun komitesi gayet mahrem olarak tebliğ ettiği bir beyannamesinde Ermeni meselesinin ikinci Balkan Muharebesinin zuhurundan dolayı iyi bir vaziyete girdiğini düşünenlerin doğru muhakeme etmediklerini, komitenin meseleyi diplomasi tarikiyle bir netice-i haseneye isal etmek için birçok teşebbüsatta bulunduğunu söylüyor ve muhtelif yerlerde varid olan mektuplarda Londra'daki süfera konferansında Ermeni meselesinin bu defa mevzuubahis olmayacağı, sulhün katiyen akdinden sonra İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin bu işi ele almaya karar verdikleri ve bu üç devletin Ermeni vilayatında bir idaret-i mahsusa teşkilini istemekte müttehid oldukları bildirildiğini şubelerine haber veriyordu.

Vilayat-ı Şarkiyede Islahat Meselesi

Babıali, Avrupa'nın Vilayat-ı Şarkiyede ıslahat talep etmesi vilayat-ı mezkurenin Türkiye'nin elinden çıkması demek olacağını bittecrübe bildiğinden Avrupalı mütehassıslarla o havalide kendi teşebbüsüyle ıslahat yapmak istedi, fakat İngiltere'den istediği mütehassıslar, Rusya'nın itirazı üzerine verilmedi, bunun üzerine bir defa daha Ermenilere müracaat edildi. Hükümetin ıslahat icrasına ciddi ve kati surette karar verdiği kendilerine anlatıldı. Ermeni rüesasına Türklerle Ermeniler arasına yeniden safvet gireceğini izah ettim ve buna mani olmak için kendilerinin de iştirakiyle Avrupa'dan memur ve mütehassıs getirilmesini teklif ettim. Buna muvafakat eylemelerini musırın rica ettim. Halbuki Ermeniler milleti milleti ve Patrikhaneyi iknâ mümkün olamayacağından bahisle bu samimi teklifi reddettiler. Ermenilerin maksadı zaten ıslahat değil Rusların müdahalesiyle muhtariyet ve ileride istiklal temin etmek olduğu anlaşıldı.

Seferberlik Esnasında Ermenilerin Yaptıkları

Hükümet-i Osmaniye seferberliği ilan ettiği esnada Ermenilerin Vilayat-ı Şarkiyede ihtilal teşkilâtı vücuda getirdiklerine dair birtakım vesikalar elde etmişti. Bu vesikalar bilahare neşrolunmuştur. Ermenilerin Türkleri Harb-i Umumi esnasında bir düşman olarak telakki ettikleri yalnız bu vesikalarla sabit değildir. Ermeni menafiini müdafaya memur olan Nubar Paşa Mütarekeyi müteâkip Ermeni metalebâtını tervic ettirmeye çalışırken Ermenilerin Harb-i Umumi'nin zuhurunda derhal İtilaf Devletlerinin tarafını iltizam ederek Rusya'ya geçtiklerini ve Türkiye'ye karşı gönüllü alayları teşkil eylediklerini alenen söylemiş idi. Çar Nikola dahi neşrettiği iradesinde Ermenilerin Rusya tarafını ilzâm eyle-

miş olmasını takdir ve kendilerini mücadelelerine devamda teşvik etmişti.

Bundan Türkler uzun seneler devam eden ve memleketlerinde her türlü terakkiye sed çeken ecnebi istibdâdından sonra kendilerine serbesti ve hürriyet verecek olan netice-i harbe büyük bir tehâlûkle intizar eyliyorlardı.

Tehcirin Esbâbı

Türkler, daha bidayet-i harpte en büyük düşmanları olan Rusya'ya karşı gönderdikleri kıtaat-ı askeriye'nin cephe arkasında tertip edilen vasi bir Ermeni ihtilali ile büyük bir tehlikeye maruz bırakıldığını, Vilâyât-ı Şarkiyede mukim Türk unsurunun yüzlercesi bir arada camilere tıkları bir diri diri yakıldığını, Van'da vesair mahallerde Ermenilerin kıyam ederek binlerce Türk'ü kesmeye başladıklarını gördükleri zaman Hükümet-i Osmaniye harp devam ettiği müddet zarfında bütün Ermenilerin vilâyât şarkiyeden mahall-i ahara nakillerini taht-ı karara aldı. Merkez-i Umumi tarafından ihzar edilip heyet-i vükela tarafından kabul olunan nakil kanunu mevki-i tatbiki konuldu. Ermenilerin katli katiyen mevzuu-bahis olunmadı. Ancak zaruri olan bir kararı vermek kolay, fakat mevki-i icraya koymak müşkil idi. Bir kere Ermenilerin sevki vesait-i nakliye ve yol yok yoktu. Bir çokları yaya gitmeye mecbur idi. Sonra o havalide mukim olan Türkler ve bilhassa Kürtler, Ermenilerin ihtilale başlamalarından ve binlerce Türkü kesmelerinden dolayı fevkalade galeyana gelmişlerdi. Bütün bu sevaika Vilayat-ı Şarkiyede memurin-i hükümetten bazılarının da vazifelerini suiistimal etmeleri inzıam eyledi. Orduya sevkedilen jandarma müfrezelelerine yerine ikame olunan ve mechul eşhasdan mürekkep jandarmalar da vazifelerini ifa edemediler. Bu sebeplerden dolayı

Ermeniler yolda tecavüzata maruz kaldılar. Bilahare pek mübalağalı bir surette işaa edilen bazı elim vekayi zuhura geldi.

Ermenilerin Mesuliyeti

Talât Paşa'nın Ermeni vekayii hakkında verdiği izahatı burada bütün teferruatıyla nakletmek mümkün değildir. Yalnız şurasını söyleyeyim ki merhum bundan evvel de bahsolunduğu vechile bütün vekayiden Ermenileri mesul tutar ve bilhassa Ermeniler tarafından ika edilen mezalimi şu suretle naklediyordu: Ermeniler tarafından Türklere karşı yapılan mezalimi, akıtılan kanı, insanların tüylerini ürpertecek bütün o fecayii birer birer nakletmeye imkan yoktur. Ermeniler tarafından yapılan mezalimle istila ettikleri Türk topraklarında Türk unsurunu mahvetmek için kullandıkları gayri insani ve her türlü kavaid-i harbiye haricindeki vahşiyanе ve sair o kadar hunrizane idi ki Rus zabitleri bile nihayetle Ermenilere karşı şiddetle hareket etmeye mecbur kalmışlardı. Bu sebepten dolayı Ermeni gönüllüleri ile Rus ordusu arasında büyük bir ihtilaf husule geldiğini Rus gazeteleri o zaman uzun uzadıya yazmışlardı.

Mütekabil Mukateleden Zararlı Çıkan Türklerdir

Görülüyor ki Ermenistan'da Ermenilere karşı yalnız bir taraftan bir katliam tertip edilerek Ermenilerin mahvına çalışılmamış, bilakis tarafeyn arasında sırf Ermenilerin Türkleri mahvetmek için Rusya tarafına geçmelerinden ve Türkiye'de ihtilal çıkararak memleketi zayıf düşürmek için yaptıkları tertibattan dolayı vukua gelen mütekabil bir mukatele yapılmıştır. Ermenilerin Vilayat-ı Şarkiyenin Rus istilas

altında bulunduğu müddet zarfında Türklere karşı yaptıkları zulümler nazar-ı dikkate alınacak olursa bu mütekabil mukatelede herhalde Türkler zararlı çıkmışlardır. O felaketlerden bahsetmek istemez, sonra, yalnız bu fecayiin setr ü ihfası ile iktifa edilmeyerek bir zamanlar tasavvur edildiği gibi İskenderun körfezine kadar imtidad eden bir Ermeni devletinin tasisi bile düşünülür. Şayet büyük Ermenistan fikri mevki-i tatbiki vaz edilmiş olsa idi, milliyet esasına külliyyen mugayir olarak teşekkül edecek olan o devlet Anadolu'da yine bir Balkan Şibh-i Ceziresi zuhuruna ve muhtelif milliyetlerin nisbetsiz bir surette taksim edilmiş olmasından dolayı sükun ve rahatı selbedecek yeni ihtilafların tahaddüsüne sebebiyet verecekti. Ermeniler nüfusları nisbetinde Kafkasya'da küçük bir devlet tesis eylemek şartıyla hududları dahilinde istikbalde inkişaf ve terakkilerini temin edebilirler...

Talât Paşa'nın Şehadeti

1921 senesi Martının 15. günü Talât Paşa -o zaman tafsilatı gazetelerde yazıldığı üzere- katledildi. Naaşı iki saat kaldırım üstünde kaldıktan sonra Şarlotenburg morguna naklolundu. Bahattin Şakir ve Nazım Beylerle gidip orada ziyaret ettik. Her ikisi de tabii fevkalade müessir idiler. Bir kere bu kadar seneden beri beraber çalıştıkları refiklerini kaybetmişlerdi. Sonra, Talât Paşa'nın kendilerini ebediyyen terkedip gitmesi onların ümid-i istikballerini de beraber alıp götürmüştü. İttihat ve Terakki, şayet henüz mevcut idiyse, o da Talât Paşa'nın şahsiyeti sayesinde kaim olabilirdi. Talât Paşa olmayınca, zaten dağınık bir halde bulunan İttihat ve Terakki'nin toplanıp da yeniden bir eser-i hayat göstermesi mümkün mü idi?

Doktor Nazım Bey'in Bir Teşebbüsü

Doktor Nazım Bey bunları düşünerek morgtan çıkıldığı esnada refiki Bahattin Şakir Bey'e demişti ki:

-Baha, bilmem hatırlıyor musun, Paris'de bir heykel vardı. Bir âmânın arkasına binmiş bir topalı tasvir eder. Ama görmez, fakat yürür, topal yürüyemez, fakat görür. İki yarım insan bir araya gelince bütün bir insan olmuşlar. İşte biz de o heykele benziyoruz. Talât Paşa'nın naaşı karşısında o heykel hatırıma geldi. Belki ikimiz biraraya gelirsek tam bir insan teşkil edebiliriz.

Baha Bey, heykeli hatırladığını söyledi, fakat iki yarım insandan bir Talât Paşa hasıl olup olamayacağı noktasına cevap vermedi.O, başını önüne eğmiş derin tefekkürata daldığı halde, etrafından bihaber yürüyordu.

Cenaze merasimi parlak bir surette icra edildi. Talât Paşa Berlin'de defnedilmeyerek ileride vatanına götürülmek üzere tahnit edildi ve tabutu Berlin'de islam mezarlığı dahilindeki binaya vaz olundu. Merasim hitam bulduktan, sabık İmparator Willhelm'den başlayarak sabık ve lâhık nazırlara, ümera-yı askeriye ve mülkiyeye, Türkiye'de bulunmuş Almanlara varıncaya kadar her taraftan gelen taziyet telgrafnamelerine ve mektuplarına cevap verildikten sonra katil Tayleryan aleyhinde cereyan edecek muhakeme ile iştigal edilmeye başlandı.

Katilin Muhakemesinden Evvel

Bunun için muhtelif yerlerde teşebbüsatta bulunuldu. Alman kanunu mucibince muhakemede Paşa'nın, dolayısıyla Türkiye'nin cihetini muhafaza edecek yegâne şahsın müddeiumumi olduğu ve ayrıca avukat tutulamayacağı te-

beyyün etmesi üzerine, Ermeni meselesi esna-yı muhakeme-de ortaya atılacak olursa Türkiye'nin nokta-i nazarları hakkı-nda malumatı olması için Prusya adliye nezaretine şimdiye kadar Türkler tarafından neşrolunan kitaplardan ve risalelerden verildi.

Adliyeden alınan cevapta meselenin gayet basit olduğu, mahkemenin yalnız katl hadisesini tedkik ve müzakere ile iştigal ederek muhakemenin siyasi bir cereyan almasına katiyen müsaade etmeyeceği bildirildi. Bir de denildi ki, tahki-kat-ı evveliyenin hitam bulması da epeyce bir zamana müte-vakkıftır. Halbuki katil Tayleryan hastalığı süratle ilerle-mekte olan bir müteverrimdir. Mahkeme huzuruna çıkıncaya kadar berhayat kalıp kalmayacağı şüphelidir.

Ermeni Taraftarı Bir Mütchassis

Muhakeme günü geldi. Katilin kaviyülbünye sağlam bir adam olduğu görüldü. İki gün devam eden muhakeme es-nasında Ermeni Meselesi hemen bütün safahatıyla ve yalnız Ermenilerin nokta-i nazarından ortaya atıldı: Ermeni Mese-lesinde mütchassis olarak Doktor Lepsiyus'un ifadatı dinlen-di. Halbuki mütchassisın bîtaraf olması lazımdır. Lepsiyus da ise bu sıfat yoktur. Evvela kendisi bir protestan rahibi ol-duğu için dini bir mahiyeti haiz olmayan Türk-Ermeni mese-lelerine daima dini bir şekil vermekten ve onun için mesele-leri telakki hususunda yanlış yollara sapmaktan hali kal-mamıştır. Sonra, Ermeniliğe hizmet etmek Doktor Lepsiyus için bir mesele-i hayatiye şekline girmiştir. Lepsiyus'un Meşrutiyet'ten evvel Vilayat-ı Şarkiye'de tesis ettiği yetim-haneye Alman müessesesidir diye İngiliz ve Rus nüfuzu altı-nda bulunan Ermeniler bir çocuk bile göndermemişlerdi. Bundan nevmid olmayan Lepsiyus her ne zaman fırsat çıktı

ise Ermenilere hoş görünmekten geri durmamış ve namını Ermeniler nezdinde tanıtmaya çalışmıştır. Talât Paşa'nın katli hakkında cereyan edecek muhakemede böyle bir adamın bitarafane ifadatta bulunamayacağı aşikâr idi.

Mahkeme yalnız bir tarafı dinlemekliğe inhisar edince ve müddeiumumi tarafından yapılan müdafaa inumaileyhin meseleye adem-i vukuftan dolayı pek yavan kalınca netice-i muhakemenin Tayleyran lehinde çıkması için esasen Lepsiyus'un sözlerine de lüzum yoktu. Esna-yı muhakemede öyle anlar oluyordu ki alakadar bir kimsenin hemen ortaya atılarak söz söylemesi icab ediyordu.

Musanna Vesikalar

Mesela katilin müdafileri Talât Paşa tarafından vilâyata gönderilen ve güya Ermenilerin katlini emreden bazı telgrafnamelerin asıllarını mahkemeye ibraz ediyorlardı, orada bir kimse yoktu ki çıkıp da hakime: "Böyle telgrafname olmaz, Dahiliye Nezareti telgraf çekse bile şifreli olarak gösterir. İstanbul'da Talât Paşa'yı idama mahkum eden Divan-ı Harp bile Hükümet-i Osmaniye'nin bütün evrakını tedkik ettiği halde böyle bir vesika bulamamıştır. O telgrafnameler musannadır!" desin. Onun için her ne söylendiyse mahkeme ve hususiyle heyet-i adul ona inandı, Alman gazetelerinden mütedil düşünenlerin birinci muhakemenin ertesi günü feryadlarına ve "rüzgar eken fırtına biçer!" Alman darb-ı meselini hatırlatmalarına rağmen katil Tayleryan mahkum edilmedi, Ermenilerin sürekli alkışları arasında mahkeme salonundan çıkıp gitti.

Muhakemenin doğru cereyan edip etmediği hakkında haftalarca gazetelerde münakaşalar yürütüldü. Gariptir ki,

bu hususta sol ve sağ cenah gazeteler ikiye ayrıldı. Sol cenah gazetelerinden hiğbiri muhakeme fena yapıldı diye iddia etmediği gibi sağ cenah gazetelerinden hiğbiri de doğru yapıldığını kabul etmedi. şayet Almanya hşkşmeti muhakemenin Tayleryan lehinde olmasını hakikaten arzu etti ise bunun cezasını gşrmekte gecikmedi. şşnkş mahkeme Tayleryan'ın' adem-i mahkumiyeti için verdiği kararla Almanya'ya rşzgar ekmiş oldu ve az zaman sonra da hşlâ asarı gşrşlmekte olan, fırtınaları biğmeye başladı.

EKLER

ZAVALLI ENVER PAŞA, NANKÖR MİLLET!

“İttihat ve Terakki'nin Diyâr-ı Gurbet Hatıraları” Namıyla Ahiren Neşrolunan Hatıralar Münasebetiyle

Falih Rifkî (Aray)

Mütarekeden beri Enver Paşa'dan daima esrarengiz haberler alıyoruz. Havadan, sudan, karadan sesler geliyor. Dostları eski karargâhının şifre zabitlerinden daha ketûmdur, bu geçtügüzârdan fayda nedir? Bir türlü öğrenemiyoruz. Ona bütün Asya Kuruçeşme'deki yalısından daha dar geliyor ve Afgan, Belvec, Sibirya, Çin ve Harezm'e çıkıyor. Bu devran gibi devirden bizim başımız dönüyor, havanın bütün kuşlarını ve denizin bütün balıklarını bizim gibi hayrete düşüren bu sergüzeştin ibtidâsı meçhul, intihâsı meçhuldür.

Onüç sene Napolyon oynayan Enver Paşa, Mütareke'den beri biraz Arsen Lüpen rolünde göründü. Arkadaşımız Tevhid-i Efkâr'ın tefrikalarını bu merak saikasıyla okumaya başladık. itiraf ederim ki Arsen Lüpen Enver Paşa'ya Napolyon kadar az yaraşıyor. Bu tefrikada eski başkumandanın serseriliklerini takip edenler, ekseriyetle bir sinama filmi için diyar diyar sefer eden maceraperest bir artistin macerasını görür gibi olur. Acaba Enver Paşa onüç senedir bizzat vücudunda getirdiği faciayı mı şeride sokuyor? Bu onüç senelik Türk hailesini görmeyenler için meraklı birşeydir, fakat bizim için meraklı değildir. Biz bu oyunun kanlısını gördük, boyalılarından birşey anlamıyoruz.

Eskiden tanıdığımız Arif Cemil Bey pek iyi bildiği Fransızca veya İngilizce veya Almancadan bize tüyler ürperici bir facia tercüme etseydi, daha ziyade lezzetle okurduk. Katilimizin diyâr-ı gurbetteki maceraları, velev hazin, velev

şayan-ı hayret olsa da, Sarıkamış yetimleriyle meskûn bir memleket halkını eğlendirebilmek hassasından mahrumdur.

Arif Cemil Bey'in tefrikasında gördüğümüz bazı satırlar bizi belki de zamansız görünen şu müdahaleye sevk etti: "Memleketini kurtarmak için aklı yettiği kadar on sene mütemadiyen çalışan Enver Paşa..."yı birgün bir bolşevik zindanında görüyoruz. "Hapishanede geçen hayat tahammülferse idi. Sabah, öğle ve akşamüstü verdikleri yemek haşlanmış fasulya, yine haşlanmış fasulya, yine haşlanmış fasulya idi." Vah zavallı Enver Paşa, ve nankör millet!

Fakat bu nankör milletin 1.000.000 askeri tam yedi sene serhadlerde haşlanmış değil haşlanmamış değil, fasulya değil... ağaç kabuğu, ot ve at cesedi yedi, 1.000.000'luk bu nankör Türk milleti tam yedi sene duvarının kirecini yedi ve döşemesinin tahtasını kemirdi. Bütün ahali ve bütün ordu şu tendürüst zabıt efendi memleketi kurtarsın diye fareler, haşereler, kurtlar gibi tagaddi etti. Binbaşılığında Karadeniz'iyle, Marmara'sıyla, Akdeniz'iyle beraber eline teslim ettiğimiz bu memleket Enver Paşa'yı tepesine kadar sırmaya, topuğuna kadar zırha boğdu ve birgün Enver Paşa memleketini değil, fakat kendini kurtarmak için ancak en küçük nehrimiz kadar dar olan Boğaziçi'nin umkundan kaçtı.

Enver Paşa dağa çıktığı vakit kahramandı... Şarköy'de bütün askerini denizde boğdu, kahraman kaldı, Sarıkamış'ta bir bütün orduya kara boğdu, kahraman kaldı, yediği içtiği kahramanlık, kaçtığı, yüzdüğü kahramanlık sayıldı. Bir tek bölümü ile bir fırkaya esir düşmüş mülazimleri tekaüde sevkeden, kovalamayanı tardedenden ve kaçanı idam eden bu Enver Paşa'nın kahramanlığı burun, ağız, kol ve bacak gibi azasından bir parça mıdır, kahramanlık Enver Paşa'nın ismi mi-

dir? Apolet sökülür, sırma sökülür, zırh sökülür... Fakat kemiğine mi yapışmıştır? Tek başına binlerce vatandaşının kellesini alan bu yüzbaşı efendiden bütün millet şü kahramanlığı alamayacak mıyız?

Mağlup milletler Sezarlarını ve hanedanlarını kovdular. Bizim gibi tarümar edilen Avusturya'nın binlerce kumandanı, tezyif edilen şereflerinin acısını, harbin bütün yaralarının acısı gibi çekiyor. Bizim bu kayıtsızlığımız nedir? Bir memleket kaybettik, bir yüzbaşmayı feda edemiyoruz. Dertlerinden kurtulmak için bir doktor, bir dost sözüyle kolunu bacağına kestiren hastalar görürüz, şü Enver bir uzvumuz da olsa feda edelim, belki uğur bundadır. On üç sene başımızda enveriye, sırtımızda enveriye taşıdık, Türkiye'ye Enverland dediler, şimendiferler her kilometrede yeni bir enveriye istasyonuna uğradı. Bu Enver bahsinden, Enver sergzeştinden, nurdan, mnevverden, tenvirden, bu kelimenin sıfatından mevsufundan, bu iştikakından gına geldi.

Anlaşıyor ki Enver dostlarının bütün kasdı şudur: "Hezimet bir talih eseridir, fakat yine odur ki Anadolu'nun hariçteki itibar ve ittifaklarını vücuda getirdi, Anadolu onun sayesinde ayakta durdu. Vakıâ o Anadolu'ya girmek istemiyor, fakat millet hakkın ve şerefin ona ait olduğunu unutmalıdır!"

Türk milletinin ıztırabıyla bu kadar eğlenmek gnâhtır. Eğer harp olmasaydı, Edirne, İzmir, İstanbul ve Bursa afetleri olmayacaktı, eğer harp olmasaydı bu afetlerin hepsinden daha beter bir felaket manasına gelen Mütareke olmayacaktı. O henüz harbin hesabını vermemiştir. O bu hesabı verinceye kadar milli mcahedenin haricindeki saflarında bir neferden daha mütevazi, daha silik bir unsur olarak çalışmalıydı. Enver ismi işilmemeliydi. Halbuki o Anadolu'nun bütün şeref

ve şanını, kayzerin nişanları gibi, yalnız kendi göğsüne takıyor. O Mustafa Kemal Paşa'yı seyahatlerde Harbiye Nezaretine bıraktığı kaymakamlardan biri sanıyor.

Hakikat şudur ki memleket Enver zamanında battı, (haydi Enver batırdı demeyelim) ve bu memleketi Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin son kahramanlarıyla beraber kurtarmaya çalışıyor. Bundan sonra Enver için bir vazife kalmıştır ki o da kendini kurtarmaktır. O son halaskârlık tecrübesini bu imtihana saklamalıdır, temenni edelim ki memleketi kurtarmaya yetmeyen aklı kendini kurtarmaya kifayet etsin!

Ve o zamana kadar, Arif Cemil Bey'in anlattığı üzere, Enver Paşa'yı Kırım sahillerine atan rüzgâr o şarkta ise sakın garba ve o garpte ise sakın şarka esmesin. bu rüzgâr onu, onun seslerini ve dostlarını, tayyaresini ve kervanını, macehalarını ve masabklarını daima önüne katsın. sürsün, götürsün.

Anadolu'nun bağrında hala onun kabzasına kadar sapladığı, hançerin yarası kanıyor. Yüreğimiz kanda, ellerimiz kandadır o ne sanıyor? Bugün Anadolu'da onun batırdığı memleketi kurtarmak için mücahede edenler, yine onun muharebelerinde şehit düşenlerin yetimleridir. Bu ağaç, sökülür ağaç mı idi? Bu kale yıkılır kale mi idi? Bu adamın kalbi nişanının madeninden, esvabının paçavrasından yahut yalısının tahtasından mıdır? Gözleri, kendi yüzünden akan bu gözyaşlarını ne zaman görecektir? Kulakları, onun yıktığı enkaz altında böğürleri ezilerek bağırarak bu bedbaht milletin ah ü zarını ne zaman işitecek?

Fakat kendini unutturmak istemeyen Enver'e karşı bizim bir silahımız var: Enver'i unutmak. Kendinden bahsettirmek isteyen Enver'in ismini ağzımıza almamak ve onu zaferimiz-

den ve sulhümüzden sonra hatırlamak...

İttihat ve Terakki'nin sulha kadar vazifesi ancak hizmet olabilir, istihdam değil! Ancak istiğfar edebilirler, sitem değil! Bizi bütün ins ü cinin yardımına muhtaç bırakan Enver Paşa ve yordakçılarıdır, bu zaafımızı suistimal etmesinler. Boğulmak üzere olduğumuz denizde bazen elimiz onlara da dokunursa, "İşte sizi kurtarıyoruz!" demesinler, zira gemimizin onların idaresinde battığını unutmuyoruz.

(Akşam, 6 Haziran 1922)

BİR CEVAP

Arıf cemil

Falih Rıfkı Bey tefrikamızın Enver Paşa'ya ait bir kısmında "memleketini kurtarmak için aklı yettiği kadar on sene mütemadiyen çalışan Enver Paşa..." cümlesinin yazılmasını Enver Paşa'yı müdafaa ediyormuşum gibi telakki ederek dünkü Akşam gazetesinde iki sütunluk bir makale neşretmek lüzumunu hisseylemiş. Ben o satırları herhalde müdafaa için yazmadım. O on senelik icraatın neticesi bir iki satırlık müdafaa ile unutturulmayacak kadar meydandadır. Tefrikaya başlamadan da yazdığım veçhile yalnız bildiklerimi tekrar ile iktifa ederek leh vealeyhte bulunmaktan mümkün olduğu kadar tevakkî etmeye çalışıyorum. Enver Paşa'nın on sene aklı yettiği kadar çalıştığı bir hakikattir. Bu hakikat ile o on senelik sâymının tarz ve şeklini tenkit etme keyfiyeti birbirine karıştırılmamalıdır.

Harb-i Umumi esnasında herkes Enver Paşa'nın icraat-ı feciasını şiddetle tenkit ederken bu tenkidata iştirak eylediğimi Falih Rıfkı Bey pekala bilir. Kendisi Suriye'de Cemal Paşa karargâhındayken İstanbul'a geldikçe Tanin matbaasını

müsaraa-i ziyaretinde Enver Paşa hakkında mübaheseler yürütürdük. Ancak Falih Rıfkı Bey o zamanlarda bir “küçük Cemal Paşa” veyahut bir “küçük Enver Paşa” gibi hareket ettiğinden belki kendisinden biraz çekinerek çok açılmazdık. Onun için olmalıdır ki vaktiyle Enver Paşa'nın icraatı aleyhinde yapılan tenkidatı arkadaşımız şimdi unutmuş gibi görünüyor.

KUVVETLERİ BİZİM ZAAFİMİZDİR*

Falih Rıfkı

Eğer merhametli ve iyi kalpli Ahmet Şuayip sağ olsaydı, artık bir âlim, bir mütefekkir telakki edilmeyecekti. Nitekim "Hayat ve Kitaplar" müellifinin arkasından gelen nesilde merhuma birtakım peyrevler yetiştirdi. Fakat zerre kadar ehemmiyet ve şöhret kazanmadılar. "Hayat ve Kitaplar"dakı ilim ve tefekkür, intişar ettiği zaman ve muhitin kaarilerindeki malumatsızlıktan ibaretti. O vakitler fransızca kelimelerle karışık bir cümle, bir iki meçhul ecnebi isimden bahseden bir fıkra (yani hâlâ Cenab Bey'in müsmir sandığı usuller) kaarilerin muharririn tebahhürü karşısında hayran ve mebhût bırakmaya kâfi idi. Fakat vaktâ ki tercümeler arttı, gençlerin bir büyük kısmı fransız edebiyatı ve neşriyatı ile haşır u neşir oldular, vaktâ ki fransız gazeteler Bâbîâli kütüphanelerinin camekânlarında bile müşteri buldu. Mütercimim ilim ve tefekkür bahsindeki mevkiine küllî halel gelmedi.

Dün Enver Paşa'dan bahsettiğim sırada bilmem ne münasebetle bu misali hatırlamaktan kurtulamıyordum. Kendi kendime dedim ki:

-Enver Paşa'nın on sene evvelki kuvvet ve hakimiyetinin

sebeplerini anlıyorum. Zira o zaman Enver Paşa'nın elinde bir ordu vardı. Bütün genç zabitler bu ateşli kahramanın etrafında uçuşan tecrübesiz ve toy pervanelerdi. Bundan başka Enver Paşa'nın kuvvetini vücuda getiren büyük müessirlerden biri de ona karşı kalplerimizde beslediğimiz muhabbet idi. Ordunun inkıyâdı ile ekseriyetin muhabbetinden büyük kuvvet menbaı yoktur. Fakat şimdi o pervaneler Enver'in ateşinde yandılar, ordu yavaş yavaş bu delişmen delikanlıdan soğudu, millet ise hınç içindedir. Fakat hissediliyor ki Enver'in yalnız hariçte değil, zira Azerbaycanlılar, Türkmenistanlılar onun ismini duydular, fakat acısını duymadılar, fakat bizim aramızda da kuvvet ve nüfuzu var, hâlâ Enver'den güleryüzle bahsetmek mümkündür. Bu kuvvet ve hakimiyetin menbaı nedir?

Enver'in kuvveti bizim zaafımızdır. Zira biz "irade-i milliye" ve "hakimiyet-i milliye" manalarını henüz tamamiyle anlamadık. Memleketine fenalık eden bir kimse karşısında duyduğumuz nefretle beraber bir de vazife deruhde etmiş olduğumuzu hissedemiyoruz. Biz istemiyoruz, fakat istemediklerimiz yavaş yavaş, için için ince saz ve nazik sözlerle aramıza sokulmaya çalışıyor. Niçin? Zira biz vakıâ istemiyoruz, fakat bu umumî nefretin ve hıncın "irade-i milliye" ile tecellisinde bir ferd olarak vazifemiz ve borcumuz ne olduğunu da vazıh bir surette bilmiyoruz. Onun için Enver gâh mer'i bir kuvvetin, gâh kader ve kısmet gibi gayr-i mer'i bir kuvvetin sahibi görünmektedir. Bu sözlerimiz yalnız Enver'in şahsına ait değildir.

On sene evvel Enver haksız olsa, kuvvet karşısında bizim zaafımız belki haklı idi, çünkü bir zaruretin zebunu idi. Fakat bugün, ordunun ve milletin Enver'den nefret ettiği şu

anda o haklı bile olsa, bizim zaafımız manasız, haksızdır. Zira tahammül etmeliğimiz için "sebeb-i mücbir" yoktur. Kaldı ki "irade-i milliye"nin tecellisinde herkes az çok rolünü oynasa zaman zaman boynumuza takılan bu "sebeb-i mücbir"ler de kendiliğinden zail olurdu.

Hamiş: Ben dünkü yazımda Arif Cemil Bey'den değil, Enver Paşa'nın faaliyetinden bahsettim. Arif Cemil Bey'in bu tarzden bana manasız bir cevap verecek kadar müteessir olması, ancak Enver Paşa'ya vuku bulan hücumlardan mütehassis olduğunu gösterir. Arif Cemil Bey harp esnasında bana açılmaya cesaret edememiş, eğer bu cesareti kendinde bulsa imiş Enver Paşa'nın aleyhinde olduğunu öğrenecektim. Bu ne cevap, ne mazerettir, ben de diyebilirim ki eğer Arif Cemil Bey o zaman Enver Paşa'dan bahsetmiş olsaydı, ihtimal benim dün söylemiş olduklarımı işitmek için yedi sene gecikmemiş olurdu. Dün, Enver'in propagandasına karşı bizim sükutumuzun yegâne silah olduğunu söylemiştim. Arif Cemil Bey "sükut"un zamanını bilmiyor: Enver Paşa memleketi batırırken vesveseye tutularak susuyor, batırdıktan sonra tayyare ile cesaretlerini, tahtelbahirle fedakârlıklarını ve piyade cüretlerini yazıyor. Bu bir kabahattir.

7 Haziran 1922 Akşam

SIRÇADAN EVDE OTURAN KOMŞUSUNA TAŞ ATMAZ

Falih Rıfkı Bey, Arif Cemil Bey'in gazetemizde intişar etmekte olan makamelerini vesile ittihaz ederek ortaya bir

Enver Paşa meselesi çıkardı, Cemil Arif Bey'in bu makalelerde Enver Paşa'yı müdafaa gibi bir maksadı takip edip etmediğini bilmiyoruz. Biz kendisinde Enver Paşa taraftarlığı görmedik. Görseydik, herhalde o babdaki mütalaamızı yazardık. Mamafih karilerimiz gazetemizde münteşir herhangi bir yazı hakkında nokta-i nazarlarını bildirmek hakkını haizdirler. Yalnız Falih Rıfkı Bey gibilerin, hele Enver Paşa'yı vesile ittihaz ederek, durup dururken ortaya dedikodu çıkarmaya hiç hakları yoktur. Enver Paşa bu memleket için bir afet oldu. Kendisinin yaptığı fenalıkları da, bilhassa mütarekeden evvel henüz mevki-i iktidarda iken ve akib-i mütarekede bizim kadar kimse teşhir etmedi. Fakat dört harp senesinde bu memleketin başına bela kesilenler içinde Enver Paşa derecesinde bir de Cemal Paşa vardır. Hatta Cemal Paşa hayat-ı hususiyesi ve seyyiat-ı ahlakiyesi itibarıyla Enver Paşa'dan çok dündür.

Falih Rıfkı Bey, madem ki sabık İttihat ve Terakki rüesasının ihtimal medhinden bile bu kadar tevahhuş edip duruyor, o halde yalnız Enver Paşa'ya musallat olmamalı, hayat-ı hususiyesini pek iyi tanıdığı Cemal Paşa'yı da ara sıra teşhir etmeli. Bhusus bunun için vesile de yok değil. Biz geçenlerde Illustration gazetesinden naklen Cemal Paşa'nın Afganistan'daki icraatına dair bir makale neşretmiştik. Biz Cemal Paşa'nın Enver Paşa'dan çok ziyade aleyhinde olmakla ve bu adamın bilhassa hayat-ı hususiyesinden mütenafir bulunmakla beraber, o makaleyi mesuliyekini İllustrasyon'a terk ile tercüme etmiştik. Cemal Paşa'nın pek ziyade lehinde olan o makale üzerine yine Falih Rıfkı Bey'in nedan sükut ettiğini öğrenmek isteriz.

Falih Rıfkı Bey bu babda izahat vermedikçe, veremedikçe bir az ihtiyatkar davranmalı, lüzumlu, lüzumsuz öteye

beriy e dilini uzatmamalı, ‘sırçadan evde oturan komşusuna taş atmaz’ meselini tahattur etmelidir. Herhalde bugün İttihat aleyhdarlığı yapacaklar içinde en son gazete Akşam ve en son fert de Falih Rıfkı Bey olmalıdır.

FALİH RIFKI BEY’İN ŞIMARIKLIĞI

Falih Rıfkı Bey'e epey zamandır, meydanı boş bulduğundan mıdır, nedir büyük bir şirretlik ve şımarıklık geldi. Kendi mazisini, efalini, bilhassa Cemal Paşa'nın hususi kâtipliği zamanına ait maceralarını düşünmeden lüzumlu, lüzumsuz, vakitli vakitsiz önüne gelene taarruzdan, zebândirâzlık etmekten çekinmiyor ve bilhassa mevkiini ve sinini hiç hatırına getirmeksizin pek müzic bir nasıhlık ve vaizlik tavırları takınıyor. Bu kabilden olarak bu defa da Arif Cemil Bey'in tefrikasını vesile ittihaz etti, ortaya bir Enver Paşa meselesi çıkardı. Kaç gündür yazdıklarına bakılırsa bize adeta bir nevi Enver Paşa müdafiliği isnad etmek istiyor, hatta bu cüretkârâne isnadını isbat için bizden bir de hesap sormak hadnaşınashğın da bulunuyor. Biz karşının mahut Bosfor ve Revey gazetelerini de ara sıra sıkıştırdıkça bu murdar paçavralar da son silah olmak üzere “Harb-i Umumi esnasında bastığın süslü resimler ne idi?” diye hesap sormaya kalkışırılar ve akıllarınca bununla bizi ilzam edeceklerini zanneylerler. Beyoğlu'nun bin mülevvesata alet olan mezhepsiz varakalarına karşı tabii kendimizi tezkiyeye lüzum görmediğimiz için cevap vermeye tenezzül bile etmiyorduk.

Bu defa Falih Rıfkı Bey'in de suallerine aynı suretle cevap vermeye lüzum görmezdik. Fakat bu şımarık beyi, sora-

çağımız suallere cevap vermeye mecbur etmek için olsun kendisine istediği hesabı itayı muvafık bulduk.

Falih Rıfkı Bey, Harb-i Umumi esnasında “Enver Paşa’nın bir yirmi otuz bin kadar çiçekli, çerçevesi, allı, yeşilli resmini derc” ettiğimizi söylüyor ve bununla bizi güyâ Enver Paşa taraftarlığıyla itham etmek istiyor.

Bir insan bu kadar yüz­süzce bir isnadda bulunabilmek için hiç olmazsa elinin altında olduğu Tevhid-i Efkâr kolleksiyonuna bir göz gezdirmek zahmeti ihtiyar etmeli idi. Enver Paşa Harb-i Umumi ilan edilinceye kadar memlekete birçok hizmetler etmiş bir kahraman addolunuyordu ve hakikaten Meşrutiyetin İlanı’nda en büyük âmillerden biri olduğu gibi, bilahare Afrika’dan bir avuç askerle yaptığı kahramanlıklar ve Balkanlar Harbinde de Edirne’nin istirdadında gösterdiği hizmetlerle memlekette hakikaten mahbûb-i kulûb olmuş idi. Biz de en har taraftarı idik ve bilhassa Edirne’nin istirdadında kendisini en ziyade biz medhettik. Fakat Harb-i Umumi zuhûr edip de o feci şekilde seferberlik ilan edildikten sonra Enver Paşa’nın pek muzır olmağla başladığına kanaat getirdik ve o andan itibaren Enver Paşa lehinde kalemi-mizden bir tek kelime-i takdir çıkmamıştır.

Falih Rıfkı Bey “Harb-i Umumi senelerinde Enver Paşa’nın yirmi otuz bin allı yeşilli resmini” bastığımızı iddia ediyor. Bizde kendisine diyoruz ki “dört harp senesi zarfında Enver Paşa’nın otuz bin değil üç bin, üç bin değil otuz, otuz değil hatta on tane tarif ettiği şekilde resmini bastığımızı isbat edemezse namussuz ve müfteridir.” Biz kendimizi müdafaa için kaçamak yollara gitmeye tenezzül eder insan olsaydık. Tasvir-i Efkâr’ın münhasıran idaremi­z altında olmayarak üç kişi tarafınodan idare edildiği zamanlar gazetede imzalı bir satır yazı çıkmadığından bilistifade “biz hiçbir şey yaz-

madık, yazdığımızı ne ile isbat edersiniz?” sualini sorardık. Halbuki buna lüzum görmüyoruz. Gazete imzasız olarak çıkan bütün yazılarımızın mesuliyet-i maddiye ve maneviyesini her vakitki gibi bugün de tamamen kabul ediyoruz ve iddia ediyoruz ki hiçbir vakit vicdanımızın, kanaatimizin haricinde bir satır yazı yazmadık.

Tasvir-i Efkâr gibi günde laakal dört beş resim basan musavver bir gazete dört harp senesinde Enver Paşa'nın yalnız dört defa resmini basmıştır. Yani senede yalnız bir resim. Zamanın başkumandanı, damadı, en muzır bir müstebidi olan bir adama karşı müdâhene etmek isteyenler böyle mi yaparlardı? Bu dört resmin altında da bir tek kelime-i takdir, hatta başkumandanımız tabiri bile yoktur, bilakis başkumandanlığa layık olmadığına imaen ismi yalnız Harbiye Nazırı Enver Paşa suretinde yazılmıştır. Akşam idarehanesinde mademki Tasvir-i Efkâr kolleksiyonu varmış, Falih Rıfkı Bey'den müddeasını ispat etmesini talep ediyoruz. Aks-i takdirde adi bir müfteri olduğu kendi kendine tebeyyün etmiş olacaktır.

Biz Enver Paşa'nın şiddetli sansürü hükümferma iken ancak diğer değerli kumandanlarımızı medh ederek kendisine bir kelime-i takdir bile esirgemek suretiyle hakkındaki fikrimizi ispat eyliyorduk. Fakat harbin nihayetlerine doğru sansür lağvedilince yine Enver Paşa memlekette hükümferma iken ilk hücumu biz başladık ve hatta o vakit “hıyanet-i harbiye” töhmetiyle divan-ı harbe gittik, ki harpte böyle muhatara geçiren bir ikinci gazeteci daha gösterilemez. İşte Falih Rıfkı Bey'in suallerine bu kadar cevap veriyoruz ve zannediyoruz ki merakı mündefi olmuştur, mamâfi bu bâbda daha öğrenmek istedikleri varsa sorsun, kendisiyle istediği kadar konuşuruz.

Şimdi biz de kendisinden bir iki sual soracağız. “Falih Rıfkı Bey, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya sırf ihtiyat zabiti olarak mı intisap etmiştir ve Cemal Paşa'nın yanında vazifesi ihtiyat zabıtlığına mı inhisar eylemiştir. Falih Rıfkı Bey Paşa'nın bir nevi sır kâtipliğine kadar irtika eylememiş midir ve bu sır kâtipliğinde Cemal Paşa'nın hayat-ı hususiyesine pek yakından temas eylememiş midir. Cemal Paşa Suriye'de sekiz on müslüman asmıştır ve Suriye'nin bizden ıftirakına en ziyade sebep olan amillerden birinin de bu cinayetler olduğu söyleniyordu. Falih Rıfkı Bey bu cinayetleri mazur göstermek için bir kitap yazmış mıdır? Yazdıysa bunu da acaba ihtiyat zabiti sıfatıyla ve emir kulu olarak mı yazmıştır? Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı bir faciadır, fakat Cemal Paşa'nın Kanal Seferi zayıatın kemiyeti itibarıyla değilse bile, seferin mahiyeti itibarıyla daha az mecnunluk mudur? Merak bu ya biz de bunları öğrenmek istiyoruz ve zannediyoruz ki bunları Falih Rıfkı Bey'den iyi yazacak kimse yoktur. Sonra Cemal Paşa'nın Suriye'de hayat-ı hususiyesi için gayet feci rivayetler var. Bunları da Falih Rıfkı Bey'in pek iyi bildiği söyleniyor; bu bâbda biraz tafsilat veremez mi? Falih Rıfkı Bey Cemal Paşa ile Suriye'den avdet edip Bahriye Nezaretinde Paşa'sının kalem-i mahsus müdürlüğünü de ihtiyat zabiti sıfatıyla ve yine kumandaya riayet! için mi ihtiyar etti?”

Şimdi Falih Rıfkı Bey'in bu suallere cevap vermemek için yine ortaya "vicdanım, ahlakım manidir" efsanesini çıkarmamasını kendisine ihtar ederiz. Herkese hergün tecavüz eden, bizden Enver Paşa hakkında hesap istemek salahiyeti nefsinde gören bir adam, bu suallere de cevap vermeye mecburdur. Bahusus ki biz Enver Paşa hakkında istediği iza-hatı kendisine verdik, hatta “müddeanı ispat edemezsen namussuzluğunu itiraf etmiş olursun” gibi ağır bir söz de söyle-

dik. Şimdi bizim de suallerimizin cevabını beklemek hakkımızdır. Cenab Şahabbettin Bey'e "Cemal Paşa'dan ipek alarak ticaret ettin" diye bihakkın çatan adamların biraz da kendileri hesap vermeye mecburdurlar. Akşam gazetesinin damına taş atmak meselesine gelince biz nahif ve zayıf bir adam olduğumuz için taş atmak kuvvetini haiz değiliz. Yalnız kalemimizin bir ucuyla bazı sahifeleri açılır ve bazı hakayığa temas ederiz. O zaman Akşam'ın damını sağlamdır, yoksa temeli mi çürüktür?" Pek kolay meydana çıkar. Millîcilik meselesine gelince Akşam Gazetesinin bu bahsi karıştırmamasını da kemal-i ciddiyetle ihtar ederiz. Akşam hiçbir vakit Milli Cephenin ön saffına geçemez, daima arkasına sığınarak işini görmekle meşguldür, uslu oturup, zebandirazlık etmese mahiyeti sükutuna bağışlanabilir. Fakat istiklal-i vatan için Anadolu'da ihraz-ı gaza edenlerin namı gazete için reklam ittihaz edilirse çok şey söyleyecekler bulunur...

TEVHİD-İ EFKÂR'IN TAARUZUNA MUKABELE

Anadolu'nun İtilafları ve Anadolu'daki Vahdet İttihat ve Terakki'nin Eseri Değildir

Tevhid-i Efkâr Peyâm-ı Eyyâm üslubundan eğri büğrü, denne çatma taklide özendiği çirkin bir kitabetle şahsımıza ve gazetemize tekrar taarruz etti. Bu bayağı sarkıntılığı o hayide kılığa sokmak için Tevhid-i Efkâr sahibinin niçin elli saat kadar düşündüğünü anlayamıyoruz.

Türk karilerinin şu münakaşada muaheze edecek tarafı

iyi tayin edecek tarafı iyi tayin edebilmelerine medar olmak üzere bir küçük muterize açmak lâzım geliyor: Tevhid-i Efkâr'ın murdar tecavüzlerine sebep, Akşam Gazetesinde geçen gün "Zavallı Enver Paşa. Nankör Millet" ünvanıyla intişar eden makalesidir. Biz, sadece Arif Cemil Bey'in ismin-den ve tefrikasından bahsettiğimiz bu makalede demek istiyorduk ki: "İttihatçılar henüz harbin hesabını vermediler ve siyasetlerini tenvire yardım edebilecek vesaiki beraber götürdüler. Anadolu, Türk vatanını o harp neticesinde düştüğü korkunç felâketten kurtarmaya çalışıyor. Milli Mücadele nihayet bulduğu vakit İttihatçılar hesap vermeye davet edileceklerdir. Fakat o güne kadar onlara düşen vazife Anadolu'nun işlerine ve siyasetine müdahale etmemek ve Anadolu uğruna çalışsalar bile bunu sessiz sedasız yapmak ve hele Anadolu'nun şereflerini çalmaya tasaddi etmemektir. Bize düşen vazife ise yine o hesap gününe kadar İttihat ve Terakki'yi mazur gösterecek tarzda neşriyata tavassut etmemek ve bilhassa mütemadiyen Anadolu'ya girmeye uğraşan Enver Paşa'nın dahilinde de kendisinden fedakârlık ve kahramanlık menkıbelerinden bahsettirmek arzusuna alet olmamaktır. Makalede "haşlanmış fasulye" fıkrasının çarnaçar uyandırdığı bazı hatıralardan da mülhem olmuştuk.

Binaenaleyh evvela Enver Paşa bahsini hiç yoktan ortaya çıkaran bir değiliz; Arif Cemil Bey'in tefrikasını neşreden Tevhid-i Efkâr'dır. Bu makaleye cevap vermek sırf Arif Cemil Bey'e ait bir mesele idi, fakat Tevhid-i Efkâr bu tarizimizden mukaddesatına tecavüz edilmiş gibi köpürdü ve üstümüze saldı. O zaman anladık ki Tevhid-i Efkâr'ın "Diyar-ı Gurbet Maceraları"nı neşretmekten maksadı ibtida zannettiğimiz ve hoş değilse bile, biraz mazur da görmek istediğimiz gibi sadece bir satış meselesi değildir. Eğer Enver Paşa henüz berhayat olmamış olsaydı, bu tefrikayı da - Tev-

hid-i Efkâr'ın geçenlerde en maruf istibdad eşhasından birinin imzasıyla neşrettiği "Kaside-i Hamidiyye" gibi- kaale bile almazdık, o vakit hürriyetperver suretinde görünen bir gazetenin bu irtica reklamına mebhût olduğumuz gibi, bu sefer de ismini sıfattap ve inayetini vesikadan müstağni telakki ettiğimiz Enver Paşa'nın milliyetperver görünür bir gazetede o tarzda mevzuubahis edilişine de sadece gülmekle iktifa ederdik. Fakat Enver Paşa berhayattır, binaenaleyh mühliktir.

Mütareke ibtidalarında Enver Paşa'dan ve İttihat ve Terakki'den bahsettiğimiz vakit Alemdar Gazetesi ikide bir bu hakkı bizde görmezdi. Kitabetini Peyâm-ı Eyyam'dan ve tabiyesini Alemdar'dan taklit eden Tevhid-i Efkâr'ın tecavüzü, bu silahların namusunu zırhına çarpmaktan çeteleye döndüğü zaman rast geldi.

Tevhid-i Efkâr sahibi harp esnasında gazetesinin iki üç kişi tarafından idare edildiğini, kendisinin başmakalelerle münasebeti olmadığını söylemekle ancak Mihran Efendi kadar haklı olabilir. Mihran Efendi de kendisine tariz edildiği vakit: "Gazetemin içi benim, dışı Ali Kemal'indir!" diyor. Hatta arasına bu kendisinin addettiği iç tarafta, tıpkı Tevhid-i Efkâr gibi, Anadolu tekziplerini, mülakatlarını, telgraflarını ve haberlerini neşrettiği de nâdir değildir. Şimdi Tasvir-i Efkâr sahibinden şu suali soruyoruz:

Siz, iki kardeşler madem ki İttihat ve Terakki'nin aleyhinde idiniz, madem ki gazetenizdeki bütün başmakalelerin candan aleyhtarı olduğunuz İttihat ve Terakki'yi müdafaa ettiğini her sabah okuyordunuz, niçin gazetenizi likide etmediniz ve bütün akrânınız gibi orduya girmediniz?

Bu suali sormak için bize kuvvet veren başka bir saik de geçenlerde bu muharririn "kanaatimize muhalif neşriyata icbâr edildiğimiz vakit gazetemizi kapamaktan ve zarar ve

ziyana katlanmaktan çekinmedik” suretindeki tafrafulu-ruşluğudur. Harp esnasında Tasvir sahibinin rolünden en ziyade bahsetmek salahiyeti Yunus Nadi Bey'indir. Yunus Nadi Bey Yenigün'ü İstanbul'da neşrettiği vakit vesikalarıyla, tenkîitleriyle, cümleleriyle bu mürtedliğin içyüzünü teşrih etti ve bu maceraya “yılan hikâyesi” ismini verdi. Eğer Tevhid-i Efkâr bizden vesika istemekte ısrar ederse bu bendleri ay-nen Akşam'da tefrika edebiliriz. Bu tefrika ile, Sait Efendi ve Arif Cemil Bey tefrikalarından ziyade müşteri bulacağımıza şüphe yoktur! Mamafih yarın Tasvir-i Efkâr kolleksiyonun-dan istinsah ettiğimiz fıkraları neşredeceğiz. Tasvir-i Efkâr sahibinin İttihat ve Terakki'ye mütarekeye doğru hücumlara başladığını söylediği zaman, Müttefikîn filolarının İstanbul limanına girmek üzere Çanakkale etrafına geldiği zamana te-sadüf eder. Harbin ve Enver Paşa'nın aleyhinde yazmak için intihap edilen bu zaman, Tevhid-i Efkâr sahibinin cesaretini değil, zebûnkeşliğini, fırsatcûluğunu gösterir.

Cemal Paşa tarafı, benim en kuvvetli tarafımdır. Bugün Tevhid-i Efkâr'ın suallerine daha vâzih cevaplar vereceğim, karilerim emin olsunlar ki bu sütunlarda şahsıma ait bahse geçerken sabırlarını suiistimal etmiş olmaktan mütevellid bir azap içindeyim:

1- Cemal Paşa tarafı benim en kuvvetli tarafımdır, de-miştim. Zira ben muarızlarıma nazaran, Suriye'de adeta bir cihangir gibi hüküm süren nâfiz ve hakim bir şahsiyetin yan-nda, büyük nüfûzların eteğinin ucuna dokunanlar milyonlar kazandığı bir devirde beş altı sene bulunduktan sonra, Mütareke olur olmaz bir müddet yaşayabilmek için babamın evini sattım ve gazetecilik ederek tehlikeye atıldım. Fakat diyorlar ki Tasvir-i Efkâr sahibi -küçücük gazeteciliğinin ufacık sela-hiyeti bile- Viyana'dan İstanbul'a bavullarıyla bluz kaçır-

cak kadar ihtikâra alet olmuştur. Hatta Tasvir-i Efkâr binasının bir vakitler kösele muhtekirleriyle kaçakçılarının ya-tağı olduğuna ve Tasvir-i Efkâr sahiplerinin o zaman Men-i İhtikâr Cemiyeti ile esrarengiz münasebetlerde bulunduğuna dair tekzibi gayet güç şehadetler var. Eğer, bu adam benim mevkiimde bulunsaydı ve yalnız sekiz defa, hiçbir teftiş ve muayeneye tabi olmaksızın ve on onbeş vagonluk trenlerle Suriye'ye gidip gelmiş olsaydı acaba ne yapacaktı?

2- Cemal Paşa'nın hayat-ı resmiyesine pek yakından temas ettim, hususiyesine hayır... Cemal Paşa'nın harp esnasında bir hayat-ı hususiyesi de yoktu. Suriye'de her zaman ya ailesiyle, ya karargâhıyla beraber bulunmuştuk. Cemal Paşa'nın Suriye'den teb'id ettiği aileler malumdur: Haklı haksız kendisine ait bir mesele, fakat bu teb'id listelerinden ne bir milyonerin, ne bir güzel kadının ismi çıkarılmıştır. Cemal Paşa'ya hücum etmek için, harpten evvel tanıımıyordum, bilmiyorum, fakat harp esnasındaki hayat-ı hususiyesine bakanlar aldanacaklardır.

3- “Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Rüyet Olunan Mesele-i Siyasiye” ünvanlı cilt bir eser değil, bir “mecmua-i vesâik”dir. Bu vesikalar Âliye Divan-ı Harbi tarafından toplanmış ve tasnif edilmiş, başına Abdülgani Yesi isminde bir Arap gencinin eliyle yazmış olduğu itirafata nazaran bir tarihçe, adeta bir esbab-ı mucibe mazbatasını ilave edilmiştir. Cildin üstünde “Dördüncü Ordu Karargâhı Tarafından Neşredilmiştir” sarahati var. Bu kitabı Tanin Matbaasında tab'ettirmeye tavassut edişim sırf bir eser-i tesadüftür. Zira o vakitler babam vefat etmek üzere idi. Ailemden Kudüs'e gelen bir telgraf üzerine İstanbul'a gelip babamın başında bulunmak için bana müsaade verdiler. Bu vesile ile, hurufatsızlık ve hakkâksızlık sebebiyle Suriye matbaalarında

basılmasına imkân olmayan bu “mecmua-i vesaik”i benimle İstanbul’a gönderdiler, bu mecmuayı Meclis-i Vükela tasvip etti ve fransızcaya tercüme ettiren de Talât Paşa merhumdur.

4- Cemal Paşa Suriye ve Garbi Arabistan umum kumandanlığından ayrılıp Bahriye Nezaretine geldiği vakit, vazifesinden istifa etmiş değildi. Bilhassa idari işlere inhisar eden meselelerle meşgul olmak ve muhabere etmek mecburiyetinde idi. Dört beş senelik evrakı ihtiva eden dosyalara bakmak üzere bu dosyaları tanıyan bir zabıta lüzum vardı. Bu sebeple ben kendisine refakat ettim. Cemal Paşa bu refakate bir şekil vermek üzere beni Bahriye Nezareti kalem-i mahsus müdür muavinliğine tayin etti.

5- Cemal Paşa'nın bu kadar yakınında bulunmak bana onun aleyhinde bulunmak hakkını vermez, bilakis bu hakkı benden nez' eder. Suriye'deki hatıralarımın neşrini, Cemal Paşa ile memleketin doğrudan doğruya karşılaştığı zamana talik ediyorum. “... Binaenaleyh Cemal Paşa'ya hücum et!” daveti Enver Paşa hakkında kendinin ve milletin düşündüklerini yazan bir muharrir karşı hücum vesilesi olamaz. Bir defa Enver Paşa'yı müdafaa edenler gibi, Cemal Paşa'yı müdafaa eden de yok. Sonra muharrir yalnız ben değilim!

6- “... Cemal Paşa'nın Suriye’de hayat-ı hususiyesi için gayet feci rivayetler var. Bunları Falih Rıfkı Bey’in de bildiği söyleniyor!” tarzındaki şeni, adi ve murdar tefevvühe gelince, Tasvir-i Efkâr’ın bu sözlerindeki ima Peyam-ı Sabah’da benim hakkımda intişar eden o menfur yazılara mı aittir? O yazıların altındaki uydurma imzalar benim günlerce devam eden hakaret ve davetlerime karşı hüviyetlerini tasrih bile etmeye cüret edemediler. Ben aynı gazetede Velid Bey’in ta su-

ret-i tevellüdüne kadar dil uzatan rivayet ve hücumlardan istifade etmeye tenezzül ediyor muyum?

7- Cemal Paşa'nın karargâhındaki vazifem “bir nevi sır kâtipliği” değildi, eğer varsa böyle bir vazifeyi şifre zabitle-rinden mutemed olanlar ifa eder. Ben daima erkân-ı harbiye riyaseti vasıtasıyla kumandanlığına merbuttum. Erkân-ı Harbiye reisimiz İstanbul'dadır.

Akşam Anadolu'da gaza edenlerin namını reklam vesilesi diye kullanmaz. Bu melun tecavüzü zamane Volkan'ının suratına çarpmak isteriz. Anadolu mücahedesı uğruna neşri-yatta bulunmak bize vazifemizi ifa etmiş olmaktan başka hiçbir menfaat temin edemez. Fakat bu uğurda mücahede eden arkadaşlarım arasında mesela ben Mustafa Paşa Divan-ı Harbinin üç ay işkencesine maruz kaldım ve o Divan-ı Harbe idam edilmek üzere gönderilmiş dair Anadolu gazetelerinde intişar eden vesika şimdi yanımdadır. Anadolu'da feda-yı nefis edenlerin o kadar başdöndürücü bir ulviyeti var ki, İstanbul'da düştüğümüz tehlikeler ve yazdığımız yazılarla bir iftihar hissi duymak bile bize giran geliyor. Anadolu mücahedesı karşısında daima mahcup, daima küçük kaldığımızı düşünmekten bir an bile fariğ olmuyoruz. Akşam'ın İstanbul'da ümitsizlik ve hıyanetle mücadelesi lazım gelenler tarafından lüzumu kadar takdir edilmiştir. Ancak kıskançlıktan, nahvetten ve hırstan kıvranan Tevhid-i Efkâr'ın dilindeki zehir, bizi bu mücadelemizde tereddüt ettirmeye kâfi değildir.

Hamiş - Enver Paşa'ya ait makalemde İttihat ve Terakki rüesasının Anadolu ittifaklarını güya onlar vücuda getirdiği,

Anadolu mücahedesinin ancak onların teşkilatı sayesinde vücud bulduğu tarzında bir propagandaya germi verdiklerini yazmıştık. Arif Cemil Bey'in bugünkü tefrikası bu fikrimizi teyid edecek kuvvetli satırları havidir. Bu kısmı aynen istinsah ediyorum:

“Talât Paşa'nın bu mesaisi üç kısma ayrılabilir:

Birincisi Rusya ile Türkiye arasındaki itilafı ihzar etmek için Berlin'de icra eylediği teşebbüsat,

(ikincisi tayyedilmiştir)

Üçüncüsü de Anadolu'da düşmanlara karşı açılan halâs mücahedesinde dahili vahdeti temin ve muhafaza ve bunun için de Anadolu'da bilakaydüşart Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanılmayı tavsiye eylemek.”

Tefrikanın mabadı Talât Paşa merhumun bu mesai için teşebbüslerine ve siyasetlerine dairdir.

Bu tefrika göstermek istiyor ki:

Anadolu mücahedesinin kuvvetini vücuda getiren amillerden biri olan Rusya dostluğu İttihatçıların eseridir.

Anadolu mücahedesinin kuvveti vücuda getiren amillerden biri olan dahili vahdet ve hatta Mustafa Kemal Paşa İttihat ve Terakki'nin tavsiyeleri sayesinde vücud bulmuştur.

İttihat ve Terakki zamanında mahv u harab olan memleketi kurtarmak üzere feda-yı can edenlerin mukaddes ervahı hürmetine bu propagandaya nihayet vermek lâzımdır. Tevhid-i Efkâr, karşısında, yalnız bu ricada bulunmak için zayıf görünmeye razıyız.

F.R.

ŞERİRİN NEŞRİYATINA CEVAP

Falih Rıfkı şeririn dün gazetesinde bir bedmestin gaşıyan etmesi kabilinden ikibuçuk sütun neşr eylediği hezeyanları okuduk. Bu şerir çocuğun, şimdiye kadar neşriyatı az çok takip etmiş olduğumuz cihetle bu defa da aynı suretle şirretlik edeceğinden emin idik, binaenaleyh bu çok cüretkârane terbiyesizlikler karşısında hiç de mütehayyir olmadık,

Matbuata musallat olduğundanberi, öteden beriden gördüğü bir iki takdir ile kendini şaşırان ve şımarان ve şıvardıkça da cidden herkese giran gelecek yolda cüretkârlıklara kalkışan bu çok feci mertlik mefhumundan bu çok bihaber çocuk eğer bu neşriyatle erbab-ı namusu sustururum ve kirletirim zannediyorsa çok yanılır.

Dediğimiz gibi hakiki bir gaşıyan mahiyetinde olan neşriyatına vüsat-i cereyan vermek isteyen bu adam sık sık Ali Kemal'den bahsediyor ve adeta onun cenahına sığmıyor. Halbuki biz kendisine cevap verirken Ali Kemal'in ismini zikr etmeye tenezzül bile etmemiştik. Suriye'deki maceralar hakkında ima tarikiyle irad ettiğimiz sualleri de katiyen Peyam-ı Sabah'tan mülhem olarak yazmamıştık. Buna hacet de yoktu. Bu şeririn Cemal Paşa ile geçirdiği hayat hakkında da ima bir çok rivayetler deveran eder ve rivayetler de matbuatta bazen pek sarih olarak, bazer de ima tarikiyle zikredilir durur. Fakat Falih Rıfkı madem ki bizzat kendisi Peyam-ı Sabah'larla fılan istişhad ediyor, o halde biz de kendisine yalnız Peyam-ı Sabah'da değil Alemdar'da da vaktiyle intişar etmiş olan gayetülgaye ağır isnâdâta karşı niçin sükut ettiğini soralım. Bilhassa Alemdar'da bir aralık o kadar müthiş sözler söylenmiştir ki matbuat aleminde henüz hiç bir gence bu kadar ağır sözler söylendiğini bilmiyoruz. Alemdar'la münakaşa-ı kalemiyede bulunmak tabii mümkün olamazdı. Fakat

bir gencin en mukaddes olması lazım gelen şeylerine bu tarzda vuku bulan hücumlara karşı o gencin yegane yapacağı şey derhal mahkemeye müracaatla müfterileri lazım gelen cezaya çarptırmaktır ibarettir.

Halbuki Falih Rıfkı bu pek ağır bulunan ve tekrarlanmasına hiçbir gazete tarafından tahammül edemeyecek olan teşniata sükut etti. Peyam-ı Sabah'da intişar eden yine bizzat kendisi bahsettiği isnidata gelince böyle isnidat karşısında bulunanlarda yalnız “Kimler onu yazar?” diye meydan okumakla kalmaz. O isnadatı yazan meçhul da olsa neşreden gazete malumdur. Binaenaleyh derhal gazetenin sahipleri aleyhinde ikame-i dava olunur ve eğer isnadat vakıa isimsiz ise gazetê mahkum ettirilerek ihkak-ı hak ettirilmiş olurdu.

Bu yapılmadığı daha doğrusu yapılamadığı takdirde ise sahaif-i matbuatda aleyhinde mütemadiyen bu yolda isnada ve ithamatda bulunulan adamlar mutlak susmaya, bir köşeye çekilip oturmaya mahkumdurlar. İşte biz Falih Rıfkı'nın evvelce bütün bu neşriyat karşısında mütemadiyen gazetecilik şirretliği ile iktifa ederek işi gürültüye getirdiğini gördüğümüz için idi ki yine şerirliği ele alacağını pekala biliyorduk. Fakat şirretlikle her vakit, her kese karşı başa çıkılmaz, kendini müdafaadan aciz olan bazı biçareler “edepsizden arzını geri al” kabilinden sussalardı biz mademki namusumuza tecavüz ediliyor, bu şerire namusa tecavüzün ne demek olduğunu göstereceğiz.

Falih Rıfkı Cemal Paşa'nın maiyetinde bulunduğu zamandaki efali hakkında sözde izahat veriyor ve bu izahat ile herşeyin içinden çıktım zannediyor. Hayır efendi, bu izahat kafi değildir vuku bulan bütün isnadattan, ithamattan temizlemek için Suriye'de geçen o hayat alettafsil yazılmıyor; yazılmadıkça böyle şerirane neşriyat ve tecavüzat ile işin

içinden çıkamaz; kimseye hiçbir hususta zerre kadar kanaat gelmez ve binaenaleyh efkar-ı umumiye hüküm-ü لازمını verir.

Cibali semtinin mütecaviz mahluku kendisini tezkiye için üç ay hapse girdiğinden bahsedip duruyor; Mütareke devrinde haklı, haksız kim hapse girmemiştir ki, topu üç aylık bir hapis hayatı geçirmek delil-i namus veyahut hüccet-i hamiyet olsun. Mamafih biz bu şeririn o üç aylık hapsi devresinde de kendisini kurtarmak için ne elim tezellüllerde bulunduğunu da biliyoruz; bugün fırsat düştükçe aleyhinde yazdığı birçok adamlara iltica etmiş ve kendisini ancak o suretle kurtarmıştır. Halbuki Falih Rıfkı böyle bin vasıta ile kendisini hapisten kurtarmaya uğraşırken biz Malta'da çilemizi doldurmakla meşgul bulunuyorduk.

Akşam'ın milli cephedeki hidematına gelince, Akşam Gazetesinin sahifelerinin iç ve dış yüzü karıştırılacak olursa bu gazetenin menfaatine hizmet için neler yaptığının pek çok misali gösterilebilir. Bize pek cüretkârâne surette gazete satışı isnadatında bulunan efendilere soruyoruz, gazetelerini dört beş senelik hayat-ı neşriyesinde memleket uğrunda cidal maksadıyla bir haftacık olsun sed ve tatil ettirmişler midir? Halbuki bizim Malta'da bulunduğumuz on dört ay zarfında tamamen muattal bıraktığımız gazetemizin, bunun haricinde laakal yirmi defa sed ve tatiline sebebiyet verdik ve nihayet bu uğurda yegâne istinadgâhımız-ı maddi ve manevimiz olan kardeşimizi ecnebi diyarda elim surette kaybettik. Buna mukabil Akşam'a şimdilik yalnız birkaç sual soracağız. Birkaç kuruş paraya tama'en sahifelerinde "rakı haramülhabet" diyen nâdân" cümlelerini havi müskirat ilanları neşretmiştir ve bunun için aleyhinde müddeiumuminin nezdinde teşebbüsatta bulunulmuş mudur? Bir taraftan Rumlara boy-

kotaj yapılmasını tavsiye ederken diğer taraftan müslümanlara para ikraz eden murabahacı Rumların tasvirleriyle ilanlarını neşretmemiş midir?

Biz Akşam'ın cüretkâr efendilerine bir söz daha söyleyeceğiz. Bizim şahsımızın da, gazetemizin de namusu ilişilemeyecek kadar yüksektir. Biz bütün hesaplarımızı, defterlerimizi, a'mallerimizi matbaamızın önünden geçen ilk yolcuya göstermeye hazırız. Akşam'ın da bu cesareti haiz olup olmadığını soruyoruz. Fakat bu sualimizi gazeteci gürültüsü ile bastıracaklarını zannetmesinler, çünkü biz aldığımız cevap üzerine derhal fiiliyata geçeceğimizi de kendilerine temin ederiz. (Akşamcılar şundan emin olsunlar, bizim "el-minnetullahi yüzümüz pak ve alnımız açıktır" herkese herşeyimiz için azami hesap vermeye hazırız ve bu sözlerimizin bütün erbab-ı namus tarafından senet ittihaz edilmesini talep ediyoruz.

Falih Rıfık'nın, vaktiyle Yenigün sahibi ile aramızda cereyan etmiş olup da bir incir çekirdeğini doldurmayan dedikodulara istinaden vukubulan istinadata gelince, bundan dolayı gerek Falih Rıfık, gerek Akşam Gazetesi aleyhinde derhal ikame-i dava edilecektir. Bu efendilerle mahkemede uzun uzadıya görüşülecektir ve o vakit hangi tarafın namuslu olduğu anlaşılacaktır.

TEVHİD-İ EFKÂR'IN ARZU ETTİĞİ VESİKALAR

Tevhid-i Efkâr dünkü şeni hücumunda harp esnasındaki neşriyatından bahsederken diyor ki:

“Biz imzasız yazıların mesuliyet-i maddiye ve maneviyesini kabul ederek iddia ediyoruz ki kanaatimizin haricinde

bir satır yazı yazmadık.”

Binaanaleyh Tasvir-i Efkâr kolleksiyonlarından âtiye naklettiğimiz satırlar tamamen Tasvir-i Efkâr sahibinin ka-naati dahilinde olmak lazım gelir.

Dün söyledikleriyle seferberlik ve harp bidayetinde yazdıklarını aynen karşılaştırıyoruz.

Tasvir-i Efkâr seferberlikten evvel ilk sahifesinde im-zasız, şatafatlı yazılarla düvel-i merkeziyenin nihai galibiye-ti hakkında efkâr-ı umumiyyeyi ikna için müdhiş bir propa-ganda yapıyordu. Meselâ harb-i umuminin ilanından bir müddet sonra Kayser'in büyük bir rebmi altında şu satırlar görülür, (bu satırlar bittabi imzasızdır, yani Yunus Nadi Bey'e ait değildir):

“Ordularının satvet-i kahharanesine istinaden şark ve garbe fermânferma-yı savlet olmaya başlayan haşmetlu Al-manya imparatoru Hazretleri.”

Ve bu tarihten itibaren ilk sahife hergün bu fikri takviye edecek resimler ve yazılarla çıkıyor, "Almanların satvet-i kahirânesi devam ediyor!" serlevhası hergün harp havadisle-rinin başına geçiyordu. O günlerde Tevhid-i Efkâr'ın ilk sahi-fesi Alman kartalının kanatlarıyla kaplı idi. Malumdur ki se-ferberlik 21 Temmuz'da ilan edildi.

Dünkü Tevhid diyor ki: O feci şekilde seferberlik ilan edildikten sonra Enver Paşa lehinde kalemimizden bir tek ke-lime-i takdir çıkmamıştır.

O günkü Tasvir diyordu ki: 31 Ağustos tarihli Tasvir'in ilk sahifesinde Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın resimleri ve re-simlerinin üstünde ve altında şu yazılar görülür: Milletın hakk-ı hayatını sonuna kadar muhafazaya müvekkil olan devletin iki zî-azm ü cür'et rüknü. Devletin bütün kuvâ-yı

berriyesine âmir olan Enver Paşa. Devletin bütün kuvâ-yı bahriyesi idaresinde bulunan Cemal Paşa.

Şu halde biz iftira etmemiş oluyoruz, binaenaleyh Tevhid yalancı mertebesinde düşüyor.

Dünkü Tevhid-i Efkâr: "O feci şekilde seferberlik..." diyor. O günkü Tasvir-i Efkâr 7 Teşrinievvel tarihli nüshasında "seferberliğimizin teselli-âver intibaatından" ünvanlı imzasız yazısında diyordu ki:

"... Vakîâ askerimizin ik saat süren bu geçit resmini hasudâne nazarlarla seyredenler yok değildi. Fakat o simalard-ra aynı zamanda öyle alâim-i endişe manzur oluyor idi, ki yalnız bunu görmek seferberliği icrâda ne derece isabet gösterdiğimizi anlamak için kâfi idi."

Dünkü Tevhid diyor ki: Fakat Cemal Paşa'nın Kanal Seferi daha az mecnunluk mudur?

O günkü Tasvir diyordu ki: 29 Teşrinisani tarihli Tasvir'den: Asâkir-i Osmaniye Kanal sevâhiline gelince behemehal o dar sahayı atlayıp geçeceklerdir.

Biz bu fıkraları Tevhid-i Efkâr aleyhinde bir vesika diye istinsah ve istişhad etmiyoruz. Tevhid-i Efkâr'ın talebi üzerine naklediyoruz. Şimdi ey aziz kaarı, siz hükmediniz: Müfteri kindir? Ve İttihat ve Terakki aleyhine yazı yazacak en son gazete Akşam mıdır? Ve Tevhid-i Efkâr'a soruyoruz:

"Acaba Tevhid-i Efkâr, Akşam koleksiyonunda bu istinsahlara bir tek nazire bulabilir mi? İttihat ve Terakki'nin lehinde bir tek kelime bulabilir mi? Necmeddin Sadık ve Fali Rıfkı'nın imzası üstünde, bütün Harb-i Umumî esnasında, İttihât ve Terakki'nin lehine yazılmış bir tek satır neşredebilir mi?"

Eğer Tevhid arzu ederse harp senesi Tasvir kolleksiyonunun hergünkü nüshasından buna mümâsil fıkraları nakletmekten üşenmeyiz.

BİR MUGALATANIN CEVABI

Falih Rıfkı Bey İttihatçılık propagandası yapıldığı iddiasına devam ederek Akşam'ın evvelki akşamki nüshasında tefrikamızdan Talât Paşa'nın Berlin'de husule getirdiği teması ve Paşanın Anadolu'daki rüfekasına bilâkaydüşart Mustafa Kemal Paşa tarafında toplanmalarını tavsiye ettiği noktaları ileri sürüyor. Bunların her ikisi de hakikattir. Falih Rıfkı Bey İstanbul'da otururken Berlin'de geçen vekayii olmamış gibi gösteremeye kalkışırsa bütün sözlerinin hezeyandan ibaret olduğunu yalnız kendisi ispat eylemiş olur. O iki noktanın tefrikamızda mevzuubahis edilmesi ile herhalde İttihatçılık propagandası yapılmış olmaz. Çünkü Talât Paşa'nın Anadolu'daki rüfekasına Mustafa Kemal Paşa'ya iltihat eylemelerini gayet tabii bir şeydir. Üç seneden beri cansiperane çalışan Anadolu müdafilerine Talât Paşa'nın böyle küçük bir hizmette bulunmuş olması Anadolu'daki hareket-i milliyenin İttihatçılar tarafından mı vücuda getirildiği neticesini çıkarır? Bunu olsa olsa ortalığı karıştırmak ve hiç yoktan birtakım dedikodular ihdas etmek isteyen Falih Rıfkı Bey yapar. Ben evvelce de yazdığım vechile ancak geçen vekayii yazmakla iktifa ediyorum. O vekayiden mutlaka mana çıkarmak isteyenler değil, onların vücudunu redd ü inkâr edenler varsa ortaya çıksınlar.

ZARURÎ BİR CEVAP DAHA

Falih Rıfkı bir hayli şirretlikten sonra sözde bizi iskât ve ilzam edecek olan Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın henüz mahiyetleri malum bulunmadığı günlerde, yani seferlik bidâyetindeki neşriyatımızla bizi ağyara -sanki korkumuz varmış gibi- jurnal ettikten sonra işi mahkemeye bırakıyor. Zaten Tevhid-i Efkâr terbiye ahlak, namus, din gibi fezailden çoktan mahrum olan edâni ile bilhassa millet ve memleketin geçirmekte olduğu şu nazik günlerde söğüşmekten müteneffir olduğu için biz de hal ve davayı daha evvel bâb-ı adalete tevdi' etmiştik. Son söz olmak üzere İttihat ve Terakki yordakçılığı ettiğimiz hakkındaki iddialarını bir daha reddetmeyi bir vazife addediyoruz.

Harb-i Umumiyenin son senesinde siyasi sansürün ilgası (Haziran 334) tarihinden itibaren (yani Mütarekeden 5 ay evvel) İttihat ve Terakki aleyhinde herkesten evvel ve en şedid bir mücadeleye giriştiğiniz sırada Akşam'ın bu günkü sahipleri yalnız biri müstesna olmak üzere hep birden İttihat ve Terakki merkez-i umumisinde İttihat ve Terakki parasıyla Akşam matbaasının tesisi için el etek öpmekte idiler ve İttihat ve Terakki'yi müdafaaya hazırlanan bu gazeteciler, İttihatçılar yıkıldıktan sonra ilk evvela kendi efendilerini ısırdılar, bizim "İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları"nı tefrika etmemiz de İttihat ve Terakki yordakçılığı yaptığımız manasını çıkarmak tamamen gülünç bir iddiadır. Biz, mütarekeden beri Amerika Sefiri Morgentau, Rus Papazı Rasputin'in, Fransız sefiri Bombard'ın, bazı ümera-yı askeriyemizin ve nihayet Sultan Hamit'in mukarribeyninden Ali Sait Bey'inde hatıralarını dercettik ve icap ettikçe kendi fikirlerimizi de söyledik. Şimdi bundan hatıratını neşrettik diye nöbet nöbet Amerikalı mösyöye, Rus papazı-

na, Fransız Sefirine, Sultanhamit'e taraftar olmamız lazım gelir ki İttihat ve Terakki'nin de yardakçısı olalım. Kimsenin ne bendesi, ne de efendisiyiz, biz milletin hâdimiyiz. İttihat ve Terakki milletine hizmet ederken ona taraftardık, vazife iras zarar eylediği zaman aleyhine döndük. Rehber hareketimiz din ve milletine fedekârane, namuskârane hizmettir ve bu yoldan bizi hiç bir kuvvet döndürmemiştir ve döndüremez. Falih Rıfkı'nın şirretliklerine bundan ziyade cevap vermek istemediğimize bakarak bu aşağı adamlara korktuğumuza zahib olurlarsa çok yanılıyorlar. Çünkü biz memleketin bu gavaili sırasında , kuvvetimizi eşirra ile mücadele suretiyle israfı muvafık görmediğimizden, Akşam'ın mahiyetini tamamıyla teşhir yolundaki vazifemizi ihmal değil ancak şimdilik imhal ediyoruz. Meseleyi bu günlük mahkeme-ye bırakıyoruz. Fakat Akşam'cı efendiler emin olsunlar 'dünyada namus ve iş başka sermaye ve serveti olmayanlar' hiçbir vakit namusa vuku bulan tecavüzü unutamazlar. Bizim ahlakımızın safvetini ve azmimizin derecesini Akşam sahipleri içinde pek iyi bilenler vardır. Binaenaleyh bugün ne söylemek istediğimizi 'âynen itiraf edemeseler de' pekâlâ anlarlar. Binaenaleyh vakt-i merhuna intizar etsinler 'Alem-dar gazetesinin neşriyat-ı malume-i müthişesi karşısında sükut etmek zilletini ihtiyar etmiş olan adam hiçbir vakit' hiç bir suretle yakasını elimizden kurtaramayacaktır. İşte bizim de son cevabımız budur.

KÂZIM KARABEKİR'İN YORUMU*

Tevhid-i Efkâr gazetesi İttihat ve Terakki reislerinin diyar-ı gurbet maceralarını tefrika ediyordu. 28 Mayıs tarihli tefrikada Kuva-yı Milliye'nin başlangıcını da İttihat ve Terakki'ye bağlıyordu. Gerçi hepimiz vaktiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında işe başlamış ve bu cemiyette Meşrutiyet'in elde edilmesine kadar da çalışmıştık. Fakat sonraları ayrılmıştık. O siyasi bir teşekkül olmuş Umûmî Harb'e milleti sürüklemiş ve berbad bir idare ile lüzumsuz yere pek çok vatandaş öldürmüş, hazineleri boşaltmıştı. Bunların ileri gelenleri de Almanya'ya kaçmışlardı. Kuva-yı Milliye'nin teşekkülü ise büsbütün başka sebeplerle olmuştu. Yer yer teşekkül eden muhafaza-i hukuk, müdafaai hukuk gibi sulhcu teşebbüsleriyle haklarını müdafaya hazırlanıyordu, İttihat ve Terakki her yerde aydınlardan teşkilatı bulunduğundan bu teşekküllere tabiatıyla İttihat ve Terakki'ye dahil kimseler de girmiş olabilirdi. Fakat milli direniş, milli hükümet esasına yürüyen Kuva-yı Milliye esasını Mustafa Kemal Paşa'ya da teklif ile Anadolu'ya gelmesine inandırmıştım ve o gelmeden önce doğuda, İzmir'in işgalinden önce işe başlayan ben idim. Ben de hiç bir teşekkülden,

(*) Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s. 1083-1084

hiç bir kimseden ilham almamıştım. Mütareke'den sonra beni müşir (mareşal) Sadrazam İzzet Paşa İstanbul'a getirttiği vakit İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgalini görmüş ve bu kararı daha Büyükdere önünden vapurla İstanbul'a girerken vermiştim. Bu husûsda başlangıçta gereği kadar tafsilat vermiştim. Daha zafere kavuşmadan önce bir takım açığöz İttihat ve Terakki kalıntıları bu şerefi millet önünde üzerlerine çekerek bir vaziyet yapıyorlardı. Bunun tarafımdan tekzibini uygun bulmayarak hakikati münasip bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın ilan etmesini doğru buldum ve şu teklifi yaptım:

Zatâ mahsustur

Kars

23 Haziran 1338

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,

28 Mayıs Tevhid-i Efkâr'da İttihat ve Terakki rüesâsının diyar-ı gurbet maceraları muharriri Kuva-yı Milliyye'nin menşeyini, İttihat ve Terakki göstermekle düşmanlarımızın şimdiye kadarki iddialarını aleyhimize yeniden uyandıracığını ve milletimiz arasında sönmek üzere bulunan partizanlığı deşeyeceğini zannediyorum. Kuva-yı Milliyye'ye aid bahislerde vesaike istinad etmeyen bu gibi indi mütalâaların doğru olmadığını ve münasip zamanda vesaikin neşrolunacağıнын tensib buyurulacak şekilde ilânını muvafık gibi mütalâa ettiğimi arzeylerim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir

Mustafa Kemal Paşa'dan şu cevabı aldım:

Ankara

1.7.1338

Şark Cephesi Kumandanlığı'na,

C:23.6.1338 şifreye

1- Mevzu-i bahis mes'ele hakkında matbuat ve istihbarat müdür-i umûmîsine neşrolunan tekzip sureti ikinci madde-de muharrerdir.

Son Kocaeli seyahatimde İzmit'e gelmiş olan Tevhid-i Efkâr sahibi Velid Bey bu babda ikaz edilmiş ve mumaileyh vaktiyle İttihat ve Terakki'ye muhalif tanınmış olduğundan bu muhalefetin eşhasa değil tutulan yola müteveccih olduğunu göstermek, o zamanki İttihat ve Terakki düşmanlığının bugünkü harekât-ı milliye düşmanlığı gibi telâkkisi hasebiyle bu mevkide görünmemek üzere mezkûr maceraların gazetesine dercine müsaade ettiğini söylemiş ve maamafih benimle temasdan sonra mekasıd-ı muzırraya alet olmuş mevkiinde kaldığını anlayarak bundan tevakki lâzım geldiğini teslim eylemiştir. Arz eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

2- Tezkip:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin Mütareke zamanlarında Anadolu kıyam-ı millisini idare etmeleri hakkında bazı makamat ve zevat tarafından teşvik olunduğunu ve müşarünileyhin malûm olan vezaif-i milliyeyi âharın ilhamatiyle deruhde buyurmuş oldukları ara sıra bir kısım matbuatda mevzu-i bahis edilmekte ve ez cümle İttihat ve Terakki rüesasının diyar-ı gurbet mace-

ralarından bahseden Tevhid-i Efkâr gazetesinin 22 Mayıs 1338 tarihli nüshasında İttihat ve Terakki, Kuva-yı Milliye'ye menşe olarak gösterilmektedir. Mütareke'yi müteakip vuku bulan Kıyam-ı milli o sıralarda hayat-ı milliyeyi ebediyen ifnaya müteveccih olarak tekevvün eden hâdisatdan mülhem olduğu gibi sırası düştükçe mufassalan izah edildiği vechile Reis Paşa hazretlerinin bu vaziyet muvacehesindeki tarz-ı hareketlerinde de kendi emr-i vicdanlarından başka bir saik olmadığına ve sırası geldiği zaman neşri mukarrer bulunan vesaikin bu mevzudaki hakikat-i mutlakası tamâmiyle tebeyyün ve teyid edileceğinin izahına lüzum görüldü.

Tekzibin tarzı nefistir. Gerçi İttihat ve Terakki ile Kuva-yı Milliye'nin münasebeti olmadığını ilan etmek ve dışa karşı iyi olmuştur. Fakat -kendi vicdanının emrinden başka bir sebep bulunmadığı- kaydıyla bana ait olan mühim bir hakikat de örtülmek isteniyordu. Gerçi -yayınlanması kararlaştırılmış bulunan (1) belgeler bu konudaki mutlak hakikati tamamiyle belli edeceğinin ve doğrulayacağını izahına lüzum görüldü- kaydıyla ileride hakikati ilan edeceğini vaad ediyordu.

(1) Gazi bu ilk hakikati kat'iyyen telâffuz etmemiş ve sanki kendi düşünmüş ve kendi yapmış gibi beyanatda bulunmaktadır. Halbuki hakikati bilenler çoktur.

DİZİN

A

- Abdülaziz Çaviş 80
Abdülhamid II (Sultan) 91, 92,
108, 136
Ahmet İbrahimof 88, 89
Ali Kemal 81, 120, 172
Ali Sai Bey 39, 40
Ali Sait Bey 179
Ali Sami Bey 18
Arif Cemil (Denker) 8, 151,
152, 153, 154, 158, 167, 170

B

- Bahattin Şakir (Doktor) 12, 13,
14, 15, 22, 55, 56., 57, 58, 59,
60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 72,
73, 89, 94, 95, 102, 107, 132
Bedri Bey (Polis Müdürü) 68, 74
Bib Doda Paşa 93

C

- Cafer Tayyar Bey 94
Cavit Bey (Maliye Nazırı) 84,
85, 114, 115, 116, 118, 119,
128, 131
Cemal Paşa 66, 67, 68, 73, 76,
78, 85, 110, 113, 114, 117,
118, 128, 156, 162, 163, 167,
168, 169, 172, 173, 178
Churchill 38

Ç

- Çar Nikola 70
Çempa Karaman 80
Çürüksulu Mahmut Paşa 119

D

- Damat Ferit Paşa 85
Denikin 16, 17
Derviş Heyma 93

E

Ebert (Almanya Reis-i
Cumhuru) 18

Edward II 70

Emir Faysal 43

Enrullah Efendi(Maarif Nazırı)
120

Enver Paşa 10, 12, 13, 14, 15,
16, 27, 38, 58, 59, 60, 61, 62,
64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 80, 82, 84, 110, 128, 129,
130, 131, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 158, 159, 160, 162,
163, 165, 166, 167, 168, 170,
178

Esat Paşa 93

Eyüp Sabri 94

F

Falih Rıfki Bey (Atay) 155,
156, 159, 160, 161, 162, 163,
171, 172, 173, 175, 178

Ferit Paşa 94, 111

Feyzullah Sacit 79

Fuat Bey (Doktor) 76

G

Grebneli Bekir 94

H

Hakkı Paşa (Sadriazam) 101,
102, 103

Halil Bey(Adliye Nazırı) 130

186

Halil Bey(Menteşe) 131

Halil Paşa 76, 77

Hamdullah Suphi Bey 19, 20,
21, 28

Hurşit Bey (Dahiliye Nazırı) 46

İ

İsa Bolatin 94

İsmail Hakkı Bey 79, 81, 82,
83, 94

İsmail Kemal 93, 95, 97, 98,
99, 101

İsmet Bey 122

İzzet Paşa 15, 120

K

Kamil Bey 125

Kamil Paşa 31, 95, 97, 98

Kemal Bey(İstanbul
Murahhası) 121, 122, 123,
124, 125

Kirye(Giritli) 48

Klemenso 111

L

Lloyd George 13, 36, 37

M

Mahmud Paşa 118

Mahmut Şevket Paşa 75, 90

Mustafa Kemal Paşa 26, 54, 76,
171, 178

Mustafa Suphi Bey 74, 75, 78,
79

Mustafa Ziya Bey 20

Müfid Bey 93

N

Nail Bey(Maliye Nazırı) 120

Nazım Bey 13, 14, 15, 22, 113,
132

Necip Draga 94

Niyazi 94

Nubar paşa 52, 139, 141

O

Oskan Bey 115, 118

P

Priştineli Hasan Bey 93

R

Radek 25, 26, 38, 63, 65

Reşit Bey 46, 52

Rıfat Paşa (Berlin Sefiri) 19,
21, 22, 85, 86

Rıza Bey 115, 117

Rüşehi Bey 15

S

Sabahattin Bey 28

Sabri Hoca(Tokatlı) 52

Sadreddin Bey 104

Sait Efendi 107

Sait Halim Paşa 116, 117, 119,
129

Salih Paşa 125

Safveti Ziya Bey 20

Süleyman Elbüstani Efendi 115

Ş

Şahabeddin Bey 101

Şekip Arslan 80

Şerif Paşa 43, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 52

Şuşon (Amiral) 118, 130

T

Talât Paşa 7,8,9, 10, 11, 12, 14,
17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34,
35, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 51, 52, 55, 65, 80, 81,
83, 84, 86, 87, 88, 89, 94,
102, 107, 108, 109, 110, 112,
114, 116, 117, 118, 120, 122,
127, 129, 131, 132, 133, 143,
144, 145, 170, 171

Tayyar 94

Tayleryan 133, 147

Teodor Volf 29, 30

Turhan Paşa 94

V

Velid Bey 7

Venizelos 48, 49, 50

Vigond (Doktor) 132, 133

W

Wilson 13

Yunus Nadi Bey 166, 176

Y

Yusuf Hüseynof 89

Z

Zin (Doktor) 27

Zöhravi Efendi 109

İTTİHATÇI ŞEFLERİN

GURBET MACERALARI

Talât Paşa'nın yaverlerinden Arif Cemil (Denker) Bey'in 1922 yılında -henüz Enver Paşa sağken- İttihatçıların gurbet maceralarını anlattığı tefrika Tevhid-i Efkâr'da yayınlandığı zaman oldukça gürültü koparmıştı. ***“İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları”*** adıyla yayınlanan bu tefrika sırasında Falih Rıfkı (Atay) ve Velid(Ebuzziya) arasında geçen şiddetli tartışma da okurların ilgisini çekecektir. Talât Paşa'dan Mustafa Suphi'ye birçok İttihatçının 1918 sonrası yurtdışında neler yaptıklarını okuyacaksınız

ARMA

ISBN 975-391-0001-0